ԲԱԿԻՆ

Pakine

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ▪ ԱՐՈՒԵՍՏ ▪ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

digitised by A.R.A.R.@

Վարիչ խմբագիր՝
Յակոբ Պալեան

Խմբագիրի օգնական՝
Արփի Համբարեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
Անուշ Թրուանց (Լիբանան)
Մարգիս Կիրակոսեան (Լիբանան)
Մովսէս Հերկելեան (Լիբանան)
Հրանդ Մարգարեան (Միացեալ Նահանգներ)
Արքեմնիկ Նիկողոսեան (Հայաստան)
Յարութիւն Պէրպէրեան (Գանատա)
Յակոբ Տէր Գուկասեան (Լիբանան)
Զաքար Քէշիշեան (Լիբանան)

Էջադրում՝
Զարեհ Չէօրէքճեան

Գեղարուեստական նկարներու ընտրութիւն՝
Մարալ Փանոսեան

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ,
«Շաղգոյեան» կեդրոն
Բ. յարկ
e-mail :
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի «Վահէ Մէքեան» տպարանի

Ցրուման կեդրոն՝
Համազգայինի Գրատարած,
Շաղգոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռաձայն՝
(01)241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկղ՝
80-1096 Պ. Համուտ
E-mail :
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ՅՈՒՆԻՍ 2007
ԽԵ. ՏԱՐԻ ԹԻՒ 2

■ԲԱԳԻՆ՝ ՎԱՂՈՒԱՆ ՆԵՐԴՐՈՒՄ - 1

■ԱՏԵՍՐՈՊ ՍԱՀՏՈՑ ՀԱՅԱԳԻՐ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՆԱԴԻՐ- *Լ. ԽԱՉԵՐԵԱՆ* - 2

■ՍԱՀ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ՌՈՒԲԷՆ ՄԵԼԻՔԻ - 13

■ՌՈՒԲԷՆ ՄԵԼԻՔ՝ ՀԱՅ ԵՒ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ - *Յ. ՊԱԼԵԱՆ* - 14

■ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - *ՏԱՂ ՆԱՅԻՐԻ* - 18

■ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - *ԽԱՉԻԿ ՏԷՏԷԵԱՆ* - 22

■ԿԱՐՄԻՐ ՀՈՎՏԱԾՈՒՇԱՆՆԵՐ - *ՍԱԹԵՆԻԿ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ* - 26

■ՍՊԻՏԱԿ ՏԱՆ՝ ԳՈՐՇ ԳԱՐՏԻՆԱԼԸ - *ՊՕՂՈՍ ԳՈՒԲԵԼԵԱՆ* - 29

■ԱՐՇԱԼՈՅՍԸ ԼԵՌՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ - *ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐԵՒՈՐԵԱՆ* - 34

■ԲԱՐԻ ԼՈՅՍ, ՊԱՐՈՆ ՄԱՏԹԷՈՍ - *ՍՐԱ ԱՐՇԱՌՈՒՆԻ* - 42

■ՀՐԱՆԴԻ ՀԵՏ ԶՐՈՅՑ՝ ՈՐ ԴԱՐՁԱԾ Է ԱՆԴՐՇԻՐԻՄԵԱՆ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ - *ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ* - 58

■ԳՐԻԳՈՐ ՆՈՐԻԿԵԱՆԻ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ԱՐԿԱԾԱԽՆԴՐՈՒԹԻՒՆԸ - *Յ. ՊԱԼԵԱՆ* - 74

■ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ - 80

Կողքի նկարը՝ Գրիգոր Նորիկեանի

digitised by A.R.A.R.@

√ 2007 թ.

ԲԱԳԻՆ՝ ՎԱՂՈՒԱՆ ՆԵՐԴՐՈՒՄ

Չենք զարմացներ երբ կ'ըսենք, թէ ընթերցողները կը նուազին: Կամ՝ արդէն չորրորդ սերունդին համար գրականութեան տենդը մարած է, կը մարի: Այս յոռետեսութեամբ, հայու ինքնութեան մասին ժամանակ մըն ալ կը խօսուի, որպէս ընտանեկան յիշատակ:

Մեծն Մեսրոպի ինքնութիւն կերտած գիւտէն ի վեր, ի՞նչ ժառանգած ենք, ի՞նչ պիտի կտակենք: Հնդկաստանի մէջ կային մեծ առեւտրականներ, չենք խօսիր անոնց մասին, բայց կը յիշենք քահանան որ հայերէնով թերթ հրատարակեց, "Ազդարար"-ը: Եթէ երթանք, մինչեւ Խորենացի, Նարեկացի, Շնորհալի, պիտի հաստատենք որ անոնց ժամանակակիցներու հարստութիւններէն, ոսկեճամուկ հագուստներէն, թանկագին մանեակներէն ոչինչ մնացած է, եթէ մնացած է բան մը, ան կը գտնուի թանգարանի մէջ:

Բայց բանաստեղծ Նարեկացի մեր այցեքարտն է, ԻԵՆԵՍՔՕ-ն զայն կը յիշէ որպէս մեր եւ մարդկութեան հոգիի եւ մտքի վերծանողը: Խորենացի հայը կը դրոշմէ արմատներու գիտակցութեամբ, սեփական ինքնութեամբ տեւելու հպարտութեամբ: Շնորհալիով կ'աղօթենք, աշխարհընկալման մեր իւրայատկութիւնը կրկնելով:

Հեռանկարային արարք է հայ գիրն ու գրականութիւնը կենդանի պահել մեր յարկերուն տակ, մեր զաւակներու շրթներուն, որպէսզի տէր ըլլանք ժառանգութեան եւ զայն հարստացնենք մեր կարգին: Այս նպատակով ԲԱԳԻՆ կը փորձէ խմբել գրականութեան տենդ ունեցող նորեր, բոլորովին նորեր, որոնք անուն չեն, ինչպէս կ'ըսուի, որոնք խոստումներ են: Բայց ապագան իրենցմով պիտի ըլլայ կամ պիտի չունենանք: Երբեմն կրկնուող ծեսերով տեւելու արարումը ինքնախաբեութիւն է:

Հանդիպումներ տեղի կ'ունենան ԲԱԳԻՆի խմբագրատունը: Երկրորդին տասնեակ մը էին, երկրորդական վարժարանի աւարտական, համալսարանական, տղայ, աղջիկ: Խօսեցան, կարդացին իրենց էջերը, նուրբ, զգայուն, յաճախ քնարական: Ընդհանրապէս չեն տիրապետեր հայերէնի, քանի որ իրենց մատուցուած գիրքերու եւ ուսման աշխարհը օտարալեզու է: Բայց գիտեն հայերէն, եւ քիչ մը աշխատանքով, մթնոլորտի ստեղծումով, իրենք եւս տէր կը դառնան հայերէնի մոխութեան, ան կ'ըլլայ իրենց զգացումները եւ մտածումները դաջելու ճկուն գործիք: Կրթական ծրագիրները եւ քննութիւններու յաջողելու արշաւը քիչ տեղ կը ձգեն հայ գրականով թափանցուելու, որպէսզի իրենք եւս շղթայ կազմեն՝ Կորսուող ժամանակը գտնելու ճիգ:

Գրական պարբերականէն կը սպասուին "արժէքներ": Նորերուն տեղ պիտի տրուի, որպէսզի լսուի իրենց խօսքը, ընթերցողի փորձաքարին զարնուին, տեսնեն որ առաջին ժայթքը գլուխ գործոց չէ, եւ հանածոյին մէջ փնտռեն ինչ որ գրական բիւրեղ է:

Այս խմբակը փակ ակումբ չէ: Ուրիշներ ալ կրնան միանալ: Երիտասարդներ՝ այո: Նաեւ գրական սէր ունեցող ամէն տարիքի մարդիկ: Ֆրանսացի Անտրէ Տոթէլի առաջին գիրքը լոյս տեսաւ երբ հեղինակը յիսուն հինգ տարեկան էր...

Եթէ քանի մը տարին անգամ մը յայտնուի հայագիր տաղանդ մը, այդ կ'ըլլայ մեծ նպաստ հայ գրականութեան:

Բ.

digitised by A.R.A.R.@
JUN 2010

Հայերէն գրերի գիւտի 1600 ամեակի առթիւ

ՍԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՅԱԳԻՐ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՆԱԴԻՐ

Վարդան Արեւելցու քաղաքական հասունութիւնն ու հեռատեսութիւնն է վկայում եւ այն իրողութիւնը, որ նա հաւաստում է, թէ քաղաքական կողմնորոշման արեւելումի համար թեւ նշանակութիւն ունի տուեալ ժողովրդի համար նախատեսուող հնարաւոր դաշնակցի աշխարհաքաղաքային-կրօնական ընդհանրութիւնը, բայց ոչ պակաս նշանակութիւն ունի այդ դաշնակցի նաեւ աշխարհագրական դիրքը՝ բարեկամի մերձակայութիւնը: Հենց այս երկու գործօնների (աշխարհագրական դիրքի մերձակայութիւնը եւ օգնութեան հասնողի աշխարհայեացքային-կրօնական հարազատութիւնը) առկայութեան դէպքում միայն հնարաւոր կը լինի հայ ժողովրդի բարգաւաճումը խաղաղութեան ու անվտանգութեան պայմաններում, երբ նման անհրաժեշտութիւն թելադրում է ուժերի անհաւասար փոխյարաբերութիւնը: Վարդան Արեւելցու քաղաքական այս իմաստուն ու խորաթափանց ընդհանրացումը, որ, անկասկած, բխում է հայ ժողովրդի հազարամեակների պատմութեան դառը փորձից, ձեւակերպուած է լակոնիկ սեղմութեամբ ու խորը ճշմարտացիութեամբ. «... որ հուպն էին այլանդակ գոլով եւ թշնամիք ճշմարտութեան, ընդ որոց ոչ լիներ սիրոյ միաբանութիւն, իսկ որք մերձաւորք եւ ընտանիք էին հաւատոյ հեռագոյն գոլով ոչ ժամանէին ի թիկունս օգնականութեան ըստ արժանւոյն...»: Ինչպէս հետեւում է այս քաղուածքի ենթատեքստից, հայ ժողովրդի բոլոր դժբախտութիւններն ու տարապայման փորձառութիւնները, վերջին հաշուով՝ հետեւանք են մերձաւոր թշնամուն դիմակայելու համար դէպի հեռաւոր «բարեկամը» ամէն անգամ կողմնորոշուելու հարկադրական, բայց սին պատրանքների:

Բացի նշուածից, բերուած քաղուածքի ենթատեքստի մի այլ ընթերցումն էլ այն է, որ եթէ այսպէս կոչուած «բարեկամները» իրենց աշխարհագրական դիրքով գտնուելու պատճառով չէին կարողանում ամէն անգամ օգնութեան հասնել հայ ժողովրդին՝ բոլորովին անօգնական թողնելով նրան արհաւիրքի պահին, ապա հայ ժողովրդին ուրիշ բան չէր մնում, քան միայն ապաւինել սեփական ուժերին, ընդսմին՝ ինչպէս ֆիզիքական դիմադրողական կարողութեան բարձրացմանը, այնպէս եւ, մանաւանդ, հոգեւորի անկասելի ոյժերանքին: Բնականաբար՝ պատմական նշուած ժամանակաշրջանում, երբ հայ ժողովուրդը ծուատում եւ

23945-ԱՀ
122 2003
digitised by A.R.A.R.@

արիւնաքամ էր լինում երկու գիշատիչ բռնապետութիւնների ճիրանների մէջ, ֆիզիքական անհաւասար ուժերի առկայութեան դէպքում անխուսափելիօրէն պէտք էր ազատութիւն տալ հայ ժողովրդի հոգեւոր ուժերի խոյանքին, որ այս դէպքում արտայայտուեց նրա յարատեւման համար փրկարար նշանակութիւն ունեցող սեփական գրի եւ մատենագրութեան ստեղծման հիասքանչ սխրանքի իրականացմամբ, որը եւ փայլուն կերպով իրագործեց հայ ժողովրդի հանճարեղ զաւակ Մեսրոպ Մաշտոցը իր մեծ զինակցի Սահակի, պետական հեռատես գործիչ Վռամշապուհի եւ տաղանդաշատ աշակերտների համաստեղութեան գործակցութեամբ:

Սեփական դպրութեան զարգացումը այն միակ երաշխիքն էր ստեղծուած պայմաններում, որով պահպանուելու էր հայ ժողովրդի ինքնուրոյնութիւնը հակադրուելով մի կողմից պարսկական, միւս կողմից բիւզանդական մշակոյթի ու քաղաքակրթութեան հետ համաձուլուելուն: Ընդգծելով վերջինիս բիւզանդական մշակոյթի առաւել վտանգաւորութիւնը իր կրօնական ընդհանրութեան պատճառով, Վարդան Արեւելցին միանգամայն ճիշդ է բացայայտում Մաշտոցի առաջնային մտահոգութիւնը փրկել հայ ժողովրդին նաեւ յունական լեզուի ազդեցութիւնից («փստածաղկից»): Այդ առթիւ նա գրում է. «Ընդ այն ժամանակս ...սուրբն Մեսրոպ ...բազում ջանս յանձն կալեալ վասն գիւտի գրիս մերոյ, զի ազատեսցէ զազգս հայոց ի յունական լեզուածայր փստածաղիկ (իմա «լեզուի ծայրով կամ փստելով խօսուած» - Լ. .) ծենքենայիցն...»: Բացի այդ, օտարալեզու յունարէն կամ ասորերէն դպրութեամբ ու մատենագրութեամբ հոգեւոր սնունդ ջամբելը հայ ժողովրդին չէր ապահովում ինչպէս հարկն էր, քանի որ Մեսրոպից եւ Սահակից բացի այդ լեզուները հասկացողներ ու թարգմանողներ գրեթէ չկային. հետեւաբար թարգմանաբար արուող հաղորդակցութիւնը իր արդիւնքով չափազանց աննշան էր: Մինչդեռ հայ ժողովրդի լուսաւորութիւնը, նրա քաղաքակրթական մակարդակի բարձրացումը գիտութեան եւ ուսման ճեռքբերումը անհրաժեշտ էր ապահովել միայն սեփական դպրութեան ստեղծումով ու զարգացմամբ: Ահա այս հիմնական գաղափարն է ընդգծում Վարդան Արեւելցին գրերի գիւտի շարժառիթները պարզաբանելիս. «...մանաւանդ զի յոլով լինէր վրիպումն շահից հոգեւոր գանձուց վասն այլալեզու հեգենայիցն (իմա «վանկերի» - Լ. .) ի տառատպութիւն օտարասեռ սիղոբայից (իմա «վանկերի» - Լ. .). վասն զի ուր ոչ լինէր մերձ սուրբն Սահակ կամ Մեծն Մեսրոպ, ոչ կարէին իմանալ զվերծանութիւն գրոց եւ զրկեալ լինեն ի լուսաւոր պատուիրանացն Աստուծոյ, ունայն լինէր ունկնդրութիւն լսողացն եւ զուր աշխատութիւն ընթերցողացն»:

Եթէ Վարդան Արեւելցին հայ գրերի գիւտին «աստուածապարգեւութիւն» է վերագրում, ապա դրանով ոչ թէ աստուծոյ բարեմասնութիւնն ու երախտիքն է մատնանշում առաջին հերթին, այլ գրերի գիւտի բացառիկ կարեւորութիւնն է ընդգծում ելնելով հայ ժողովրդի համար նրա ունեցած բախտորոշ նշանակութիւնից. ըստ նրա հէնց գրերի գիւտով պայմանաւորուած հայեցի դպրութեան առաջացմամբ ու զարգացմամբ շաղախուեց ու կայունացաւ հայ ժողովրդի սոցիալական տարբեր շերտերի հոգեկան կերտուածքի ներքին սերտութիւնը իբրեւ հասարակական ընդհանրութիւն, որով եւ նա դիմագրաւեց պատմու-

digitised by A.R.A.R.@

թեան խորշակաբեր փորձութիւններին ու արհաւիրքներին, եւ այդ դպրութեան շնորհիւ հայ ժողովրդի միտքը ճառագեց արտակարգ փայլատակմամբ նրա ամբողջ գոյատեւման ընթացքում: Պատահական չէ, որ Վարդան Արեւելցին, ի տարբերութիւն միւս ժողովուրդների, բացառութիւն է համարում միայն բիբլիական մովսիսեան եւ մաշտոցեան գրերը: Նման համեմատութիւնը, որքան էլ ազգային սնապարծութեան երեւութականութիւն ունենայ իր հիմքում, իրականում բխում է հասարակական այն դերից ու նշանակութիւնից, որ ունեցել է, ըստ Աստուածաշնչի՝ մովսիսական գիրը հրէական ժողովրդի, եւ մաշտոցեան գիրը՝ հայ ժողովրդի համար.

«Եւ քանզի սովոր է Աստուած ի ձեռն միջնորդի գբարիս պարգեւել ազգի մարդկան յամենայն ժամ,- գրում է Վարդան Արեւելցին,- եւ որպէս ի հինն ի ձեռն նախամարգարէի Մովսէսի ետ Աստուած հնոյն Իսրայէլի գաստուածագիծ տախտակսն, որովք հաստատեցան եւ գիտութիւն ճշմարտութեան, նոյնպէս եւ մեզ ի ձեռն սրբոյն Սահակայ եւ երանելւոյն Մեսրոպայ շնորհեաց Աստուած զգիրս, որով զերծաք ի խաւարէ տգիտութեան եւ ծանեաք զլոյս ճշմարիտ աստուածագիտութեանն»: Կամ նոյն միտքը իմաստային տարրերանգով Վարդան Արեւելցին ձեւակերպել է այսպէս. «Եւ արդ, որպէս ասացաւ, թէ ամենայն ազգ հնարիւք արարին գիրս իւրեանց լեզուին, բայց միայն Իսրայէլ եւ Հայք, որ յԱստուծոյ ընկալան, եւ այս՝ ոչ փոքրագոյն պատիւ ազգիս մերում, զի որպէս ի հինն Իսրայէլ միայն պատուեցաւ աստուածագիծ տախտակօքն, ի նորս Հայք միայն ընկալան յԱստուծոյ աստուածատուր պարգեւ՝ զգիր ազգիս մերոյ»:

Ի դէպ, գրերի գիւտի «աստուածապարգեւութեան» վարդանեան վերագրման մեր այս բացատրութիւնը հիմնաւորւում է նաեւ ուշագրաւ այն փաստով, որ Վարդան Արեւելցին «կեանքի յաւերժութեան» ներունակութեամբ է օժտում մեսրոպեան գրերը՝ բնութագրելով դրանք որպէս «կենաց գիր կանաչացեալ». «... Վասն որոյ փառք, պատիւ, եւ գոհութիւն ի Տեառնէ ածողին առ մեզ,- գրում է նա,- եւ պայծառութիւն յիշատակի անուան նորա ի գիրն կենաց Մեսրոպայ որ է կանաչացեալ...»: Ինչ խօսք, նման բնութագրումը վկայութիւնն է նաեւ հեղինակի՝ մեր դպրութեան նկատմամբ տածած անպարագիծ սիրոյ ու նուիրումի. բնութագրում, որն անգերազանցելի է մնում իր իմաստաւորմանը մեր ամբողջ մատենագրութեան մէջ:

Այնուհետեւ, բարեբախտաբար Մաշտոցը Հայոց արքունիքի «ներսի մարդն» էր, արքունական դպիրը: Հետեւաբար՝ իրենից լաւ ոչ ոք չէր կարող պատկերացնել հայ ժողովրդի համար ստեղծուած պատմական այդ ժամանակաշրջանում մղձաւանջային իրադրութիւնը՝ Լինելութեան իր անողոք ու անգիջում մաքառումներում: Նա քաջատեղեակ էր օտար աշխարհակալ պետութիւնների՝ համաձուլողական դաժան քաղաքականութեանը հպատակ կամ նուաճուած ժողովուրդների նկատմամբ, առաւել եւս՝ հայ ժողովրդի համար գոյառած տարապայման ու անագորոյն իրադրութեանը: Մեծ հայորդին ցաւագնորէն տառապելով ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ԵԼՔ էր որոնում, մանաւանդ իր խորաթափանց պայծառատեսութեան շնորհիւ ու հեռատեսութեան խքանիչ մղումով՝ տուայտում զօր ու գիշեր: Ինչպէս վարքագիր Կորիւնն է շրջասացութեան ենթարկելով բիբլիական՝ խօսքը բացատրում Մաշտոցի կոտտացող հոգեկան՝ խռովքը, ընդսմին՝ ոչ միայն Գողթնում առաջին անգամ քարոզչական-լուսաւորական գործունէութիւն ծաւալելիս, այլեւ, մեր խորին համոզմամբ, նաեւ արքունիքում պալատական դիւանակալի պաշտօնը վարելիս. «Տրտմութիւն է ինձ եւ անպակաս ցաւք սրտի իմոյ, վասն եղբարց իմոց եւ ազգականաց»: Ապա շարունակում է կենսագիրը, այս անգամ իր իսկ տուած մեկնաբանութեամբ. «Եւ այնպէս տրտմական հոգովք պաշարեալ եւ թակարդապատեալ եւ անկեալ ծուփս խորհրդոց, եթէ ՈՐՊԻՍԻ՝ ԱՐԴԵՒՔ ԵԼՍ ԻՐԱՑՆ ԳՏԱՆԻՑԷ»:

digitised by A.R.A.R.@

Վարքագիրը միայնգամայն սրտագրաւ յուզումով է բացատրում Մեծ Որոնողի հոգեվիճակը բազում տառապանքներ վերապրելու գնով իր Ազգային Երազի հետապնդումը իրականացնելու նախօրէին, Հայոց Դպրապետի առանձնացումն ու ճգնումը համարելով նախապայման ամէն մի նման Մեծ Յղացքի, ընդսմին վերահիմաստաւորելով միաժամանակ Եսայի մարգարէի թեւաւոր խօսքը «Յորժամ հեծեծեսցես, յայնժամ կեցցես»: Կորիւնը պատկերաւոր ու տարողունակ երկու բառերով է բնութագրում Մաշտոցի Մեծ Երազի կարեւորութիւնը իբրեւ «զհոգս աշխարհահեծս», որով բացայայտւում ու շեշտւում է Գրերի Գիւտի Հայագիր Դպրութեան համազգային հոգս լինելու աներկբայելի իրողութիւնը. «Եւ նորա (իմա՝ Մաշտոցը - Լ. .) խլրովք հաւասարօք (իմա՝ իր աշակերտների հետ միասին - Լ. .) զսովորականն առաջի եդեալ զաղօթս եւ զտքնութիւնս եւ զպաղատանս արտասուալից, զխստամբերութիւնս, զհոգս զաշխարհահեծս, յիշելով զասացեալն մարգարէին, եթէ «Յորժամ հեծեծեսցես, յայնժամ կեցցես»: Անզուգական այս Հայորդու հայրենասիրութիւնը ընդգծելով կրկին անգամ համազգային մտահոգութեան մասին է անդրադառնում Կորիւնը հաւաստելով աներկմտաբար. «Եւ այնպէս բազում աշխատութեանց (իմա՝ «չարչարանքներին» - Լ. .) համբերեալ վասն իւրոյ ազգին բարեաց ինչ օճան (իմա՝ «դարման, օգտակար լուծում» - Լ. .) գտանելոյ»:

Հարիւրամեայ պատմական դառը փորձը ակներեւ ցայտունութեամբ ցոյց էր տալիս ազգային պետական եւ հոգեւոր խոհական գործիչներին, որ հայոց Առաքելական եկեղեցին իր օտարալեզու ծիսակատարութեամբ ու դպրութեամբ բացարձակապէս անզօր էր գտնւում ոչ միայն կենտրոնախոյս Նախարարութիւնների դէմ պայքարելու եւ միասնական Հայոց թագաւորութեան մականի շուրջ համախմբելու երկիրը, այլեւ նոյնիսկ իրեն պաշտպանելու ընդդէմ ասորական եւ յունական եկեղեցիների ոտնձգութիւնների Հայաստանում թոյլ տրուած օտարալեզու ծիսակատարութիւնների եւ դպրութիւնների պատճառով: Այս թափանցիկ իրողութիւնը ազգային գիտակցութեամբ օժտուած հոգեւոր եւ պետական հեռատես գործիչներին յանգեցրել էր այն ճիշդ հետեւութեան, որ հրատապ անհրաժեշտութիւն էր արդէն դարձել եկեղեցական լեզուն եւ առհասարակ դպրութիւնը ազգային նկարագրով օժտելու: Այդ դէպքում միայն հնարաւոր կը լինէր ապահովել նաեւ հայ ժողովրդի հոգեկան կերտուածքի միաձուլումը, ամրութիւնը եւ ազգային պատկանելիութեան ընդհանրական գիտակ-

digitised by A.R.A.R.@

ցութեան ու ազգային ինքնազգացողութեան առաջացումը: Սեր այս հաւաստման վառ ապացոյցներից է կենսագիր Կորիւնի մի արժէքաւոր դիտողութիւնը. երբ միայնգամն յստակ ձեւակերպմամբ նա ներկայացնում է տեսական այս կարեւորագոյն ըմբռնումը: Անդրադառնալով վրացերէն գրահամակարգի Մաշտոցի հեղինակմանը, երբ վրացիների համար եւս ազգային դպրութիւն ստեղծեց Մաշտոցը մեծահոգաբար, կենսագիրը ընդհանրացնում է. «եւ արդ գնուա, որ յայնչափ ի մասնաւոր եւ ի բաժանեալ լեզուացն է ժողովեցան. միով աստուածաբարբառ պատգամացն մի ազգ կապեալ՝ փառաբանիչք մի Աստուծոյ յօրիներ»:

Ազգային դպրութեան նշանակութիւնը իբրեւ ամէն մի ժողովրդի ազգային միասնութեան եւ ընդհանրութեան գրական հոգեկան կերտուածք առաջացնող գործօն, շատ լաւ է ըմբռնել նաեւ հայ դպրութեան տեսաբաններից Վարդան Արեւելցին: Նա հայագիր դպրութեան ստեղծման ներբողը հիւսելիս նոյնպէս բացայայտում է ազգային դպրութեան վճռական նշանակութիւնը՝ ընդգծելով. պատմականօրէն կազմաւորուած ամէն մի ցեղախմբային հաւաքականութիւնից ԱԶԳ ԿԵՐՏԵԼՈՒ նրա կարեւորագոյն դերը եւ առաքելութիւնը. «Այժմ ոչ կարօտասցի ոչ թարգմանութեան, եւ ոչ ընթացս ոք առ ոք թէ ծանիցեն գայս, այլ միաւորեալ միաբանութեամբ վերինք եւ ներքինք, ներսինք եւ արտաքինք սեհք եւ ռամիկք, հեռաբնակք եւ մերձակայք մեծամեծք եւ փոքունք ամենեքեան ծանցեն զճշմարտութիւն եւ իմացին զարդարութիւն. յաւերժեսցին եւ լաւութիւն եւ գործեցին զբարութիւն, աւրհնեսցեն զարարիչն եւ գովեսցեն զնախախնամիչն...»

Դպրութեան այս տեսաբանը իրաւամբ շեշտում է նաեւ այն արժէքաւոր գաղափարը, որ ազգային դպրութեան յայտնաբերմամբ մի ամբողջ ազգի փականքը խօսողութեան «լուծւ ւմ» է՝ վերացւում, իմացականութեան յոյսը յորդառատ ճառագում եւ խաւարտգիտութեան փարատւում. «Լուծաւ կապ բերանոյ, փարատեցաւ նսեմութիւն խաւարտարածեցաւ լոյսն, ծաւալեցաւ ճառագայթն...»:

Հայագիր մատենագրութեան ստեղծման առաջին երախտաւոր հեղինակը՝- Դպրութեան կարեւորութիւնը եւ անհրաժեշտութիւնը առհասարակ, սոցիալական առումով Մաշտոցի եւ Մաշտոցեան սերունդի ըմբռնողութեամբ յանգում է ի վերջոյ հետեւեալին. Դպրութիւնն ուրիշ բան չէ եթէ ոչ հաւատքի վսեմ դրոյթների, առաքինութեան ու մարդկային ազնիւ վարքագծի. բարու եւ գեղեցիկի, վայելչութեան եւ պարկեշտութեան, իմաստութեան ու խոհականութեան. արդարութեան ու ճշմարտութեան, արիութեան ու հեռատեսականութեան ջատագովումն՝ ու ուսուցումը, շնորհիւ դրանց հայ մարդու հոգեւոր աշխարհի կերտումն ու դաստիարակումը:

Ի դէպ, դպրութեան խրատիչ եւ դաստիարակչական դերը, որ ընդգծում է նաեւ Վարդան Արեւելցին եւ հայ դպրութեան այլ տեսաբաններ Միջնադարի. իրացւում էր հնագոյն ժամանակներում մարդկանց երկարակեցութեամբ, երբ աւագ սերունդը կրտսեր սերունդին բանաւոր խօսքով էր խրատում ու դաստիարակում. փոխանցում իր կենսափորձը, եւ աշխարհաճանաչողութեան իր ընկալումները: Բայց երբ մարդիկ «կարճակեաց» դարձան յետագայում, ըստ նրանց մեկնաբանների, այդ ժամանակ անհրաժեշտութիւն զգացուեց գրի յայտնաբերման, նշանագրերի համակարգի յօրինման: Իր «Ներբողում» գրում է Վարդան Արեւելցին. «...Զի առաջինքն երկարակեցութեամբ ուսուցանէին զմիմեանս, իսկ ի կարճակեաց լինելն մարդկան ոչ կարէին վարժել եւ կրթել. վասն որոյ հնարեցան գրով թողուլ զյիշատակ անցելոց իրաց եւ զուսումն բանից»: Ժողովուրդները, հաղորդակից լինելով մատեաններում գրառուած տիպարային բարեմասնութիւններով օժտուած պատմական դէմքերի կենսագործութեանը, նախանձախնդիր կը լինեն իրենց մէջ եւս մշակելու եւ զարգացնելու համանման ազնիւ գծեր ու

digitised by A.R.A.R.@

առաքինութիւններ, ուստի եւ սերունդների դարաւոր կենսափորձի եւ առարկայական աշխարհի ճանաչման հետզհետէ ընդլայնուող ոլորտների փոխանցումը հնարաւոր է դառնում մէկը միւսին ուսուցանելով եւ դաստիարակելով յաջորդաբար: Անցեալի ողջ ճանաչողութիւնն ու դրական փորձի իւրացումը ժողովուրդների մատաղ սերնդի կողմից՝ հենց դպրութեան ստեղծմամբ ու նրա միջոցով է յաջողւում, եւ ոչ այլ կերպ: Մի խօսքով՝ մարդու եւ ժողովուրդների քաղաքակրթական ու բարեկրթական մակարդակի բարձրացումը մտածողութեան հորիզոնների անընդհատ ընդարձակմամբ ու հոգու ազնուացմամբ իրացւում է միայն ու միայն դպրութեան շնորհիւ, դպրութեանը հաղորդակից լինելու պայմանով եւ դրա հարկադրական անհրաժեշտութեամբ: Այդ հիանալի հասկանում էր Մաշտոցը եւ իր սերունդը:

Բայց եւ Մաշտոցի ու Մաշտոցեան սերունդի ըմբռնողութեամբ իր ներգործութեամբ ու առերար ազդեցութեամբ վիթխարի տարբերութիւն կայ ամէն մի ժողովրդի համար օտար եւ սեփական դպրութիւնների հետ ունեցած հաղորդակցումների միջեւ: Առաջինի դէպքում արդիւնաւէտութիւնը չափազանց սահմանափակ է, իսկ երկրորդի դէպքում անհամեմատ ընդարձակ եւ լայնահուն:

Օտարալեզու դպրութեան նուազ արդիւնաւէտութեան հարցադրման առնչութեամբ յատկապէս անդրադառնում է Փաւստոս Բիւզանդը, երբ հաւաստում է, որ առաւել քան դարիւրամեայ ժամանակաշրջանում քրիստոնէութիւնը իբրեւ պետական կրօն Հայաստանում ճանաչուելուց յետոյ էլ «ծեւական» բնոյթ է կրել, գնահատելով այն իբրեւ «մի մարդկային մոլորութիւն», որ «հարկադրաբար» պարտադրուած է եղել հայ ժողովրդին, եւ ոչ թէ «գիտակցաբար» ու համոզմունքով ընկալուել: Ընդ որում մարդկութեան ստեղծած այդ մեծ ուսմունքից միայն նրանք էին լուսաւորւում եւ օգտւում, ովքեր ասորերէն եւ յունարէն դպրութիւններին էին հաղորդակից իրենց համապատասխան լեզուիմացութեան շնորհիւ. «Ոչ եթէ որպէս պարտն էր (իմա «ընկալան զքրիստոնէութիւնն» - Լ. .) գիտութեամբ յուսով կամ հաւատով, բայց միայն սակաւ ինչ զհանգամանս գիտէին հելլէն կամ ասորի դպրութեանց, որք էին հասու ինչ այնմ փոքր ի շատէ»: Իսկ նրանք, որոնք չգիտէին այդ լեզուները եւ անհաղորդ էին նրանցով գրառուած դպրութիւններին, այն է ժողովրդի հիմնական մեծամասնութիւնը ապուշային վիճակում էին գտնւում, որքան էլ երկար ունկնդրէին վարդապետներին, եւ ուսուցչական խօսքը «յորդահեղեղ անձրեւի նման» հոսէր իրենց ականջներին, ոչ մի բառ, ոչ մի կէս բառ անգամ չէին հասկանում. «Իսկ որք արտաքոյ քան զգիտութիւն արուեստին էին այլ խառնիճաղանճ ռամկութիւն մարդկան ժողովրդոց նախարարացն եւ կամ շինականութեանն, եթէ զգայք եւ զցերեկ նստեալ վարդապետացն եւ ըստ նմանութեան ամպոցն իբրեւ զյորդահեղեղ ինչ անձրեւաց սաստկութիւն վարդապետութիւնն ի վերայ հոսէին, ոչ ոք ի նոցանէն եւ ոչ նշմարանս ինչ զոր լսէին, եւ ոչ կարէին ինչ ունել ի մտի»:

Մանաւանդ հայագիր դպրութեան ի սպառ բացակայութեան պատճառով ժողովրդի եւ երիտասարդութեան իմացական մակարդակը, ինչպէս եւ բարոյական-բարեկրթական իրավիճակը ողբալիօրէն ցածր էր, անմխիթարական. նրանց մտայնութիւնը խուժադուժ էր ու նոյնիսկ բարբարոսական. կենցաղավարութիւնը յատկանշւում էր չարագործութեամբ, ատելութեամբ, ոխակալութեամբ, վնասարարութեամբ, այլասերութեամբ եւ պոռնկութեամբ: Ահա «բարոյական բնութագիրը» օտարալեզու դպրութեան տիրապետութեան պատմաշրջանում հայ ժողովրդի մի զգալի մասի, որի հիմնական բարեփոխումն ու յեղաշրջումը իրագործելու պատիւը Մաշտոցին եւ Մաշտոցեան սերունդին էր վերապահուած հայագիր դպրութեան ստեղծման շնորհիւ. «Վասն զի միտք իւրեանց ընդ

digitised by A.R.A.R.@

անպիտանս ընդ անօգուտ եւեթ զբօսեալ էին, զոր օրինակ մանկունք տղայք ընդ մանկութեանն եւ ընդ տղայնութեանն խաղալիկ խանկարեալք. եւ զպիտոյիցն եւ զկարեւորացն ոչ փոյթ արարեալ, սոյնպէս եւ դեգերեալ մաշէին յանուղղայ կրթութիւն ընդ չքոտի (իմա «չնչին», «փուճ» - Լ. .) մտացն ի հնութիւն հեթանոսութեանց սովորութեանց, բաղբարու խուժադուժ միտս ունելով»: Աւելին. նման իրավիճակը իր որոշակի անդրադարձն ունէր ընտանիքի եւ հայ հասարակութեան բոլոր անդամների վրայ ժխտական առումով. «եւ զիւրեանց երգս առասպելաց զվիպասանութեանն սիրեցեալք ի փոյթ կրթութեանն. եւ նմին հաւատացեալք, եւ ի նոյն հանապազորդեալք. ի հեռ (իմա «ոխակալութիւն» - Լ. .) եւ ի նախանձ ընդ միմեանս չարակնութեամբ, թշնամութիւն ոխութեանց, զմիմեանս խածատել, եւ նենգել այր զընկեր եւ զեղբայր: Սիրելիք սիրելեաց, եւ մերձաւորք մերձաւորաց. եւ ընտանիք ընտանեաց, ազգականք ազգականաց. խնամիք խնամեաց դնէին գայթակղութիւն (իմա «որոգայթներ լարում», «դաւեր հիւսում» - Լ. .): Անդ էր տեսանել այլ ընկերի արեամբք ծարաւեալք ըմպելով, ոգովք չափ գային վնասուցն անխրատ բարս ու անհանճար միտս (իմա «յիմար մտքեր» - Լ. .) ունելով»: Նոյնիսկ սրբատեղիները վերածւել էին անառակոցների: Այլասերումը եւ ապականութիւնը, բարոյական անկումը եւ իմաստութեան ու խոհականութեան նկատմամբ արհամարհանքն ու հեգնանքը ողբալի չափերի էին հասել, որոնց հետեւանքով ժողովուրդը կործանման եզրին էր հասել. քայքայուել ներքուստ, բարոյազրկուել. «եւ զդիցն հնութեան (իմա «հին աստուածների» - Լ.) պաշտամունս ի նմանութիւն պոռնկութեան զործոյն ընդ խաւար կատարէին. եւ ոմանք զնոյն իսկ ցանգութիւն գիջութեան պոռնկութեան կատարէին յանձինս իւրեանց: Վասն այսորիկ ոչ զխրատ իմաստութեան լսէին, եւ ոչ առաջնորդացն ասելով յԱստուծոյ պատգամսն անսացեալք հնազանդէին, այլ վասն ի նոցանէ յանդիմանութեանն. ատէին եւ հալածէին զնոսա եւ սպանանէին»:

Մաշտոցի եւ Մաշտոցեան սերունդի տեսական ըմբռնողութեամբ «աստուածապարգեւ է դպրութիւնը, գրաւոր հաղորդակցումը, գիրը առհասարակ», իսկ սեփական հայագիր դպրութիւնը մանաւանդ բիբլիական «ասքանազեան» անունը կրող Հայ բազմադարեան ժողովրդի եւ Հայոց աշխարհի համար «նորոգատուր աստուածեղէն շնորհ» է: Հէնց այդպէս է բնութագրում է Մաշտոցեան գրահամակարգով գրուած առաջին հեղինակային գրքում Կորիւնի Վարքում. «ԶԱՔԶԱՆԱՁԵԱՆ Ազգին եւ զՀայաստան աշխարհի զաստուածապարգեւ գրոյն, եթէ երբ եւ յորում ժամանակի մատենագրեցաւ եւ որպիսի արամբ այնպիսի նորոգատուր աստուածեղէն շնորհս երեւեցաւ եւ վասն նորին լուսաւոր վարդապետութեան եւ հրեշտակաբար կրօնիցն առաքինութեան գմտաւ ածելով յիշատակարանս առանձին մատենանշան ծաղկեցուցանել...»: Դժուար է դպրութեան կարեւորութեան ըմբռնման առաւել գերադրական բնութագրումը եւ սպառիչ իմաստաւորումը տալ, քան վկայուած տողերում:

Կորիւնը հայագիր առաջին Վարքը շարադրելիս հիմնաւորումներ ու փաստարկումներ է առաջադրում Առաջաբանում իր նախաձեռնութեան արդարացման համար, յընթացս որի նաեւ դպրութեան գրաւոր խօսքի նշանակութեան ու դերի վերաբերմամբ իր հայեացքներն է զարգացնում միաժամանակ: Կորիւնի համար առաջին մեծ Յուշարձանը դպրութեան Աստուածաշունչն է անշուշտ իր Հին ու Նոր կտակարաններով: Վերլուծելով այդ բազմախորհուրդ Յուշարձանի բովանդակութիւնը ամենաընդհանուր գծերով յանգում է այն եզրակացութեան, որ նրանում ոչ ամէն անկարեւոր ու անօգտակար բան մարդկային կեցութեան գրառման է արժանացել, այլ առաւելապէս այնպիսիք, որոնք խրատիչ եւ դաստիարակչական բնոյթ ունեն, հարստացնում են մարդու հոգին եւ ազնուանում, աշխարհաճանաչմամբ լուսաւորում ու ընդարձակում նրա

digitised by A.R.A.R.@

մտահորիզոնը: Աստուածաշունչը, վերջապես, Ոգեշնչման անսպառ աղբիւր է մարդկային առաքինութիւնները (Սէր, Գթասրտութիւն, Սխիթարանք, Յոգածութիւն, Բարեգործութիւն. Արդարամտութիւն, Քաջութիւն, Իմաստութիւն, Խոհեմութիւն եւ այլն) զարգացնելու, ազնիւ գործեր ու նպատակներ հետամտելու, որոնք մարդուն բարձրացնո՛ւմ են, վեհացնո՛ւմ, մի խօսքով մարդուն Մարդ դարձնում:

Իբրեւ օրինաչափութիւն Աստուածաշնչում հէնց այնպիսի արժանիքներ են դրուատւում, որոնք քաղաքակրթական եւ բարեկրթական տեսակէտից խրախուսիչ եւ դաստիարակիչ նշանակութիւն ունեն կեանք մտնող իւրաքանչիւր սերունդի եւ ամէն ազգի համար:

Իսկ պահարակում են մարդու վարքագծի բոլոր յոռի ու բացասական դրսեւորումները (ստորութիւն, նենգութիւն, չարութիւն, ատելութիւն, անիրաւութիւն, արիւնահեղում, շնութիւն, գեխութիւն, անհաւատարմութիւն, անգթութիւն եւ այլն), որոնք նոյնպէս դաստիարակիչ նշանակութիւն ունեն դրանից խուսափելու եւ գերծ մնալու իմաստով...: Դա ոչ միայն Աստուածաշնչի բնորոշ առանձնայատկութիւնն է, այլեւ իւրաքանչիւր «հոգեպատում գրքի». «Սոյն օրինակ եւ ամենայն գիրք հոգեպատումք նշանակեալ ունին զքաջութիւնս ամենայն զօրաց. զոմանց ըստ աստուածեղէն կրօնից զբարեյաղթութիւն. եւ զոմանց ըստ աշխարհակիր կարգաց զմարտից եւ զպատերազմաց արութիւնսն, որպէս զՆեբրոտայն եւ զՍամփսոնին եւ զԴաւթայն: եւ զոմանց զբնական զիմաստութիւն գովեալ աստուածեղէն իմաստութեամբ հանդերձ, որպէս զՅովսէփայն յԵգիպտոս, եւ զԴանիէլին ի Բաբելոն: Յորոց եւ հզօր թագաւորացն խրատիչք էին. զաշխարհական կենցաղոյս զհանգամանս ցուցանէին...»:

Նաեւ. «Եւ այնպէս միահամուռ ամենայն աստուածակրօն արուեստակացն բարեգործութիւնք փայլեն յաստուածագիր օրինացն. զորոց չէ ոք բաւական յիշատակել զերանելի անուանց գումարութիւն: ...Այլեւ զայլոց մատուցելոցն գովէ զհաւատոցն ճշմարտութիւն. Քանզի զՆաթանայէլ առանց նենգութեան նշանակէ եւ զթագաւորազին զմեծութիւն հաւատոցն անգիւտ յԻսրայէլի ասէ...»:

Եւ կամ «... Եւ ամենայն եկեղեցեօք հնչեցուցանէ զընտրելոցն զազնուականութիւն, ոչ միայն զարանցն, այլեւ զկանանցն աշակերտելոց, որ գճշմարտութիւնն աւետարանեն»:

Բայց եւ կարեւոր է աստուածաշնչային դրուագներից բերուած առաքինութիւնների իմաստաւորումը, որ տալիս է Կորիւնը: Վերջինիս հարցադրումն է՝ մարդու դրական բարեմասնութիւնների իմաստաւորումը, որ տալիս է Կորիւնը: Վերջինիս հարցադրումն է՝ մարդու դրական բարեմասնութիւնների յիշեցումը Աստուածաշնչում եւ «հոգեպատում գրքեր»ու արւում է լոկ գովեստի՞ համար, թէ՞ ուսանելի եւ դաստիարակիչ առաջադրանքներից ու մղումներից դրդուած: Անշուշտ երկրորդը, որը ամէն մի «հոգեպատում գրքի» նպատակադրումն իսկ է: Ահա Կորիւնեան այդ սքանչելի եւ խորիմաստ մեկնաբանութիւնը դրական օրինակներին հետեւելու եւ նմանուելու նախաձեռնութիւնը հէնց դպրութեան արժեւորումն ու կարեւորութիւնն է կազմում:

Երկրորդ դպրութիւնը անդիմադրելի սէր է առաջացնում հոգեւոր արժէքների նկատմամբ, որով մարդը պէտք է տոչորուի, որպէսզի մարդկայնանայ ամէն կերպ ձգտելով «աստուածանման» լինել. «Եւ գայս ամենայն աւետարանեալ ոչ ի պարծանս գովութեան, այլ զի օրինակ եւ կանոն զկնի եկելոցն (իմա «յետոյ եկողների համար» - Լ. .) պաշտիցի որպէս նոյն իսկ զի բարեաց գործոց նախանձաւոր լինել ամենեցուն ստիպէ ասելովն, թէ «Զհետ երթայք սիրոյ եւ նախանձաւոր լինել ամենեցուն հոգեւորացն»:

Երրորդ «հոգեպատում գիրք»ը ՆԵՐՇՆՉԱՐԱՆ է խոկումների: Կորիւնը, ամբողջացնե-

digitised by A.R.A.R.@

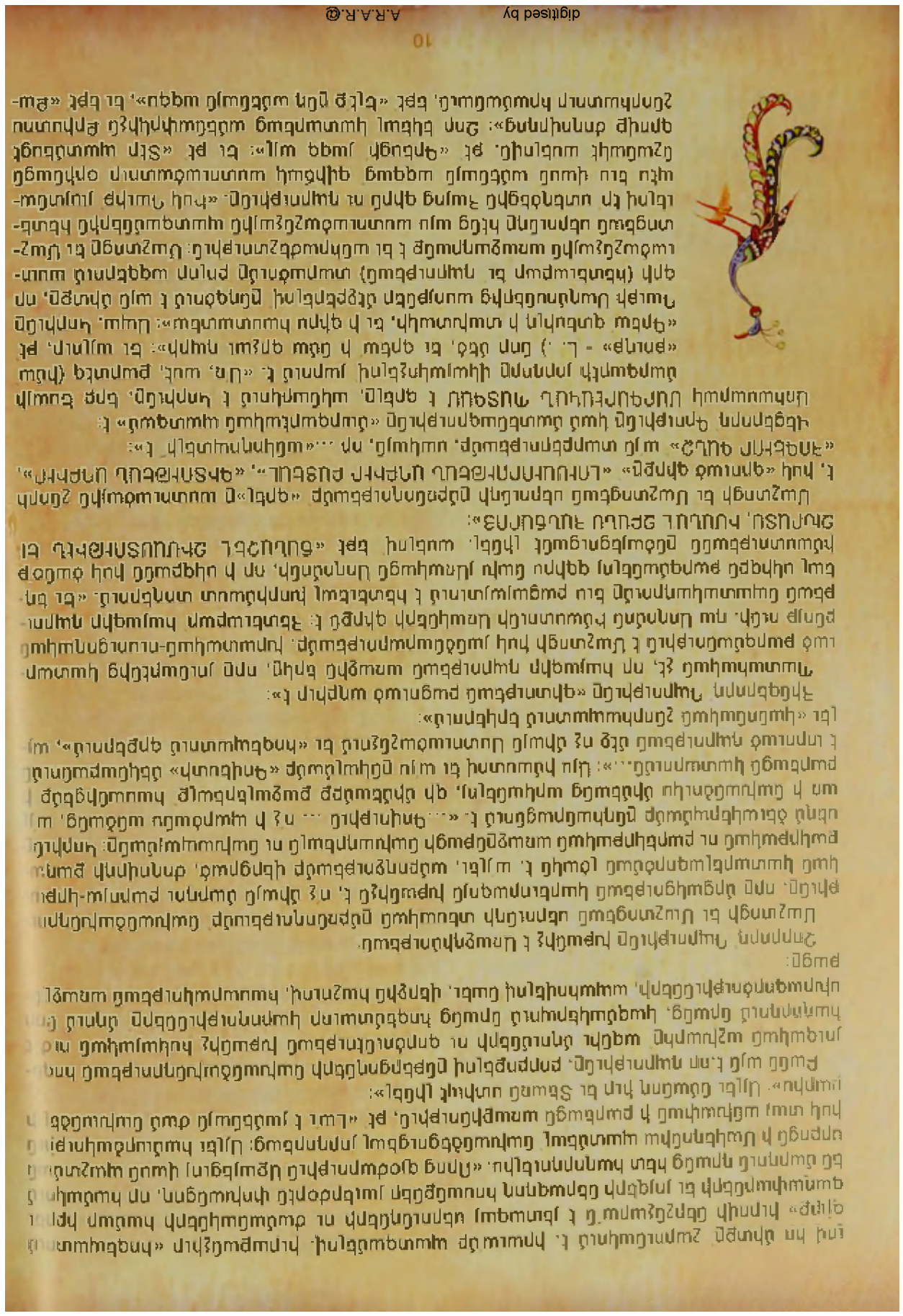

digitised by A.R.A.R.

րոզեսցի՝ աւետարանս ընդ սմենայն տիեզերս»: Ուստի եւ երանելի հարցն մերոց համարձակութիւն առեալ՝ յուսալից փութով եւ երեւելի եւ արդիւնակատար ըստ աւետարանին զիւրեանց մշակութիւնն ցուցանեն»:

Եօթներորդ՝ Դպրութիւնը նաեւ ժողովուրդների պատմութեան՝ թէ անցեալի եւ թէ ներկայի իրադարձութիւնների ու եղելութիւնների գրառուած ՇՏԵՄԱՐԱՆ է: Եւ իրօք. Մաշտոցի եւ Մաշտոցեանն սերունդի ընթռնողութեամբ դպրութիւնը Շտեմարա՛ն է մարդկութեան պատմութեան՝ թէ անցեալի, թէ ներկայի եւ թէ յաւիտենականութեան. «...եւ ի ձեռն առեալ (իմա՝ Մաշտոցը - Լ. .) այնուհետեւ աստուածգործ մշակութեամբ զաւետարանական արուեստն՝ ի թարգմանել, ի գրել եւ յուսուցանել, մանաւանդ հայեցեալ ի տեառնաբարբառ հրամանացն բարձրութիւնն, որ առ երանելին Մովսէս եկեալ, վասն ամենայն իրացն եղելոց, յաստուածեղէն պլուզամացն բարձրութիւն աւանդելոցն՝ մատենագրել առ ի պահեստ յաւիտենացն որ գալոցն էին»: Իսկ այս նշանակում է՝ Մաշտոցը եւ Մաշտոցեան սերունդը հայագիր դպրութիւն ստեղծելով մտահոգուած էին նաեւ ՅԱՒԵՐԺԱՑՆԵԼ հայ ժողովրդին եւ Հայաստանը «առ ի պահեստ յաւիտեանցն որ գալոցն էին»...:

Ութերորդ՝ Ազգային դպրութիւնը հոգեւոր ստրկութիւնից ազատագրուելու միակ զէնքն է այս կամ այն ժողովրդի: Ճիշդ այնպէս, ինչպէս Իրեաների Օրէնսդիր Մովսէս մարգարէն «աստուածատես» լինելով աստուածատուր պատգամները տախտակի վրայ գրառեց, որպէսզի ազատագրի եւ փրկի աստուածուրաց իր հրեայ ժողովրդին եգիպտական ստրկութիւնից, *հայագիր դպրութեան հիմնադիրներ Մաշտոցն ու Սահակը եւս ազատագրեցին եւ փրկեցին հայ ժողովրդին հոգեւոր ստրկութիւնից՝ այլալեզու դպրութիւնների ու մշակոյթների տիրապետութիւնից, երբ միանգամից «հայաբարբառ եւ հայերէնախօս»* դարձրին Հին եւ Նոր կտակարանները իրենց պարփակած «Հանրագիտարանային» ուսանելի դրուագներով՝ Աստուածաշունչը ամբողջութեամբ...: Հայագիր դպրութեան ստեղծմամբ, ահա, ասում է Հայոց մշակութային մեծագոյն Յեղափոխութեան ժամանակակիցն ու ականատեսը՝ կենսագիր Կորիւնը, Հայոց Աշխարհը աներկբայօրէն «Սքանչելի» հմայք ունեցաւ իր իմաստութեամբ: Բնագրային ընթերցմամբ, «Յայնմ ժամանակի երանելի եւ ցանկալի աշխարհս Հայոց անպայման սքանչելի լինէր, յորում յանկարծ ուրեմն օրէնսուսոյց Մովսէս մարգարէական դասուն, եւ յառաջադէմն Պաւղոս բովանդակ առաքելական գնդովն, հանդերձ աշխարհակեցոյց աւետարանաւն Քրիստոսի, միանգամայն եկեալ հասեալ ի ձեռն երկուց հաւասարեցոյն (իմա՝ Մաշտոցի եւ Սահակի - Լ. .) հայաբարբառք հայերէնախօսք գտան»:

Մեծն Մաշտոցը տոչորւում էր իր սիրելի եւ պաշտած ժողովրդին հոգեւոր ստրկութիւնից ազատագրելու եւ փրկելու սեւեռուն նպատակով. «Նոյնպէս առաւել հոգ ի մտի ուներ (իմա՝ Մաշտոցը - Լ. .) գիամաշխարհականս (իմա՝ «համայն Հայոց Աշխարհը» - Լ. .) սփոփելոյ»: Այդ փայփայած նպատակն ու անպարագիծ սէրը իր ժողովրդի եւ հայրենիքի նկատմամբ գործունէութեան անսպառ եռանդ եւ աւիւն էին հաղորդում Հայագիր Դպրութեան ոահվիրային՝ աննկուն վճռականութեամբ ու հաստատակամութեամբ օժտելով նրան, յընթացս որի բացայայտելով միաժամանակ իր հանճարի հզօրութիւնը:

Համեմատութիւնը Մեծն Մաշտոցի եւ Օրէնսդիր Մովսէս Մարգարէի միջեւ, սակայն, կաղում է՝ առաւելութեան նժարը հակելով... Հայագիր Դպրութեան հեղինակի օգտին, յայտարարում է կենսագիր Կորիւնը:

Բանն այն է, որ եթէ Մովսէսը «աստուածագիր հրամանները» տախտակին դրոշմուած՝ բազուկների վրայ դրած բերում էր Սինա լեռից իջնելիս իր ժողովրդին ծանօթացնելու եւ

digitised by A.R.A.R.@

ուսուցանելու համար, հարկ է խոստովանել՝ այն ակնածանքը եւ բերկրանքը չէր վերապրում ամենեւին, որքան որ արժանի էր, քանի որ «տիրադրուժ» էր եղել իր ժողովուրդը, «թիկունք դարձրել» Աստծուն եւ նորից վերադարձել կռապաշտութեանը: Իր «թախծութիւնը» բազմապատկուեց, երբ ականատես եղաւ նաեւ, թէ ինչպիսի՜ կրքով ու փութաջանութեամբ հրեայ ժողովուրդը «խորտակեց» իր բերած «աստուածագիր տախտակները», ջարդ ու փշուր արեց, փաստօրէն աւերախտաբար եւ տմարդօրէն վերաբերուեց իր շնորհակալ եւ երախտաւոր գործի՝ աստուածատուր դպրութեան նկատմամբ ու նոյնիսկ «լացացրել» իրեն վշտացին. «Եւ ոչ այնպէս Մեծն Մեսրոպ զուարճանայր յէջս Սինէականերին, չասեմք թէ առաւելեօքն պակասագոյն (իմա՝ «չենք ասում, թէ աւելի ուրախ էր, այլ նոյնիսկ շատ նուազ չափով էր ուրախ սիրտը կոտրուած» - Լ. .): Քանզի յԱստուծոյ առեալ եւ աստուածագիր հրաման ի բազուկս՝ այրն աստուածատես ի լեռնէն իջանէր, այլ վասն վրիպագործ (իմա՝ այստեղ «չարագործ» - Լ. .) ժողովրդեանն, որոց թիկունս ի տէրունիս եւ կործան յերկիր, տիրադրուժք յիւրեանց կուռս ձուլածուին երկիր պագանէին, եւ զնորին հրամանաբերն սրտառուչ սրտաբեկ լացուցին. քանզի ի տախտակացն խորտակելոյ յայտնի եղեալ տեսանէր բերելոյն (իմա՝ «բերողի» - Լ. .) թախծութիւնն»:

Մինչդեռ պարագան բոլորովին ՏԱՐԲԵՐ է հայագիր դպրութեան ռահվիրայի՝ Մաշտոցի նկատմամբ ցուցաբերուած համաժողովրդական սիրալիր ու երախտարժան վերաբերմունքը. Մաշտոցի առաքելութեան՝ Հայագիր Դպրութեան ստեղծման համազգային յայտնանքի ու կարեւորութեան գիտակցման եւ հայ ժողովրդի համակրալիր վերաբերմունքի միջեւ ամենեւին հակասութիւն չկա ր,- հաւաստում է կենսագիր Կորիւնը: Ընդհակառակը, Մաշտոցը, նախօրօք գիտէր, որ հայ ժողովուրդը մեծագոյն գնծութեամբ ու նրանութեամբ էր ընդունելու հայագիր դպրութեան իր յայտնաբերումը ԻԲՐԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐԱՊՐՈՒՄԻ ԵՒ ԳՈՅԱՄԱՐՏԻ ԱՌՀԱՒԱՏՉԵԱՅ ԵՐԱՇԽԻՔ:

Հայութեան համազգային համակրանքը եւ ակնկալութիւնը իր կատարած Մեծ Գործի նկատմամբ բերկրանքով լցնում էր Մաշտոցի սիրտը եւ թեւաւորում՝ ձեռք բերած երախտաւոր վաստակի երջանիկ բաւականութեամբ. «Իսկ այսր երանելւոյ վասն որոյ ճառեալքս յարդարին (իմա՝ Մաշտոցի մասին է խօսքը - Լ. .), ոչ ըստ այնմ օրինակի, որ անդն գործեցան (այսինքն՝ ինչպէս Մովսէսի նկատմամբ վերաբերուեցին հրեաները - Լ. .) յօժարութիւնն ու ընդունելեացն յուսով ուրախութեան դասաւորութիւն ճանապարհացն աւետաբեր»:

Մաշտոցի առաջացրած Մշակութային Յեղափոխութեան անդրադարձ նշանակութիւնը նկարագրելիս, ժամանակակից տարեգիրը այսպիսի սեղմ տողերով է բնութագրում Հայաստան աշխարհը, որով հայ ժողովրդի երախտագիտութիւնը իր այս Մեծ Զաւակի նկատմամբ գնալով աճում է յընթացս նաեւ մանաւանդ յետագայ դարերի. «Անդ օր յանուհետեւ սրտալիր ուրախութիւն եւ ակնավայել տեսիլ հայելւոյն (իմա՝ «ակնավայել տեսարան աչքի համար» - Լ. .): Քանզի երկիր, որ համբաւուցն անգամ օտար էր կողմանցն այնոցիկ, յորում ամենայն յաստուածագործ սքանչելագործութիւնքն գործեցան, առժամայն վաղվաղակի (իմա՝ «շատ շուտով, իսկոյն») ամենայն իրացն եղելոց խելամուտ լինէր. ոչ միայն ժամանակաւ պաշտեցելոցն (իմա՝ «ոչ միայն ժամանակով կատարուածները» - Լ. .), այլ եւ յառաջագոյն յաւիտենիցն (իմա՝ «այլեւ աշխարհարարումից առաջ եղածը» - Լ. .), եւ ապա եկելոցն, սկզբանն եւ կատարածի, եւ ամենայն աստուածատուր աւանդութեանցն»:

Լ.Գ. ԽԱՉԵՐԵԱՆ

Բանասիրական գիտութիւնների դոկտոր, փրոֆեսոր

Փրոֆ. Լ. Խաչերեան այս ուսումնասիրութիւնը Բագին ղրկած էր իր մահուընէն տարի մը առաջ, որ տեղի ունեցաւ այս տարի, 2007-ին:

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՀ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ՌՈՒԲԷՆ ՄԵԼԻՔԻ

Գուժեցին Ֆրանսագիր հայ բանաստեղծ Ռուբէն Մելիքի (Սինասեան) մահը, 21 Մայիսին: Լռակեաց եւ հայու երկուութիւններով ապրող այս բանաստեղծը ծնած էր Իրան, 1920ին, բայց ընտանիքը շուտով փոխադրուած է Փարիզ, ուր ան ստացած է իր երկրորդական եւ համալսարանական ուսումը: Իր ժամանակակիցներու նոր ոճին չէ հետեւած, մնացած է դասական, եւ այդ արգելք չէ եղած որ տիրանայ հռչակի: Իր բանաստեղծութիւններու առաջին փունջը լոյս տեսած է 1947ին, La solidarité mondiale, Համաշխարհային Զօրակցութիւնը: Ապա հրատարակած է տասնմէ աւելի գիրքեր: Յաջորդաբար, 1961ին եւ 1962ին լոյս ընծայեց երկու գիրքեր, Le gardien en pierre, Քարէ պահակը եւ Les saisons souterraines, Ստորգետնեայ եղանակները, որոնք արժանացան մեծ ընդունելութեան: Ռուբէն Մելիքի բանաստեղծութիւններու թարգմանութիւնը լոյս տեսած է Հայաստանի մէջ: Կատարած է երախտաշատ աշխատանք, հայ բանաստեղծութիւնը ծանօթացնելով ֆրանսական շրջանակներու, հրատարակելով Հայ Բանաստեղծութեան Ժողովածուն, ֆրանսերէնով, Anthologie de la poésie arménienne: Հակառակ անոր որ իր աշխատանքի եւ ստեղծագործական միջավայրը ֆրանսական էր, ան մնաց հոգիով եւ ներկայութեամբ հայ, բաբախեց հայրենիքի համար եւ վառ պահեց իր ազգի յիշողութիւնը :

digitised by A.R.A.R.@

ՌՈՒԲԷՆ ՄԵԼԻՔ՝ ՀԱՅ ԵՒ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ

Բանաստեղծներ դեռ կան, բանաստեղծ մըն ալ կայ մեզմէ իւրաքանչիւրի հոգիին մէջ որ կ'արթննայ ամէն անգամ որ ժամանակակից սպառողական քաղաքակրթութեան բացասական կեղտը քերթենք: Բանաստեղծ են յեղափոխականը, ուսուցիչը, հրապարակագիրը, կրօնականը, մարզիկը, երբ ը… բացիկը, ընդունելին, միջինը կը շրջանցեն, յաղթահարելու ճիգին անձնատուր կ'ըլլան:

Բանաստեղծ Ռուբէն Մելիք հայոց ապրած եւ դեռ շարունակուող ողբերգութեան խոստում արտայայտութիւնն է, ցուցափեղկը: Հայ եւ բանաստեղծ, Ռուբէն Մելիք, ինչպէս բոլոր անոնք որոնք չեղան հայագիր, հայ գրականութեան դարաւոր մեհեանի պատերուն վրայ քար պիտի չաւելցնեն: Այս խօսքերը չեն նուազեցներ տաղանդը Ուիլեամ Սարոյեանի, Ռուբէն Մելիքի, Վահէ Քաչայի եւ բազմաթիւ ուրիշներու, բայց կը խոցեն սիրտը հայերու, հաւանօրէն նաեւ սիրտը իրենց, որ իրենց լաւագոյնը չկտակեցին իրենց ժողովուրդին, որուն ճակատագրին արտայայտութիւնն են իրենք:

Մեր ժողովուրդին համոյք կը պատճառէ որ Սարոյեան եւ Ռուբէն Մելիք, նաեւ միւսները, ճանաչում գտած ըլլան մեծ ազգերու ծաւալուն գրականութեան մէջ: Այդպէս է պարագան Ռուբէն Մելիքի որ պսակուած է մրցանակներով: Բայց որքա՜ն մեծ պէտք է ըլլար իր երջանկութիւնը, եթէ խօսքն ու տաղը հարստացուցած ըլլային բազմադարեան մշակոյթը սեփական ժողովուրդին: Հայու ապրումներով եւ տեսիլքով, ֆրանսացի մեծ բանաստեղծ է Ռուբէն Մելիք: Երկուշաբթի 27 Հոկտեմբերին, Համազգայինը պիտի ծանօթացնէ, եթէ հարկ է, այս հայը որ վաւերական բանաստեղծ է, բայց հայ բանաստեղծ չէ, քանի որ հայ բանաստեղծութիւնը կը ձուլուի հայերէնի հանճարով:

Ռուբէն Մելիք խտացեալ արտայայտութիւնն է ժամանակակիցներու ամենօրեայ երկուութեան:

Չեզմէ շատեր կարդացած են կամ պիտի կարդան, ֆրանսացիները կ'ըսեն՝ vt ɐ toñ uto փի to, Ռուբէն Մելիքի բանաստեղծութիւնները բնագրի լեզուով, այսինքն ֆրանսերէն: Ինչպէս միշտ, օտար լեզուով արտայայտուող հայ գրագէտի կամ բանաստեղծի գործը հայերէնով վերծանելու փորձերը միշտ եղած են, առաւել կամ նուազ յաջողութեամբ: Ռուբէն Մելիքի պարագային այս փորձը ըրած է ուրիշ բանաստեղծ մը, ան ալ Համազգայինի ոգիով սնած, հայրենադարձ Աբրահամ Ալիքեան: Գործածեցինք վերծանել բառը, այսինքն Աբրահամ Ալիքեան, թափանցելով բանաստեղծի հոգին եւ թափանցուելով, կը գրէ Ռուբէն Մելիքի բանաստեղծութիւնը, կշռոյթով, բառի կախարդանքով: Արդարեւ, ի՞նչ է արդէն բանաստեղծութիւնը, եթէ ոչ բանի հզօրութիւնը, կշռոյթը, զգացումի եւ մտածման անսպառագրկելի խորհուրդը: Բանաստեղծութիւնը հարկ է կարդալ, լսել: Ռուբէն Մելիք, Ալիքեանի ձայնով, կ'ըսէ.

digitised by A.R.A.R.@

Առասպելը հայկական թշուառութեան խորշի մէջ,
Արեւմուտքի գիշերուայ ծայներիգի վրայ հին.
Մենեակներում պանդոկի, տաճարների որմերին
Առասպելը հայկական օրօրեց լոյսը անշէջ:

Առասպելը հայկական խուլ նրբանցքում ու թաղում.
Շրջունքների վրայ մօր, երազների մէջ մանկան
եւ ձեռքերում անաշխատ. բերանների մէջ կարկամ
Առասպելը հայկական իր թշուառ օրն է թաղում:

Նա առասպելն է երեք հազար տարուայ պանդուխտի
Լուսանցոյցներ երկնքի ճակատներին անբնկեր.
Նաւակայքեր հնամեայ, ճանապարհներ անջրդի.
Դայաբնակ պանդոկներ ու անձնագրե՞ր, անձնագրե՞ր:

Առասպելը հայկական ոստանների երթերում,
Գիրգ մատներին պարուհու եւ գիւղի մէջ մոռացուած.
Թառի թռչող լարերին եւ գիւղի մէջ մոռացուած.
Առասպելը հայկական ոստանների երթերում:

Արեւելքի ծուփ արտեր. հարազատ դէմք ու անուն
Ժամանակի հայելում եւ խաչաձեւ դռներին.
Ծիծաղներում, արցունքում, տեսրակում թէ մատեանում.
Նոյն առասպելն է փոքրիկ երգի նման մտերիմ:

Նա առասպելն է մարդկանց ճակատագրի նոյնութեան
Երեք հազար. թէ երեք միլիոն տարուայ առասպել,
Ի՞նչ փոյթ, թէ ո՞ր գիշերում, ո՞ւմ յոյսով է տրուփել.
Մերն է, նաեւ ձերն է նա՝ առասպելը հայկական:

Առասպելը հայկական տաճարների որմի տակ.
Մէկ ու միակ լերան մէջ իր թշուառ օրն է թաղում.
Առասպելը հայկական ունի լոյսի պսպղիւն
եւ իր արեւն է բաշխում կառոյցներին բովանդակ:

Չըսի՞նք որ Ռուբէն Մելիք հայ է եւ բանաստեղծ: Ափսոս չէ՞ որ հայն ու բանաստեղծը չեն ծուլուած Մեսրոպեան հանճարի մէջ: Այս բանաստեղծի հոգիին մէջ կը յածի մեկնումներու յաճախանքը, ինչպէս բոլոր հայերու, կայք հաստատելու անկարող, այդ իսկ պատճառով ալ ինքնամփոփ, կասկածամիտ, բռունցքները սեղմած կեանքի դաժանութեան դէմ:

Ո՞վ է քայլում դանդաչելով
Ուշ ժամերին գիշերային,

digitised by A.R.A.R.@

Կամարի պէս ծանր մէջքով.
Շան պէս փախչող ստուեր ուսին:

Պէտք էր նրան որպէս լուսաստղ
Եւ կամ չասուած բառի նման.
Մայրամուտի բիլ առագաստ
Եւ դաշտերի մէջ ոտնաձայն:

Կծիկ դարձած եւ անձանձիր
Ո՞վ սպասեց գիշեր ու զօր,
Իր մատների միջեւ մոխիր:
Ո՞վ էր արդար, ո՞վ մեղաւոր:

Ջրի վրայ կար լուրթ ստուեր,
Եւ լռութեան մէջ մի խաչի.
Որ յօրինում էին ճիւղեր.
Նեղ երկինքն էր թուում նոճի:

Խեղճ էր ճամբորդը, եւ կինն այն,
Որ հրին էր նայում դողդոջ.
Սուր կայծեր էր ցրում միայն:
Ի՞նչ փոյթ, սիրում էր նա, թէ ոչ:

Աչքերի մէջ կասկածի հով,
Բռունցքներն իր սեղմած կրծքին
Ո՞վ էր քայլում ուրիշ ճամբով,
Երբ որ այգն էր ծագում կրկին:

Ռուբէն Մելիք կամ Մուշեղ Իշխան, ինչպէս հայ Մարդը ընդհանրապէս, ունեցած է սեփական տան սուր զգացումը: Կը կարդաք Ռուբէն Մելիքի Տունը եւ կը յիշէք Մուշեղ Իշխանի Տուներու Երգը: Հայ մարդուն համար դեռ երէկ էական հասարակաց եւ հզօր Տունը հայկական.

Հայ լեզուն տունն է հայուն աշխարհի չորս ծագերուն,
Ուր կը մտնէ ամէն հայ իբրեւ տանտէր հարազատ:

Մուշեղ Իշխանի Տունը տարածութեան մէջ է:

Եթէ այս չէ Ռուբէն Մելիքի տունը, ապա ան Տուն է հայրական:

Պինդ փակ են դուռ ու պատուհան,
Ուր կայ շուքը վարագոյրի:
Ա՜հ, ո՛վ գիտէ ցաւի ճամբան,

digitised by A.R.A.R.@

Մակոյկի պես. ծովին գերի:

Շրթունքների գաղտնիքն է, որ
Էլ չեն լռում պատ ու ծեղուն
Տարածության դէմ անձրեւոտ
Օրերն անցան տենդի հանգոյն:

Ձեռքեր գունատ, մատներ անզօր,
Որ զգացին ամպ ու անձրեւ
Եւ փակեցին դուռը մի օր,
Մեխեցին փեղկը խաչածեւ:

Հուրը ծածկած ձեռքն է ծալուում
Հունի վրայ մի խոր գետի,
Այդպէս լռիկ ու հեւեհուում
Անցան կեանքում գիշեր ու տիւ:

Ջնռսած ձիւնը ծառի շուրջ
Եւ թռչնային ճախրանք ու ձայն,
Դանդաղ ծմեռը սառնաշունչ
Սեղմեց տունը, ինչպէս աքցան:

Հին փեղկ ու դուռ այնքա՛ն երկար
Մնացին փակ եւ անթափանց,
Որ երբ մի ձեռք բախեց, ի սպառ
Չարձագանգեց փայտն իսկ նրանց:

Բանաստեղծներու խօսքն ու մտերմութիւնը....

Այս երեկոն յատկացուած է այդ խօսքին ու մտերմութեան, անոնց համար որոնք անդառնալի ճիգ չեն ըրած իրենց հոգիի բանաստեղծը թաղելու:

27 Հոկտեմբեր 1997

Ց. ՊԱԼԵԱՆ

122-2003
digitised by A.R.A.R.@

ԱՅՍ ԳԻՇԵՐ

Այս գիշեր կը յանձնուի հոգիս դարձեալ
Աչքերուդ հրավառ,
Որոնց խորհուրդովը խորին,
Լցուած էր էութիւնս համակ,
Ու թափանցող նայուածքն անոնց՝
Կը վարէր արահետը կեանքիս։

Այս գիշեր կը յանձնուիմ դարձեալ
Ձեռքերուդ սիրավառ,
Որոնց տոչորը տակաւին
Կը խարկէ հիւլէներս պապակ,
Ու պագշոտ հոսքը մատներուն անոնց՝
Նեարդներուս մէջ կը գալարի։

Սոխիրներէն հոգիս կը յառնէ
Այս գիշեր ու դարձեալ քեզ կ՚որոնէ...

ԱՆՈՐ ՍԱՂՄՈՍԸ

(Սաղմոս ԻԳ)

«Տէրը ա՛լ կ՚ամչնայ իմ հովիւս ըլլալէ՝
Ես տակաւին շա՜տ բաներու
Կարօտը պիտի ունենամ։
Ինծի ընծայած Անոր արօտները հրկիզեցի,
Ու հանդարտ ջուրերը՝ փոթորկեցի։
Հոգիս ան կը փորձէ նորոգել,
Բայց, ունայ՜ն են ջանքերն Անոր՝
(Իժի ծուն ուրիշ բան կրնա՞յ ծնիլ)։
Ան կ՚առաջնորդէ զիս դէպի ծամբաներն արդարութեան,
Բայց սիրելի են ինծի ուղիները դարուփոս։
Թէեւ մահուան շուքի ձորին մէջ ալ պտըտիմ՝
Չարէն ինչո՞ւ պիտի վախնամ։
Զայն ստեղծողն եմ ե՛ս։
Դուն ինծի հետ ըլլալէ դադրած ես,
Ցուպդ ու գաւազանդ գլխուս վրայ կ՚երերան։
Սեղան կը պատրաստես

digitised by A.R.A.R.@

Շնամիներուս հետ հաշտութեան
Դաշի՞նք կնքելու համար՝
Ի՞նչ պարգամիտ ես։
Ի զուր գլուխս իւղով կ՚օծես՝
Իմ բաժակս մաղձով լեցուն է։
Հիրաւի բարերարութիւն ու ողորմութիւն
Անո՛նց՝ թշնամիներս ես ըրէ։
Կեանքիս բոլոր օրերուն մէջ ոչ մէկ անգամ
Պէտք ունեցած եմ քեզի,
Ու հիմա ալ պէտք չունիմ՝
... Սադայէլին տունը կը բնակիմ»։

ԴԷՄ ՅԱՆԴԻՍԱՆ

Ձեր անարգ թաթին դէմ
Բռունցքներ կան արդարութեան,
Ձեր դատարկաբարոյ
Գիրքերուն դիմաց՝
Մշակոյթ մը, յաւերժական։
Ձեր եղծանած ներկայի դէմ,
Ապագայի երթ մը կայ խոյացող.
Մահուան դուռը բախող ձեր «երազ»-ին դիմաց՝
Տեսիլ մը կայ կեանքի, ծառագայթող։
Ձեր ոխի ու ցասման դէմ՝
Կան օրհնութեան արգասիքներ.
Ձեր նգովքին դիմաց
Կան աղօթքներ առ Աստուած։
Ձեր յոյլ վրէժի դէմ՝
Կայ սէր մը հզօ՛ր, անապա՛կ.
Ու ձեր ջախջախիչ պարտութեան դիմաց՝
Կայ մշտաբորբոք յաղթանակ։

ԱՐԵԳ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

«Եւ լոգցընէ Արեգակն իր շողերով ոսկեզօծ
Աստուածացած միսքս բոց եւ հոգիս»
Դ. Վարուժան

Քե՛զ կը տենչամ...
Մահամերձ անձն իմ
Յաւերժական լոյսիդ,

digitised by A.R.A.R.@

Տարփանքիդ է ծարաւի:
Էութեա՛նս ամբողջութիւնը,
Բեղմնաւորութեա՛նս պատճառ,
Երկարէ՛ բաժակը մշտնջենութեան:
Պարարտ արգանդն իմ
Ի՞նչ կարող է ծնիլ
Երբ ամորձիքը կեանքի անկար է...
Քե՞զ կ՚աղերսեմ...
Մտածման անդունդին մէջ
Թէ անուրջի բարձունքին վրայ՝
Կ՚որոնեմ քեզ.
Գիտե՛մ, պիտի գաս
Իբրեւ յաղթական հշխա՛ն
Հաւատարմութեան:

Կը կանչեմ քեզ.
Պատռէ՛ թաղանթները երկնքի
Ու տարածէ թեւերդ ազատութեան,
Ես քեզ կը սպասեմ
Առաջ սուրբերու խորանին:

Եկո՛ւր, կայլակներդ թափէ
Մերկութեանս վրայ յուռթի.
Այսօ՛ր, գերին եմ
Ստեղծագործ ձեռքերուդ.
Թող անոնց մէջ ամփոփուին
Գանգուրներս ըմբոստ.
Ու հերթով, իւրաքանչիւր
Բջիջը մարմնիս,
Թող յագուրդ տայ
Անոնց խենթութեան:
Բազուկներուդ պլլումէն
Միսերս թող որ խայտան,
Տօ՛նն է այսօր մեր միացման:
Աստուածներու ամբոխը,
Իբրեւ վկաներ
Կ՚ըմբոշխնեն մեր հարսնիքը եզակի՝
Արարողութիւնը աստուածութեան...

Սիրոյ կատարելութեան ծէսը ահա
Իր փառքը կ՚երգէ.
Նուիրման գենիթին հասած՝
Պիտի պսակուի...

digitised by A.R.A.R.@

Սինչ երկինքը
Ամբոստացման անհաղորդ
Տանգեր կը հնչեցնէ,
Մարմինս աստուածացած
Բագինին վրայ կը յաւերժանայ...

ՆԻՒԱՂԻՆ

Դարերու պատմութեան էջերը սեւ
Կրած են ստորագրութիւնդ գլխագիր,
Ամէ՛ն առաքինի ազգ,
Ամէն բարիմաց ժողովուրդ,
«Պատիւ»ն ունեցած է կրելու
Ցարուած մը, ոճրագործ
Ու անպատիւ ձեռքերէդ՝
Վկայ է մեր ժողովուրդը,
Վկայ՝ մէկուկէս միլիոնը...

Դո՛ւն, որ ո՛չ հաւատք ունիս
Ու ոչ Աստուած,
Կատաղած, մոլեգին
Դեռ կը փնտռես կայսրութիւն մը՝
Որ երբեւիցէ գոյութիւն չէ ունեցած,
Այլ փայփայուած պատրա՛նք մըն է
Միայն...
Ու պիտի մնայ այդպէս,
Մինչեւ որ նոյնինքն որդիքդ,
Իրենց զագիր գարշապարներով
Ճզմե՛ն քեզ...

ՏԱՂ ՆԱՅԻՐԻ

Պէյրութ

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱԳԻՆ
Pakine

ԿԱՆԳԱՌՆԵՐ ԱՆՐՋԱՅԻՆ

Կանգառներուն միջեւ սրընթաց վագքին
Երբ միջոցն էր ամբողջական լռութիւն
Ու լռութիւնը միջոցին՝ միակ խորհուրդը գիշերին,
Յեկեկացող խիղճը մարդուն կ՚ուրուագծէր պահը՝
շիթ առ շիթ
Ու տրոփիւնը սրտին կ՚արարէր սագին թելերուն հետ
թախծոտ երգ մը դիւթական.

Գիշերուան կանգառն էր մերկապարանոց, ուր՝
Սարգարէներ կը խօսին խորհուրդներէն խորաթափանց,
Ճգնաւորներ կ՚աղաղակեն առ Աստուած Բանին ուժը թաքուն,
Աստղեր կը շնչեն անջրպետին եթերը մաքրամաքուր,
Իսկ սիրատարփ հոգիներ կը տենչան շիջումը այրող պահին.

Կէս գիշերային համանուագն էր, հոգեխռով ու երազային.
Թափանցիկ շղարշ մը լուսէ կը համբուրէր վշտոտ էութիւնը
մարդուն՝
Որ հրաժեշտի կու գար անբացատրելի իր տագնապին հետ.
Բառերը լուռ, անգիր կը թափառէին միջոցին մէջ տարտամ,
Ու ձայնը դողդոջուն հառաչանք մը կը ձգէր աննկատ
արձագանգի մը տեղատուող ալիքին նման
Որ պիտի սուզուի ի վերջոյ ամայութեան մէջ գիշերին:

Պահ մըն է. ի՞նչ փոյթ եթէ պիտի անհետի արագ.
Պիտի գայ յաջորդ կանգառը շուտով ու նոյնքան խռովայոյզ
Ու կրկին սուզուի աղջամուղջին մէջ տամուկ.
Ի վերջոյ, միջոցը՝ համրուած ժամեր է միայն,
Իսկ կանգառները
Անրջային՝ մնայուն,
Նորոգուող հոգեվիճակ հեզահամբոյր:

Պէյրութ - 2006

ՎԵՐՋԻՆ ԱՐԱՐ

Բառերու պատերազմի
Սիուդոդին մէջ համայնական
Կը կորսուի ճշմարտութիւնը թափանցիկ.
Բառերը կը դառնան սպանութեան գործիք

digit sed by A.R.A.R.@

Ու ազիտաբեր նախերգանք՝
Նոր արհաւիրքի.
Քանդող նոր արշաւի մը զգայազիրկ.

Օդը կ'ապականի, բառերու պայթիւնի,
ծծումբի ծուխի նման արտահոսքէն

Հողը ոտքի տակ, խանձուած անտառի
մոխրածածկ սահանք է գունաթափ

Աղմուկին մէջ ցիրուցան, ականջները խցկուած
քամիներու սուլոցին արձագանգը կ'անիծեն

Պատահական ռումբերու տարափի նման
Բառերը կը ճեղքեն ամբոխները հանդիպակաց

Բառերը անմեղ չեն այլեւս...
Պատերազմի դաշտին ընդառաջ
Հրովարտակներ են իշխանական
Թմբկահար կը գրոհեն գանկերէն ներս գերեվարուած
հոգիներէն ներս շփոթած
Առաջնորդելու խաւարած ամբոխները՝ առա՜ջ.

Երկինքը սեւ պատանքի մը ծածկոյթն է՝
Արեւուն խափանուած.
Բառերուն ցոլացումէն,
Կարկուտի նման տեղացող ամբոխին վրայ.

Բառերու պատերազմ է ամենուրեք
Ուր բարոյականութիւնն է զոհը գերագոյն
Մարդկային զոհասեղանին վրայ.
Բայց ի՜նչ արժէ ան՝ երբ վերադարձի
կամուրջները քանդուած
Զոհերը յանձնուած են դահիճի քմայքին
սադայէլական.

Բառերու պարն է գինով ու գազանային
Գիշերներու մահաշշունչ քմայքին յանձնուած
Մինչ բարձրախօսը հեռարձակ
Կը պատգամէ թաղման կարգը բարձրաղաղակ
Համախումբ, աներեր շարժուելու առաջ:

Յուղարկաւորութիւն հաւաքակա՜ն,

digitised by A.R.A.R.@

Ուր անմեղներ չկան,
Բոլորն ալ պարտուած են
ինքնախաբէութեան մարտի դաշտին վրայ.
Հոգիները արեան ծարաւի, շարան-շարան,
Ուրուականներու նման կ'երթան բառերուն կշռոյթով
Աղքամուղջին մէջ կորած իրենց հերոսներուն հետքերով...

Հեռո՜ւն սահմաններն են քանդուած
Ողբակիզուո՜ղ ժամանակին...

Հեռո՜ւն մնացորդացն է մեր բզկտուող մարմիններուն...

Հեռո՜ւն ժամանակն է անցելացող ու անկումը գահավէժ...

Օ՜հ ոչ. ալ կատակ չէ՜. կէսգիշերային մղձաւանջ ալ չէ.
Սա տրամին վերջին արարն է.

Շուտով վարագոյրը կ'իջնէ ու լռութիւնը պիտի տիրէ.
Խլացուցիչ լռութիւն համայնական...

Պէյրութ - 2006

ԵՐԿՈՒՆՔԸ ԲԱՌԻՆ

Զերթ քարանձաւ մը մեռեալ
Մտաւ գաղտագողի, ճգնաւորի մը նման երագկոտ,
իր պատեանին մէջ ինքնամփոփ
Մոայլ հոգւոյն աղօթքը հոն լո՜ւռ խնկարկելու.

Սութ քարանձաւին մէջ ծուարած
գուլայ գուլայ
կայծքարի հարուածներու նման
Արձարձեց բա՜ռը սառնաշունչ
Աղքամուղջի լլկանքն ըղձակաթ:

Ու երկունքին մէջ եղերական
Սարդոստայնի մը նման հիւսեց բառերը տարտամ
դերձան առ դերձան
Իր յուզումներու
Մաքառումներու
Իր տագնապներու հիւսկէններով ագուցած.
Ու հոն բանտարկած իր մեծ ցա՜ւը գերմարդկային

digitised by A.R.A.R.@

Ուրա՞ եկաւ ազատագրուա՞ծ
Ուրա՞ եկաւ կենարար լոյսին երկրպագելու.

Իր հոգիի քարանձաւին մէջ ան միայնակ էր
Բայց ազա՞տ չէր.
Հնչն էր ու իր խիղճը՝ որ կ'եռեւեփէր՝
Հնչնագոհ գուպարի մը մէջ ընդյատակեայ.
Ուրսը ան թէեւ ազա՞տ էր
Բայց այլեւս ուրիշի՞ն էր
Ողջակէզ զառնուկին նման:

Պէյրութ - 2006

ՆԵՆՃԵՐՈՂ ԸՂՁԱՆՔ

Ներշնչանքիս ընչաքաղց կոտտումին հարազատ՝
Ինչպէս միշտ, նաեւ հիմա,
Կը փետես թերթիկները առկայծող
Ու կը քրքջաս անյագօրէն, նենգ՝ ինչպէս միշտ,
Իմ մանկունակ, տարօրէն ազազուն սիրոյս վրայ.

Երբ գիշերի հրդեհուող իմ էութիւնը զովացնող
Աղբիւր դառնալու եղար ըղձանքն իմ միակ,
Դուն եկար որպէս մոխիրնե՞րը առկայծող լաւա՞յ
Հրաբխային, ու մղեցիր զիս անդունդները հեռակայ
Ուր բոցն ներսիդիս գործեց աւերներ մնայուն.

Իսկ ե՞ս ինչպէս միշտ, նաեւ հիմա,
Կ'ապրիմ վերիվայրումները ներշնչանքիդ փոթորկոտ,
Անյագօրէն պապակած քու հրապոյրին գերող,
Ու տարօրէն վիրաւոր՝ ինծի հասցեագրուած քու խենթ լռութեան.

Գիտէիր այո՞, թէ անկարելի սէրը պիտի մնայիր ի վերջոյ,
Ու գիտեմ նաեւ, թէ պիտի մնայի յաւէտ երկրպագուն ներշնչանքիդ,
Պիտի սպասէի անուրջներուս կեղեւը ճեղճերող քմայքդ տարփոտ .
Հաւատարմօրէն ինչպէս միշտ ու անհունօրէն ըղձակաթ՝
Որ պիտի դուն անպայմա՛ն գաս, ներշնչմանս կոտտումին բալասան հարազատ:

Պէյրութ - 2006

ԽԱՉԻԿ ՏԷՏԷԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԿԱՐՄԻՐ ՀՈՎՏԱՇՈՒՇԱՆՆԵՐ

«Գրում եմ քեզ տիեզերքից, ուր դու երբեք չես եղել...գրում եմ՝ ցաւիս առագաստներն արծակած երկինք ...գրում եմ՝ քամուն թեւերիս մէջ բանտարկած: Կոմինտրէ քաղաքում՝ ծիւնէ աշտարակներում, ապրում են հայելիները, որոնցից իւրաքանչիւրի մարմնի վրայ կարօտած մատներս ամէն հարիւր տարին մէկ ճանկռտելով նկարել են քո դէմքը...Ամէն հարիւր տարին մէկ դուրս եմ գալիս փողոց ու ցնցոտիաւոր հնավաճառները, որ հարիւր դար է արդէն հաւատավաճառ են դարձել. ժպիտով մօտենում են ինձ, ու ես՝ ճզմելով ափիս մէջ կարօտէ դրամներս. ի պատասխան նրանց ժպտում եմ...այնքան դառն եմ ժպտում, որ երկնքի քառանկիւն սկաւառակը յանկարծ կանգ է առնում...ես հաւատ եմ գնում ամէն հարիւր տարին մէկ /որ իրականում մէկ օր է/, իսկ. աւելի ծիշդ, ես խաբկանք կոչուող դեղահատ եմ գնում, որ լաւ վարժեցրած թուքակի պէս կրկնում է՝ կը գայ...դեռ կը գայ...նա կը գտնի քեզ: Ու այդպէս ես ապրում եմ ես հարիւր տարի»:

Այս թուղթը հին Աստուածաշնչի էջերից դուրս չէր գայ, եթէ այդ երեկոյ ծիծեռնակը երեք անգամ չթակէր վանքի խցի փոքրիկ պատուհանը: Իսկ ծիծեռ-

digitised by A.R.A.R.@

նակները տարին մեկ են գալիս...սկսած այն օրից. երբ...

Սեւ կապայով մարդու ձեռքերը սկսեցին դողալ...Մի ձեռքում նամակը, միւսում պինդ գրկած նռնաքարէ խոշոր խաչը, փորձեց մի երկու քայլ անել կիսախաւար խցում, որի մթութիւնը մեղմ շոյում էր պատուհանից ներս ընկնող լոյսի շիթը. որի մէջ ասես պատերազմում էին երկիրն ու երկինքը, հրեշտակն ու սատանան...Սեւ կապայով մարդը փորձեց մօտենալ պատուհանին, բայց ոտքերը թուլացան. յաղթանդամ մարմինն ընկաւ ծնկներին...ու շուրթերը աղօթք մրմնջացին: Նա աղօթում էր, բայց ուրիշ բառերով...ուրի՛շ...

«Գրում եմ քեզ տիեզերքից, ուր դու երբեք չես եղել...գրում եմ՝ ցաւիս առաջաստներն արձակած երկինք...»:

Այրւում էր ամէն ինչ, ամէն բան. ամէնուր...քունքերում՝ լաւա, աչքերում՝ ջրվէժ, շուրթերին՝ փշեր, ձեռքերում՝ խաչեր...իսկ պատերից դուրս՝ հովտաշուշաններ. կարմիր հովտաշուշաններ, կարմիր արեւներ՝ քարերին քնած, ու լռութիւն՝ պատերից դուրս, ուր ճիչերը քարաւանի նման գլխիկոր քայլում են՝ լցուելով հովտաշուշանների մէջ: Ու մի օր կը պայթեն հովտաշուշանները, մի օր նրանք հաստատ կը պայթեն ...ինչպէս սեւ կապայով մարդը, պատկառելի մի հայր սուրբ, ով Աստծոյ ծառան է ու հարիւրամեայ գերին ուրիշ աստուածութեան...

«Եթէ համբութիւնը արատ լինէր, հիմա վաղուց աստուածներին գահընկեց կ՚անէր մարդկային հաւատը: Իսկ խլութի՞ւնը...արդեօք բաղձանք չէ՞ երբեմն: Երբեմն երազանքի պէս դառը մրմունջ է խլութիւնը, որին կ՚ուզէի ինքնակամ գերի յանձնել լսողութեանս. գոնէ վստահ կը լինէի այդպէս, որ քո ձայնը երբեք չի հասնի ականջներիս՝ փշրելով տիեզերքի ապակիները...այն տիեզերքի. որտեղից գրում եմ քեզ: Ապրելով մեծ տիեզերքում՝ վարձել եմ փոքրիկ մի խուց. նման քոնին, ու այդ չորս պատերից դուրս ցանել եմ հովտաշուշաններ, որոնք մի օր ցաւից կը պայթեն. հաստատ գիտեմ՝ կը պայթեն. քո պէս. ինձ պէս եւ այն նոր աստուածութեան պէս, որին մերժում է քո աստուածը: Քամիները. որոնց նժոյգներին ամէն առաւօտ ես եմ կերակրում. իրենց ռունգերում ամուր պահած իմ հովտաշուշանների բոյրը բերում ու լցնում են քո պատուհանից ներս ու խառնում նրանց քո աղօթքներին...խառնում իմ հաւատը քո հաւատին. որ ապրեմ ես...»:

Սեւ կապայի մէջ ծուարած մարմինը ցնցւում էր...

«Խոստովանանքի եմ կարօտ, հա՛յր սուրբ...»:

Քամին՝ մոլագար քամին. գրկել էր հովտաշուշաններին ու պարում էր նրանց հետ: Ասես հովտաշուշաններն էին ծդրտում.

«Խոստովանանքի եմ կարօտ. հայր սուրբ...»,- քրքջում էին հովտաշուշանները՝ ասես գիտակցելով. որ մի օր հաստատ կը պայթեն...ցաւից...հաստատ կը պայթեն:

«Մեղանչանքի քուլաները մտքիս լաբիւրինթոսներից ելք են փնտռում...աշխարհը փակեց իմ առաջ իր բոլոր դռներն ու պատուհանները. բայց մեղքիս քուլաները ապակիներից լցուեցին ներս, ու աշխարհը նրանցից ծխէ փշոտ պսակ սարքեց ու կախեց վանքի դռնից. բայց մոռացաւ պսակի դատարկ սկաւառակի վրայ գրել՝ ՍԷՐ: Ես չգիտէի, որ քո աստուածը վախենում է այդ բառից.

digitised by A.R.A.R.@

հայր սուրբ, չգիտէի: Հէնց դա է մեր աստուածների տարբերութիւնը»:

Սեւ կապայով մարդը նամակով ծածկել էր դէմքը: Նրա արցունքներից բոլոր այդ բառերը թրջուելով ծորում ու լցւում էին նրա մաշկի մէջ: Նրա կանաչ աչքերում ճօճւում էին հովտաշուշանները՝ իրենց սըւսըւոցով տէրունական աղօթք մրմնջալով: Յետոյ ըմբոստացած հովտաշուշանները սկսեցին իրար շարունակելով շշնջալ.

«Չգիտէի, որ քո աստուածը վախենում է այդ բառից, հայր սուրբ, չգիտէի: Հէնց դա է մեր աստուածների տարբերութիւնը»:

Սեւ կապան մետաղի պէս շղթայել էր նրան յատակին…գիշերուայ թռչունները սովորականի պէս եկան թառեցին նրա պատուհանին, բայց այսօր պատուհանը բացող չեղաւ: Լուսնի բարակ մի շիթ լցուեց ներս: Արեան կաթիլների պէս բառերը յիշողութեան դարակներից դուրս էին գալիս ու լցուելով յատակին՝ մի ճանապարհ գծում սեւ կապայով մարդու համար, որ նա գնայ:

«Գրում եմ քեզ տիեզերքից, ուր դու երբեք չես եղել…գրում եմ քեզ՝ ցաւից առագաստները արծակած երկինք…»

Սեւ կապայով մարդը դանդաղ մօտենում էր հովտաշուշանների մեծ թմբին, արեան կաթիլների պէս կաթկթում էին դեռ բառերը. «Կղմինտրէ քաղաքում ծիւնէ աշտարակներում, ապրում են հայելիները, որոնցից իւրաքանչիւր մարմնի վրայ կարօտած մատներս ամէն հարիւր տարին մէկ ճանկռտելով նկարել են քո դէմքը»:

Յիշողութիւնները խեղդում էին նրան՝ կինոժապաւէնի պէս սահելով նրա մտքի երկաթգծերի վրայով: Պարզորոշ յիշում էր մի պահ, երբ նամակն այս հասաւ իրեն: Այդ օրը լուսնի բարակ մի շիթ էր կախուած երկնքից, ու հովտաշուշաններն այնքան տարօրինակ էին բուրում…ու ծիծեռնակը, որ այդ կողմերում շատ հազուադէպ է երեւում, եկաւ, երեք անգամ կտցահարեց պատուհանն ու թռաւ: Պատկառելի հայր սուրբը ծնկի իջաւ հովտաշուշանների թմբի մօտ ու մի կողմ տանելով դրանք՝ ձեռքով սրբեց տապանաքարն ու հազարերորդ անգամ կարդաց. «Խոստովանանքի եմ կարօտ, հայր սուրբ…»

…………

Ոչ ոք այդպէս էլ չիմացաւ այդ կնոջ ով լինելը, նրա մահուան պատճառը: Եւ միայն սեւ կապայով մարդուն թաղելու ժամանակ հովտաշուշանների թմբի տակ յայտնաբերուեց մէկ այլ տապանաքար: Իր իսկ խնդրանքով նրա տապանաքարի վրայ գրեցին. «Մեր Աստուածները նոյնացան…»

ՍԱԹԵՆԻԿ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Սարգիս Համալպաշեան - Այցելութիւն - 1994

ՍՊԻՏԱԿ ՏԱՆ՝ ԳՈՐԾ ԳԱՐՏԻՆԱԼԸ...

(Երգիծական փործ)

Երբ խմբագրատունէն դուրս ելայ ու կորաքամակ, դէպի ինքնաշարժս կը քալէի, մտորելով անմօրուք Տէր Յօր պատմութեան վրայ, այդ դէպքը ինծի աւելի զուարճալի պատահար մը յիշեցուց. եւ ես ինծի խոստացայ բարեդէպ առիթով մը գրի առնել ու բարեկամիս նուիրել, առ ի մխիթարութիւն հայ գիրի սիրոյն անոր ապրած ամէնօրեայ տառապանքին ու նահատակութեան:

Տասնեւհինգ տարիներ առաջ ինծի պատահածը ահաւոր էր եւ միեւնոյն ատեն ծիծաղաշարժ:

Երրորդ այցելութիւնս էր Հայաստան: Ազերիներուն ըրածը մեր գլխուն տրուած ցնցող հարուած էր: Կրտսեր մանչուս հետ ելանք այդ ցուրտ ձմեռուան մէջ հայրենիք գացինք, ազատագրական նորագոյն պայքարին մէջ նետուածներուն բարոյապէս թիկունք կանգնելու:

- Այդպիսի բարբարոս օդին, ի՞նչ գործ ունէիք Հայաստան... հարց պիտի տային խելքը գլուխը մարդիկ:

Գաղտնօրէն, հայր ու որդի զուգէ զաւանցանք կ՚ապրէինք ճակատ մեկնելով, Ղարաբաղի կռիւներուն համեստ մեր լու-

ման բերելու։ Այդ ուղղութեամբ դիմումներ ալ կատարեցինք։

- «Կռուող շատ ունինք, "փրոփականտ"ի պատերազմը առաջ տանելու ատակ, անգլերէնի քաջատեղեակ մարդ չունինք...», ըսին տղուս պարագային, եւ Արտգործ նախարարութիւն տեղաւորեցին զայն։

Իսկ գիս ալ Վերէն վար չափելէ ետք

- Մեր գոյամարտին դուն աւելի օգտակարութիւն կ'ունենաս Ամերիկայի տարածքին դրամահաւաք կատարելով,- ըսին.- քան թէ սփիւռքահայու հազար ու մէկ քմայքներովդ գաս ու կռուողներու գլխուն պելա դառնաս... Ատկէ դուրս, դեռ, վերադարձիդ մէջ պարապ տեղ չունինք. վիրաւոր կը բերենք, զինամթերք կը տանինք.... աւելցուցին սրտցաւ շեշտով։ Անշուշտ ճիշդ այդ բառերով չարտայայտուեցան, սակայն իմ տարիքիս քիթի ծակ ունեցող հանածվարած ու կերած-խմած անհատէ մը կ'ակնկալուէր. որ ըսուածէն աւելի թելադրուածը հասկնայի։

Բայց իմ վեցերորդ զգայարանքս ինծի տարբեր բան կը յուշէր. թէ Հայաստանի ղեկավարութեան բուն սարսափը, դաշնակցական հակումներով գրող հրապարակագիրի մը ներկայութիւնն էր Ղարաբաղի սուրբ հողին վրայ։ Երբ, մինչեւ 1992ի Ապրիլ ամիսը, իշխանաւորներէն գրեթէ ոչ ոք տակաւին Ղարաբաղ չէր խիզախած...

Սակայն, եթէ մէկու մը ճակատը գրուած է հերոսանալ, հակառակ իր շուրջիններու դաւերուն եւ ոմանց մաքիավելութեան, այդ մէկը անպայման կը պատահի։ Եթէ այդ տիտղոսին արժանանալու համար, ոչ մէկ բան ըրած ենք այս կեանքին մէջ, գէթ «Քաջ Նազար» թերթի խմբագիրներուն հետ տարիներով բարեկամութիւն ըրած ենք ու հաց կիսած։

Այդ տարին ալ, մեր բախտէն, ամբողջ Հայաստանը սպիտակ վերմակ հագած էր եւ ջեռուցման միջոցներու եւ էլեկտրական հոսանքի պակասէն մանուկները իրենց մօր գիրկը կապոյտ գունդերու վերածուած էին, իսկ հասակաւորները պարզապէս կը սարսռային իրենց տեղաշորերուն մէջ...

Արդէն որպէս *թուրիստ* բաւական երկար ապրած ըլլալով Երեւանի, մէջ փոքր ի շատէ վարժուեցանք տեղացիներու վերապրումի ճիգերուն։

Պանդոկները փակ էին։ Հատ ու կենս արտասահմանեան այցելուներ։ Խելքը գլուխ դժուարահաճ հայրենասէրները, պայծառ, արեւոտ օրերու կը սպասէին, հայրենիք այցելելով Ազգընտիրին քղանցքը համբուրելու եւ անոր հետ լուսանկարուելու։ Մեզի պէս *փերուշաններն* ալ, բարեկամի մը ազատ յարկաբաժինը կայք հաստատելով, կը փորձէին քիչ մը ջերմութիւն ու կենդանութիւն բերել մարդոց անարեւ գոյութեան... եւ սպասել *վերադիմի*ի մը ազդանշանը. Ղարաբաղ ոստում մը կատարելու։

Հակառակ իրենց անոյշ վիճակին, մտաւորականներ ու գրողներ, նաեւ պետական կարգ մը հայրենասէր անձնաւորութիւններ, մեզ իրենց գուրգուրանքին ու անսակարկ սիրոյն կ'արժանացնէին։

Մեզիպէսներ, տակաւին ջերմօրէն կը հաւատան որ «եթէ գրուած է, կը պատահի...» իմաստութեան։ Գուցէ տեղացիներուն համար, սա ափրիկահայը արեւադարձային տարաշխարհիկ իր համն ու հոտը ունէր, անկեղծ ըլլալու համար, չեմ ալ գիտեր, թէ ինչն էր մեզ տեղացիներու աչքին հետաքրքրական դարձնողը։ Քանի մը անգամ հեռատեսիլէն ելոյթ ունենալէ ետք, արդէն ամբողջ Երեւանին ծանօթն ու «սիրելին» դարձանք։ Նոյնսիկ երբեմն երբ խանութէ մը գնում կ'ընէինք, կը մերժէին փող վերցնել... կամ թաքսիի վարորդը մեզ խփելու կ'ելլէր, եթէ շատ առարկէինք.

- Արա, ամօթ կ'ընէք, դուք եկեր էք հայրենիքի պաշտպանութեան համար ձեր կեանքերը զոհելու...

Սակայն այդ բոլորը՝ ոչինչ... բաղդատմամբ այն *օյուն*ին. զոր տեղական օրաթերթ մը, «Ֆրէօյտեան լեզուական սահանքով» մը կատարեց. մէկ օրուան մէջ սփիւռքահայ այս խեղճ գրողը ամբողջ ժողովուրդի աչ-

digitised by A.R.A.R.

քին հռչակի ու փառքի արժանացնելով: Սա աւելցնեմ, թէ հակառակ ելեկտրական հոսանքի եւ ջեռուցման զգալի պակասին, տեղական թերթերը, նոր ձեռք բերուած ազատութեան մթնոլորտին մէջ, յամառօրէն լոյս կը տեսնէին: Եւ պէտք է խոստովանիլ, թէ իմ քիչ մը յախուռն եւ յանդուգն կեցւածքս քաղաքական, ազգային թէ գրական հարցերու կապակցութեամբ, այս խեղճ գոյութիւնս փնտռուած ապրանք կը դարձնէր ամբողջատիրական կարգերու տակ կեանք մը ամբողջ տուայտած մտաւորականութեան աչքին: Անբնական, «աննորմալ» այդ օրերուն, երեւանեան յարաբերաբար չնճռուած շուկային մէջ, լապտերով այցելու մտաւորական կը փնտռէին... հարցազրոյցի:

Տիրող մթնոլորտին մէջ, «Հայաստան» թերթի հետ ունեցած հարցազրոյցս, բնական, ու կարելի է ըսել՝ անստուեր անցաւ: Երիտասարդ թղթակիցը, անխորտակ ոգիով, գիշերը ցերեկին խառնելով, պատրաստեր էր թղթակցութիւնը եւ ինծի ըսուեցաւ որ յաջորդ օրն իսկ լոյս տեսած էր, թերթին ամբողջ կէս էջը գրաւելով: Արդէն 92ի ձմեռը, Հայաստան, սերնդագործելէն, ծխելէն ու «կալոն»ներով օղի խմելէ զատ ուրիշ զբաղում չկար, եթէ... գրելը չըլլար: Սակայն թերթին խնդրոյ առարկայ այդ թիւը ձեռքս քիչ մը ուշ պիտի հասնէր:

Մինչ այդ, մէկ օրէն միւսը, ուր որ երթայինք, անձիս հանդէպ անբնականօրէն ուշադիր վերաբերում ցոյց կը տրուէր: Առաւօտ մը, պետական սեւ մեքենայով Արտգործ Նախարարութիւն գացինք, Րաֆֆի Յովհաննէսեանին հանդիպելու: Երբ նախարարութենէն դուրս ելանք, պաշտօնական հագուստով, եղնիկի արտաքինով հասակաւոր երիտասարդ կին մը, տղաս մէկ կողմ քաշելով հարց տուած էր «թէ Իրանի նոր դեսպա՞նն էի...»: Ես հերոսանալու երբեւիցէ մարմաջ չեմ ունեցած: Բայց ինչո՞ւ մեղքս պահեմ, գրականութենէն ետք, ամենէն սիրած զբաղումս քաղաքականութիւնն է, եւ Ափրիկէի խորերը «Արմինիէն ամպասատոր» կը կոչէին մեզ օտարները:

Ասոր վրայ մանչս ու տեղացի շարժավարը, կատակը գագաթնակէտին հասցուցին, երբ պաշտօնական մեր այցելութիւններուն, կ՚աճապարէին պետական մեքենային ետեւի դռները բանալ նուաստիս առջեւ:

Այդ նոյն գիշերը, քանի մը բարեկամներով «Լա Մաֆիա» ճաշարանը գացինք ընթրելու. Բոլոր գլուխները, պետական այրերէն սկսեալ մինչեւ մաֆիայի կնքահայրերը, իրենց փափկասուն սիրուհիներն ալ ներառեալ, մեր կողմը դարձան...

Ես դեռ հարցազրոյցը չէի կարդացած: Ատոր մէջ յայտնուած յախուռն մտքերուն վերագրեցի հանրային հետաքրքրութեան յանկարծական սրումը:

Այդ գիշեր, մի քանի սեղաններէ խմիչք հասաւ մեզի եւ կիսամութին մէջ, այդ ժեստին տէր անձը, ոտքի կը կանգնէր մեր կենացը խմելու: Սուղ արժող, առաջնակարգ խմիչքէն աւելի հետաքրքրականն ու մեր հոգիները ջերմացնողը Երեւանի դիցուհիներու խաժ աչքերուն այրող, հետաքրքիր նայուածքներն էին...

Գիշերը, ուշ ատեն, տունդարձի ճամբուն վրայ, կիսաբաց կրպակէ մը «Հայաստան» թերթը վերցուցի: Մեր բախտէն, ելեկտրական հոսանքը, ի պատիւ ազգային հերոսութեան մեր նոր թեկնածուին, անընդմէջ կը լուսաւորէր լուսատենչ Երեւանի մէն մի փողոցը: Գիշերանոցս հագնելով անկողին մտնելս մէկ եղաւ, արդէն ցուրտը թոյլ չէր տար տնտնալ: Թերթը բացի ու աչքերուս չհաւատացի...

Դէմ դիմաց թերթին ամբողջ տարածքին փռուած էին իրարու բնաւ չառընչուող երկու յօդուածներ. «Սփիւռքահայ գրողի սրտի խօսքն է սա...»: Նման խորագիր տակաւին մարդու տուն չէ քանդած, մտածեցի: «Դեռ Աստուծմէ պելա կը փնտռէ՞ք կոր... ընկեր Կուպելեան...»

Իսկ դիմացի էջը «Սպիտակ տան գորշ կարտինալը...» եւ յօդուածին կեդրոնը գորշ կարտինալին լուսանկարը: Գինով վիճակիս մէջ յանկարծ ճչացի.

digitised by A.R.A.R.@

- Ծօ. Ես կը ճանչնամ մօրուքաւոր այս մարդը…:

Յետոյ, վստահ ըլլալու համար, առանց ծանծրոյթի անկողինէս ցատկեցի, հայելիին մէջ ինքզինքս դիտելու: Չէի սխալած. իմ դիմակս փոխ առած էին, Սպիտակ Տան մեծ մաֆիոզը կամ «էմինանս կրին» պարոն Կենադի Բուրբուլուսը մարդկայնացնելու, իսկ իմ անուան տակն ալ՝ տխրահռչակ ռուս պետական մարդուն լուսանկարը:

Առեղծուածը լուծուեցաւ:

Չէ՛, ատոր համար էր, որ ճաշարանի մէջ մաֆիական եւ գլանայիններու հայ պարագլուխները, որոնք աւելի կլորաւուն գլուխներ ունէին, քան պարելու առակ իրան, շուրջս կը կոտրտուէին *կոր*:

Եւ ես, հայ խմբագիրի մը մէկ փոքր թեւացումով, գիշերուան մը ընթացքին Սովետ Միութեան ամէնէն յարգուած մաֆիոզ-գլանային-տխրահռչակ-պետական մարդը դարձայ: Իսկ Հայաստանի մաֆիոզներու, ինչպէս իմ հակառակորդներուս առաքինութիւններուն երբեք մաս չէ կազմած յօդուած մը իր ամբողջութեան մէջ կարդալ, խորագիրէն ու լուսանկարէն անդին անցնիլ ու լրջանալով, մխրճուիլ գրութեան խորքը, վերջապէս անդրադառնալու համար թէ «ով էր իսկական Ֆանթոմասը…»:

Տղայէս խնդրեցի, որ մարդու չյայտնէ իրականութիւնը: Պէտք էր խաղը մինչեւ իր լրումը տանիլ: Թերթին խմբագրութեան հեռաձայնելով ալ, Տէր Պապային տղուն պէս «վրիպանք» մըն ալ չխնդրեցինք: Այսպիսի բախտ մարդուս կեանքին մէջ մէկ անգամ կը պատահի… Որոշեցինք «վայելել» դիպուածով մեր դէմ ելած նորագոյն սա առանձնաշնորհումը:

Չէի իմացած, թէ համայնավար ամբողջատիրութեան ճանկերէն ազատած մեր ժողովուրդը այնքան պատկառանք կը տածէր անձնաւորութեան մը հանդէպ, որ «գորշ» երանգ մը կը կրէր իր նկարագիրին մէջ: Վստահ էինք, թէ տեղացիներու մեծ տոկոսը չէր ալ պատկերացուցած «Գորշ Գարտինալ»ի բուն իմաստը: Միակ գարտինալը, որու մասին քիչ թէ շատ գաղափար ունէին, պաղ պատերազմի օրերուն Պապ ընտրուելու արժանի հայ ծիրանաւորն էր:

Եթէ երկիրը կառավարող մաֆիան ու գլանայինները քիչ մը յօգնութիւն յանձն առնէին զգայացունց խորագիրէն անդին անցնելու, հետեւեալ անակնկալը պարզուէր իրենց աչքին. «Պէտք է կարծել, որ Ռուսաստանի կառավարութեան նախագահի առաջին տեղակալ, պետական քարտուղար Գենադի Բուրբուլիսը, նախկին գաղափարախօս Միխայիլ Սուսլովի աշխատասենեակը զբաղեցնելուց յետոյ, ձեռք է բերել նաեւ ժուռնալիստներին դասեր տալու սովորութիւնը, եւայլն, եւայլն»…

Երանի Սուսլովի աշխատասենեակը զբաղեցնելու չափ ուժ ունենայի, ամենէն առաջ Լոս Անճելոսահայ մամուլին ու ստու-պիտուն թէլէվիզըրի ընկերութիւններուն կը սկսէի դասեր տալ… ազնուութեան:

Իսկ ինծի յատկացուած սիւնակի սկիզբը, հազիւ ընթեռնելի փոքր տառերով կը կարդացուէր. «Օրերս խմբագրութեան հիւրն էր ամերիկահայ անուանի, ներողութիւն *փերուշան* գրող, հրապարակախօս Պօղոս Գուբելեան: Ձեզ ենք ներկայացնում մեր աշխատակիցի հարցազրոյցը նրա հետ»:

Ուրեմն, տեղական մաֆիայի գլուխները, խորհելով որ իրենցմէ հզօր մաֆիոզ մը իր արիւնոտ թաթերը կ'երկարէ դէպի յերկինս Նայիրի, վստահ ենք, «գորշ գարտինալին» նշանակութեան ալ ծանօթ չէր ալքոլէն ու քրէական մտածողութենէն փթացած անոնց *ինտելէկտը*, մանչուս բացատրութեամբ: Անպայման անոնք գորշ ածականը գայլի կամ ալ իրենց նման մարդակերպ արիւնոտ գազանի հետ կապած էին…

Ես ալ, իմ կարգիս, սկսած էի վայելել նոր գտած ժողովրդականութիւնս:

- Ամբողջ յիսուն տարի գրեցիր ու գոհուեցար,- առիթով մը երեսիս շպրտեց մանչս,- տակաւին օր մը օրանց բաժակ մը գինի հրամցնող չեղաւ…

digitised by A.R.A.R.@

Ճաշարաններու մէջ եւ փողոցը վայելած նոյագիւտ ժողովրդականութիւնս ոչինչ... Օր մը Ամերիկեան համալսարանի բացման հանդէս-քոքթէյլին ներկայ գտնուեցանք: Պուտահմամբ Նիու Ճըրզիէն ազգային բարերարներէն մէկուն հանդիպեցանք.

- Պարոն «Գորշ Գարտինալ», ըսաւ ամերիկահայ բարերարը.- ալ մեզ անցար. խերը անիծածս, քու ներկայութեամբ, այլեւս մեր երեսին նայող չկայ...

Իսկ քիչ առաջ, պաշտօնական բեմէն պրն. Նախագահը այնպէս մը կը գնէր զիս. կարծես ասպետօրէն ըսել կ'ուզէր. «Եթէ աչքդ նախագահական աթոռիս վրայ է, ստի՛ր, ալ վերջանանք... խերը անիծածս, դեռ Մարուխեան ըսուածէն չազատած. հիմա ալ «Գորշ Գարտինալ» մը բուսաւ դիմացս...»

Սրատես մանչուս աչքերէն ոչինչ կը վրիպէր: Որո՞ւն պիտի քաշէր եթէ ոչ գերզգայուն հօրը... Օր մը, առաւօտ կանուխ, նահանգաշի սեղանին վրայ ինծմէ խնդրեց, որ այլեւս Լոս Անճելոս վերադառնայի:

- Տղաս, հօրմէդ ինչ շուտ ծանծրացար...

- Նօ պապ, գիտես որ ենթադրութիւնդ ճիշդ չէ...

- Հապա՞... խերը անիծածս, հագիւ սկսանք վարժուիլ նոր մթնոլորտին:

- Ճիշդ հոն է մտահոգութիւնս, սկսար վերջերս օտարոտի *աքթ* ընել...

- Ի՞նչ ըսել կ'ուզես...

- Անգլերէն ասացուածք մը կայ They have created a monster! Պապ, քայլուածքդ, նայուածքդ, նոյնիսկ խօսուածքդ փոխուեցան...

- Տղաս. ամբողջ կեանք մը, ամէն վայելքի ու յաջողութեան գինը վճարած եմ տառապանքով ու արիւն քրտինքով, անգամ մը որ բախտը ժպտեցաւ, ձգէ որ քիչ մը վայելեմ...

- Ատոր այլտք չունիս, արդէն իբրեւ գրող, հրապարակագիր, բաւական ծանօթ անուն ես. ուրիշին տիտղոսը սեփականացնելով չէ որ պիտի փայլիս... By the way. այդ «գորշ վսեմութիւնը» ունեցածիդ վրայ բան պիտի չասէլցնէ. բացի նկարագիրդ եղծելէ...

Տղաս իրաւունք ունէր: Անգիտակցաբար, տարուելով ածան ժողովրդականութենէ, հոգիս սկսած էի սատանայի ծախել. սատանայ կոչուածին հետ սկսած էի սակարկութիւններու մէջ մտնել: Յիշեցի մօրս ասացուածքներէն մէկը. «Մէկ օրուան թագաւորութիւնն ալ թագաւորութիւն է...», եւ ուրքի մատներուս վրայ, անշշուկ հեռացայ մաֆիական, կլանային ու քաղաքական թատերաբեմէն:

ՊՕՂՈՍ ԳՈՒԲԵԼԵԱՆ
Լոս Անճելըս

digitised by A.R.A.R.@

ԱՐԾԱԼՈՅՍԸ ԼԵՌՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ...

Ասկէ ետք յաւիտենութիւն. այսինքն լեռները ողողուած են մայիս-եան լոյսով: Ամէն կողմ կանաչութիւն: Հանդիպում կայ պատմութեան հետ: Նոր տեսակի, որուն մասին նախապէս գաղափար չունէի: Կազմակերպութիւն մը մէկուկէս դար առաջ ծագում առած՝ եկած մեզ գտած էր. այսինքն՝ զիս գտած է կամ մենք զինք գտած ենք այս բարձունքին վրայ: Թէ ինչպիսի գաղտնիք մը կը պարունակէ այս հանդիպումը իր մէջ, յայտնի պիտի ըլլայ յետոյ՝ երբ անոր ծալքերը բացուին: Ստոր համար ալ ժամանակի կարիք կայ: Կին, այր, մանուկ, ամէն տեսակի, չափի ու հասակի եկած հասած են հոս: Սիրալիր, բարեկիրթ, մարդամօտ. ի վերջոյ տօնական օր մը:

Անոնք եկած են հեռաւոր աւաններէ, գիւղերէ, քաղաքներէ: Այդ մարդոց տարեկան հանդիպումը կը թուէր ըլլալ այս մէկը:

Հաւաքավայրը՝ Ֆրանսա. Ջուիցերիոյ սահմանին մօտիկը: Այնպէս որ այնտեղէն ալ հիւրեր եկած էին: Բոլորը միասին եօթանասուն-ութսուն հոգի, գուցէ քիչ մը աւելի, կային նաեւ հեռաւոր Ալզասէն եւ նոյնիսկ Գերմանիայէն:

Նորաբոյս խոտը տարածուած է ամէն կողմ, բնութեան հարսանիքն է: Եթէ մարգագետինը սառած չըլլայ, խոտը միշտ կը բուսնի: Նոյնիսկ երբեմն սառոյցին տակէն ալ:

Բարեկամական այս հանդիպումին հրաւիրուած ենք մենք ալ, այս անուն չունեցող անորոշ կազմակերպութեան կողմէ: Անոնց կազմակերպած այս տօնախմբութեան պատճառը անծանօթ կը մնայ ինծի :

Կը հետեւիմ, հլու-հնազանդ, տեղափոխութիւններուն. վեր՝ վար, աջ՝ ձախ, կարեւորը ինծի համար շարժիլ էր, մինչ անդին, վարը, վերէն դիտուած, հսկայ կաթսայ մը, մեծ աչքի նման, ուշադրութիւնս կը գրաւէ, ան կրակի վրայ դրուած է, տեսակ մը մատաղ պարունակող, որ կ՚եռայ. - այս մարդիկը մատաղ չունին, կամ չեն գիտեր, կը խորհիմ, այր ու կիներ կը հսկեն անոր պատրաստութեան, կը թուէր թէ այդ ապուրը պիտի բաժնուէր հրաւիրեալներուն՝ կէսօրուան ճաշին, ինչ որ յուսադրող խոստում մըն էր: Մեծ կաթսան այրող փայտերու կրակին վրայ, բռնուած էր մասնաւոր երկաթեայ թելերով, որպէսզի յառաջ տարուէր սկսած պատրաստութիւնը, առանց մոռնալու պղնձեայ հաստ խոշոր շերեփը:

Մարդիկ կու գան, կը մօտենան, բոլորին ուշադրութեան առարկան դարձած է կաթսան, բաներ մը կ՚ըսեն իրարու, որպէս օրինութի՞ւն, թէ ադօթք. կարելի չ՚ըլլար բան մը հասկնալ. տեսակ մը օգնութիւն, այսինքն՝ քաջալերանքի պէս արարք մը պատրաստութեան վրայ եղող ճաշին վրայ հսկող խոհարարներուն: Կարելի չէր

digitised by A.R.A.R.@

Տիգրան Ծիթողճեան - Տարօրինակ մարդիկ - 1994

այդ ապուրին մատաղ ըսել, որովհետեւ չեմ խորհիր թէ այս մարդիկ անոր հասկացողութիւնը ունենային, մանաւանդ՝ անոր նշանակութիւնը, այդ ալ ուրիշ հարց: Յայտնապէս աւանդութիւնները իրարու չեն նմանիր երկրէ երկիր:

Քարոզիչներ ալ կա՞յին, կարելի էր ենթադրել, քանի որ այս մարդիկ նպատակ մը հետապնդելու վրայ էին. սերտացնել կապերը մարդոց միջեւ:

Դիպուածը պիտի կատարէր իր պաշտօնը, հետեւաբար կարիք չկար աճապարելու:

Կարգը եկած էր վայելելու այս գեղեցիկ երկիրը եւ մեզի ցոյց

digitised by A.R.A.R.@

տրուելիք ծածկուած գաղտնիքները: Գիւղական մեծ շէնք մըն էր երեւցածը, իր յարակից մասերով, ուր կ'ապաստանին կենդանիները ցուրտին, եւ ուր, այդ եղանակին, անոնց ձմրան կերի մթերքը կը պատրաստուէր :

Կովերը եւ իրենց հորթուկները, որոնք արօտավայրին մէջ կ'արածէին տակաւին, լուռ ու հանդարտ, ուտելով զբաղած, ուտել, ուտել միայն այդ գիտէին, առկէ կը հասկնային, թէեւ հասկնալու ալ կարիք չկար, երբ բնազդն էր որ կ'իշխէր անոնց մէջ :

Այնպէս որ հնձուած խոտը քիչ մը չորցուած բաց օդին, կը դիզեն այդ մառանին մէջ, որպէսզի հոն պահուի, անկէ ետք խտացուած վիճակի մէջ, կլոր մեծ անուաձեւ կը կապեն զայն ու կապոցի կը վերածեն եւ կ'ամբարեն: Այս միջոցը գտած էին կանխելու համար հրդեհները, որոնք կը յառաջանային ագարակներու մէջ, անկանոն կերպով իրարու վրայ դիզուած խոտերուն պատճառով: Կը պատահէր նաեւ որ կայծակը զարնէր եւ տար կայծը՝ հրդեհ յառաջացնելով: Պատահած է որ ագարակներ ամբողջովին հրոյ ճարակ դառնան:

Ըսուեցաւ՝ երթանք տեսնենք այդ մասնաւոր պատրաստութիւնը, այսինքն կովերու համար «ճաշատեսակի» պահածոյին տեղը: Նաեւ յարակից այլ մանրամասնութիւններ :

Ամբարին դրան առջեւ շարք կեցած մարդոց հետ պիտի սպասէինք, յետոյ կարգով պիտի մտնէինք ներս, տեսնելու համար նաեւ չեմ գիտեր ինչ, միասնաբար: Գուցէ կապոցներու կազմութեան եղանակը, թէ այլ պատճառ մը, որ յայտնի չէր, թէ ինչո՞ւ փափաքեցայ շարքի կենալ միւսներուն հետ, կ'անգիտանամ…

Այնպէս որ սկսանք իրարու ետեւէ կամաց-կամաց յառաջանալ: Յնդիկ լեռնագնացներու նման: Մնացեալը համբերութեան խնդիր էր: Բայց համբերութիւնը սահման ունէր: Այդ անհարկի ու ջղայնացնող սպասումին վերջ տալու համար, ըստ ինծի, քաջագործութեան կարիք կար: Այսինքն կանխել շարքը, շրջանցումի շարժումով մը, որպէսզի յաղթէի կրիայի կշռոյթը, ու հասնէի տատանող շարասիւնին գլուխը, առջեւի կողմէն: Գաղափարը փորձի բովէն անցնելու կարիք ունէր, հետեւաբար, մտածելէ ետք ոտքս դրի շարքէն դուրս - այսինքն կազմուած փայտաշէն ուղիին կից, եզրին կուտակուած խոտի դէզին վրայ: Այդ ձեւով, ըստ ինծի, գաղափարս իրագործած պիտի ըլլայի ու պիտի դասուէի դարուս հերոսներուն կարգին, անոնց արձանագրած սխրագործութեանց յատուկ մատեանին մէջ, որպէս աներեւակայելի ձեռնարկ իրագործող, նման արծիւի ճախրին, «Կինէսի», մրցանիշներու ծանօթ մատեանին մէջ տեղ գրաւելու համար: Գաղափարը ինքնին լուսաւոր էր, իսկ անոր գործադրութիւնը նուազ պայծառ, յիմար ըսելու չափ մութ: Այսինքն վատ մտածուած շարժում մը, աննախատեսելի հետեւանքով:

Քայլ մը կ'առնեմ, երկրորդ մը եւս, այդ դիզուած խոտի դէզին վրայ, խորհելով որ ան խտացուած էր արդէն ու զիս պիտի կարենար կրել, ողջ ծանրութիւնս տանիլ, սակայն այդ թարմ կէս-չորցած խոտը, տեղի կու տար ու յանկարծ կը թաւալէի անոր վրայ… յետոյ, մէ-

digit sed by A.R.A.R.@

ջը...: Կը փորձեմ ձեւով մը տեղ մը կառչիլ, ամրացնել ոտքերս, անկարելի կ՚ըլլայ. կարելի չ՚ըլլար կռուան մը գտնել անոնց, բայց կը թաւալիմ, որքան ծիգ կ՚ընեմ ոտքի կանգնելու համար: Ապարդիւն: Աւելի կը խորանամ, կարծես ճահիճի մէջ խրած ըլլայի: Սակայն հոս լողալու պայմաններ չկային... կը փորձեմ կռնակի վրայ լողալու եղանակ մը, աւելի վատ... յունպէտս վատնուած ճիգ. արդիւնք չի տար, խոտը՝ ջուր չէր, անոր ֆիզիքական օրէնքները տարբեր էին: Կարելի էր նոյնիսկ խոտամոյն ըլլալ, ինչ որ անկարելի չէր թուեր, ինչպէս աւազամոյն ըլլալ կայ. այնպէս ալ՝ խոտամոյն. այսինքն պարզ խօսքով, անոր մէջ թաղուիլ. խեղդուիլ. բլրակուտակ այդ խոտը որ քաղուած էր շրջակայ արօտավայրերէն, պիտի առնէր զիս իր մէջ ու հալեցնէր:

Այնուհետեւ մահը պիտի գար, թեւերէս եւ ոտքերէս բռնած տանէր զիս հոն, ուր որ կը տանին, այսինքն՝ դէպի անդի աշխարհ...:

Ասոր անունն է անմահանալ ու արժանանալ էջերու արքայութեան: Քանի մը վայրկեան, որոնք յաւիտենութեան չափ երկար կը թուին, որովհետեւ մահուան հետ քիթ-քիթի եկած էի: Անկէ առաջ անոր հետ դէմ-դէմի եղած էի բազում անգամներ, բայց ոչ ասոր նման, ասոր հանգամանքը այլապէս տարբեր էր միւսներէն, անոնց չէր նմաներ այս մէկը: Այլ տեսակի էր՝ այս հանդիպումը.

Ի՞նչ կը մտածէի այդ պահուն, աղօթե՞լ, մայրիկ կանչել - օգնէ՛ ինծի, մայր իմ սիրելի, քու յաւիտենութենէդ, երկարէ՛ բազուկներդ. փրկէ՛ զիս: Վախնա՞լ սկսած էի. հարցում ո՛չ: Յապա՞ ի՞նչ. այս արդէն ճշմարիտ տիեզերական հարցումն էր, ի՞նչ կարելի էր ընել, ի՞նչ ըսել, ուրկէ՞ պիտի գար փրկութիւնս, ո՞վ պիտի երկարէր իր ձեռքը ազատելու համար զիս՝ կամ որեւէ միջամտութիւն ակնկալել աւելի վերէն:

Մինչ շարասիւնը արդէն կանգ առած էր ու զայն կազմող մարդիկ զիս կը դիտէին զարմացած, ուրախ-զուարթ կամ այլ կացութեան մը մէջ, որուն համար պատրաստուած չէին, նմանը չէին տեսած. մինչ կանգնած էին ակամայ՝ հանդիսատեսի դիրքի վրայ, երբ ես սարդի նման կը շարունակէի թափահարել իմ հիւսած յիմարութեան ցանցիս մէջ: Շարժումներս կը շարունակէին առանց յուսահատելու, ձեւով մը դուրս գալու համար այս անհաճոյ կացութենէն՝ բնութեան թակարդէն...

Կը թուի թէ երկար տեւած էր այս վիճակը եւ թէ տեսարանը հաճոյք պատճառելէ աւելի սկսած էր նեղացնել ու մտահոգել ներկաները, երբ յոյսս կտրուելու վրայ էր, անոնցմէ երկուքը, ներքին ուժէ մը թելադրուած, յանկարծակի կերպով մօտեցան ինծի, երկարեցին իրենց ձեռքերը զիս բռնելու համար ու նշան ըրին կառչիլ անոնց: Ամբողջ ուժովս փարեցայ երկարած իրենց թեւերուն եւ վերջնագոյն տարերային ճիգով մը շարժեցայ դէպի վեր, մինչ՝ երկու այլ երիտասարդներ մօտեցած էին մեզի եւ չորսը միասնաբար հաւաքաբար վերջին հզօր թափով մը չորս անդամներէս բռնած՝ մեծկակ կէտի նման առին զիս ու դուրս քաշեցին, խոտի այդ ահաւոր թակարդէն:

digit sed by A.R.A.R.@

Երբ անցքի ամուր փայտին վրայ դրի ոտքերս, խորունկ շունչ մը քաշեցի. չոր խոտի լոգանք առած էի, ամէն կողմս խոտ կպած էր, գլուխէս ռունգերս, մինչեւ կօշիկներուս ծայրը: Դէմքիս երեւոյթէն դատած, վախցան. հարցուցին թէ բժիշկի դիմելու կարիք կար թէ ոչ: Ըսի՝ չեմ խորհիր, աւելցուցի՝ ո՛չ այդ աստիճան: Ժպտացին: Չեմ գիտեր թէ զիս ճանչցող մը եղած էր այդ պահուն: Վերջապէս ազատած էի բարեսիրտ քաջ մարդոց օգնութեամբ: Մութ կանաչի զարնող այդ կէս չորցած բոյսերու աւազանին մէջ կատարեալ մկրտութիւն մը տեղի ունեցած էր: «Կանաչ մկրտութիւն մը», այս էր նորութիւնը:

Այդ էր պակաս. այդ խորհուրդի արարողութիւնը տեղի ունեցած էր տարիներ առաջ, որուն յիշատակը ունէի, չէր կորսուած, կը յիշէի մկրտութիւնս, որովհետեւ կատարուած էր բացառիկ պայմաններու մէջ, կամքէ անկախ պատճառներով ուշացած էր ան: Որովհետեւ կնքահայր սպասած էին ծնողքս եւ ան չէր եկած ու ստիպուած փոխանորդ մը գտնուած էր անոր ու զիս միւռոնած:

- «Բարի մկրտութիւն», շշնջաց ազատարարներէս մէկը, կամացուկ ու մեղմ ժպիտի կանթեղ մը վառած իր աչքերուն: Ինք ալ իր ըսածին չէր հաւատար, սակայն ուզեց քիչ մը թեթեւցնել մթնոլորտը, վրաս խնդալու համար չէր, որուն կարիք չկար մանաւանդ որ ես տակաւին ցնցումի վիճակէս դուրս չէի եկած :

Այսինքն ոստում մը անծանօթէն անդին, հալելու, լուծուելու անոր մէջ, ուր առաջին անգամ կը հանդիպէի, այս պարագան չէր նմաներ ծովու մէջ լողալու կամ խեղդուելու: Կը խորհիմ թէ հողի կամ աւազի մէջ խրիլ՝ աստիճանաբար, տարբեր ըլլալու էր ու չէր նմաներ ասոր :

Յետոյ տարեց մը մօտեցաւ ինծի գրեթէ զուարթ, կամացուկ մը հասկցուց. «Այնքան ալ վատ չէր նորատեսակ այս մկրտութիւնը, այնպէս չէ՞... Փորձառութեանդ հաշուէ նաեւ այս մէկը, ինչ կ՚ըլլայ, ինչ չ՚ըլլար. թերեւս կարիքը ունենաս անոր...» :

Ի՞նչ կը նշանակէին այս խորհրդաւոր խօսքերը սա մարդուն բերնին մէջ: Յետոյ միայն կարելի պիտի ըլլար գաղտնիքը իմանալ: Միւսները կը ժպտային մարմինէ մը աւելի հոգիի մը ազատութեան համար: Խնդիրը այդ կերպով նոր արժեւորում կը ստանար: Ինծի այնպէս կը թուէր, թէ անոնք ինծմէ աւելի ուրախ էին եւ այդ կը յայտնէին այս կամ այն մեղմ խօսքերով. «Յիմար» մը ազատած ըլլալու գոհունակութիւնը նշանակութիւն ունենալու էր իրենց համար: Անոնք գինովցած էին երջանկութեան իրենց հրամցուցած նեկտարէն: Մարդու խելք չի հասնիր դիպուածի խաղերուն: Այս պարագային ան հասած էր իր բարւոք աւարտին :

Անկէ յետոյ թօթուեցի, կրկին ու կրկին, վրաս կպած չոր խոտերը: Կպչուն ու յամառ, անոնք վար գալ ու հեռանալ չէին ուզեր: Մարմինս բնական մագնիսական ուժ մը ունի, ատոր ծանօթ էի հինէն ի վեր. բայց երբե՞ն ի վեր մագնիսը խոտ կը քաշէ, թէկուզ մետաղացած ըլլար ան իր չորցած վիճակով, ատոր է որ խելքիս չէր հասներ:

Բնութիւնը վայելելու կրկնակի առիթ ունեցայ այդ օր: Նախ բազմապատկուած էր երջանկութիւնս, արդէն «երանելի» դարձած էի

digitised by A.R.A.R.@

ինքզինքիս համար: Շատ է ըսել սրբացած, մաքրուած, յարութիւն առած, յամենայն դէպս կրկին անգամ մկրտուած, նորոգուած, ողողուած խոտի փշուրներով, որոնք կեր պիտի դառնային անասուններուն ձմրան եղանակին, երբ անոնք քաշուէին ու հեռանային այս գեղեցիկ արօտավայրերէն, ուր առաւօտէն մինչեւ երեկոյ կ'ուտեն, կը խմեն, կը ծարակեն, ու կը պատրաստուին երեկոյեան միշտ նոյն ժամերուն երթալ կթուիլ, թեթեւնալ ու վերադառնալ իրենց գործին, ու սկսիլ կրկին ուտել, անդադար, առանց դադարի, չմոռնալով հանգիստի պահը, որուն ընթացքին ետ կը բերեն իրենց արագ կուլ տուած «պատառները», ծամելու համար հեղ մը եւս, հուսկ եւ դրկելու մարսողական փողին ուրիշ մէկ անկիւնը շարունակելու համար համբայլ ելած արարողութիւնը, մինչեւ որ աստուածային միջամտութեամբ խոտը կաթի վերածուէր՝ երկնային գերագոյն գաղտնիքով մը. Այս ըլլալու է կաթին հրաշքը: Կաթը մարդկութեան առաջին ու ամբողջական սնունդը՝ մարդս կատարելապէս մարդացնելու համար: Տարուան այս եղանակին կովերը հեռու չէին, կ'արածէին բլուրին վրայ, մերթ ընդ մերթ գոհունակութեան բառաչներ արձակելով օդին մէջ՝ կապոյտ երկինքին ուղղութեամբ: Այդ ալ իրենց գիտնալիքն էր, գիտեն չեն գիտեր, չեմ գիտեր, յայտնի չէ, ու միայն կ'ենթադրեմ՝ որ ուտելը հաճոյք կը պատճառէր այդ անասուններուն:

Ես ազատած էի դիպուածին լարած որոգայթէն: Ինկած տեղէս ոչինչ տեսայ, կարծես հսկայ մուրի մը մէջ ընկղմած ըլլայի: Իմ անհաճոյ դէպքէս ետք, երբ այսպէս, միւսները կը հանդիպէին ինծի, մեղսակից ժպիտ մը կը գծուէր իրենց դէմքին վրայ. օհ... ոչ, չարութիւն չկար, այլ՝ բարի բարեկամական. տեսակ մը մեղսակցութեան պէս բան մը, որ զիս ալ զուարճացնել սկսած էր: Վարը կրակի վրայ դրուած խոշոր կաթսան կը շարունակէր իրեն վստահուած պաշտօնը, որուն մէջ կ'եփէր կէսօրուան բաժնուելիք ապուրը: Անոր մէջ, առատաձեռն հաւատքի մարդ մը, աւելցուցած էր իր ձեռագործը եղող մեծկակ խոզենի-ապուխտի գիստ մը, (ժամպոն մը), որ առաւել համ մը պիտի տար անոր: Կաթսային շուրջ այրեր ու կիներ գործի վրայ էին միշտ հերթով, մերթ ընդ մերթ կը խառնէին զայն, սակայն ան չէր նմաներ մեր աւանդական հերիսային, զոր անդադար խառնել պէտք էր՝ կէս-գիշերէն մինչեւ արշալոյս:

Միտքիս մէջ հիմնական հարցումը կը յամառէր, նոյնը, միշտ անպատասխան: Այս մարդիկ ինչո՞ւ հաւաքուած էին հոս, ի՞նչ ըսելու ու ի՞նչ ընելու համար:

Ի վերջոյ հասկցուեցաւ: Ասոնք այն հաւատացեալներու հաւաքականութեան կը պատկանէին, որոնք կը հաւատային «երկրորդ մկրտութեան»: Առաջինը անվաւեր նկատելով, քանի որ, ըստ իրենց, անչափահաս երեխան չի կրնար որոշել ու ըմբռնել կատարուած խորհուրդին արժէքը: Այսինքն՝ իրենց համար նախընտրելի էր չափահաս տարիքին մկրտուիլ, գիտակցաբար, որ առաւել արժէք կ'ունենայ: Աղանդ մը, որ մկրտչական մակդիրով ճանչցուած էր ընդ-

digit sed by A.R.A.R.@

հանրապես: Ստոնց նմանները կային քիչ մը ամէն տեղ՝ Ամիշ, Սենոնիթ կամ այլ որակումներով:

Այս մարդոց հետ բնականաբար ոչ մէկ առընչութիւն ունէի. ոչ առաջ, ոչ ետքը. ոչ մօտէն ոչ ալ հեռուէն: Ամէն մարդ ազատ է իր ուզածը ընելու: Բայց ազատօրէն կարելի էր օգտուիլ իրենց մեր խնամքով պատրաստած այդ ապուրէն, «մահացու սրկածէս ետք»:

Ճաշէն բաժին ունենալու համար նախապէս թելադրած էին միասին բերել ուտելիքի սպասները՝ դգալ. պատառաքաղ. դանակ. գաւաթ. պնակ: Տեսակ մը բարեկեցութեան նշան, իրենց գործնական մարդու մտահոգութեամբ:

Երբ դասախօսութեանց առաջին փուլը աւարտեցաւ, նշան տուին որ կարելի էր մատչիլ կաթսային: Քիչ առաջուան դժբախտ փորձառութենէս ետքը, կ՚երեւայ թէ ծակ մը գոյացած էր ստամոքիս մէջ, այնպէս ինչպէս վերեւի բարի կենդանիներուն պարագային: Այս ապուրը պիտի կազդուրէ՞ր զիս: Այդպէս ալ եղաւ, երբ մանաւանդ աջէն ձախէն կարկանդակի պատառիկներ ալ հրամցուեցան ինծի, գլխաւոր ճաշէն ետք գուցէ որպէս կարեկցական մխիթարանք պատահած արկածիս դիմաց: Ամէն մարդ բան մը բերած էր, տսնտիկիններու կողմէ պատրաստուած, որոնք հաճոյք կը զգային իրենց հնարքը ցոյց տալու ու վայելքին մասնակից դարձնելու մեզ. նաեւ այլ սեղանակիցներ: Առատութեան եւ բարօրութեան նշաններ կային այդ հիւրասիրութեանց ետին, որոնց հանդէպ անտարբեր կարելի չէր ըլլալ: Հարկ էր գնահատել զանոնք:

Լաւ մթնոլորտ մը կը տիրէր ճաշի ընթացքին, ամէնքը գրեթէ զիրար կը ճանչնային, բարեկամական սերտ կապեր կային ներկաներու միջեւ: Ի՞նչ էին այդ գօդերը: Այս հաւաքականութիւնը կազմուած էր ժամանակի շաղախով, տարիներու ընթացքին, նոյն հաւատալիքներով: Թերթ առ թերթ պիտի բացուէր իրենց «սուրբ գիրքին» գաղտնիքը, եւ յայտնի պիտի ըլլար որ ասոնք մաս կը կազմէին նոյն աղանդին, որ, ըսի, չէր հաւատար կանխահաս մկրտութեան: Տիրոջ կեանքէն օրինակ վեցնելով, նմանելու համար անոր բարքին: Ոչ փառքին, ի հարկ է այդ ամբարտաւանութիւն եղած պիտի ըլլար իրենց դաւանած համեստութեան վարքագիծին, որ մաս կը կազմէր իրենց վարդապետութեան :

Հետեւաբար, այլեւս յայտնի կը դառնային քանի մը հոգիի ակնարկութիւնները, որոնք առաջին առթիւ անմեղ թուեցան, սակայն անոր մէջ չըսուած, լռելեայն իմացուած հանգամանք մը կար, որ խուսափած էր ինծմէ: Այսինքն՝ խոտի մէջ թաւալումս, առնուած էր որպէս խորհրդանիշ՝ մկրտութեան: Նոր մկրտութիւն մը, ըստ իրենց հասկացողութեան իմ մկրտութիւնս բաւարար էր ինծի համար, թէպէտ յապաղած, սակայն կատարուած մեր հաւատքի բեմին վրայ, ծնողներուս կամքով, որոնք զիս աշխարհ բերած էին Միջերկրական ծովու յատակէն, երբ ամպրոպը մեր մեծ նաւաբեկումէն ետք նետած էր զիրենք ծաւի ծովու մայրեաց կիզիչ ափերուն՝ շատ տարիներ ետք իրենց հոն ժամանումէն:

digit sed by A.R.A.R.@

Լսոնց «ատամտոնք» Ընտրած առանձին կը ամտնիկնեն, որոնց ընտրությունը իրենց շուրջը առած էին աշխարհի շատ ծագերուն, իսկ ամենը էր «Հնդ» ամիսներու խարդախությունն էր։ Ետեկին հանգամանքներուն մէջ, սակայն կարելի է ասել որ ամենը կը բերեն հանգամանքներուն բերմամբ։

Ամենուն մէջ տարբերությունը գիշերվան ոստիկանությունն է։ Ամենուն մէջ ոստիկանությունը գիշերվան ոստիկանությունն է։

Ամենուն մէջ ոստիկանությունը գիշերվան ոստիկանությունն է։ Ամենուն մէջ ոստիկանությունը գիշերվան ոստիկանությունն է։

Ամենուն մէջ ոստիկանությունը գիշերվան ոստիկանությունն է։ Ամենուն մէջ ոստիկանությունը գիշերվան ոստիկանությունն է։

Ամենուն մէջ ոստիկանությունը գիշերվան ոստիկանությունն է։ Ամենուն մէջ ոստիկանությունը գիշերվան ոստիկանությունն է։

digitised by A.R.A.R.©

«ԲԱՐԻ ԼՈՅՍ, ՊԱՐՈՆ ՄԱՏԹԷՈՍ»

Թատրերգութիւն, մէկ արար

ԳՈՐՇՈՂ ՍԼՔԻՆՔ Մատթէոս, Ճորճ, Սառա.Պատանի մը

Շոգեկառքի փոքր ու հին կայարան մը: Բեմի ճակատը խոշոր գիրերով գրուած է «ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՅԱՐԱՆ», որու տակը կայ կայարանի երկաթեայ նստարան մը: Բեմի ծախին, մերկ պատին առջեւ կայ երկուքուկէս մեթր բարձրութեամբ հին ձոդ մը, որու վերը կախուած է ծռմռած զանգ մը՝ առանց լեզուակի: Զանգէն կախուած է երկար շղթայ մը: Բեմի աջին, կայարանի մուտքը, որու մօտ՝ ցուցատախտակի մը վրայ գրուած է «ՍՈՒՏՔ»: Բեմի ծայրամասի ամբողջ երկայնքին՝ կը տեսնուի շոգեկառքի գիծը, մէկ մեթր լայնքով:

Կը լսուի շոգեկառքի վայրաշարժի սուլոցի եւ ֆշշոցի ձայնը, ապա՝ արգելակներու ձայնը: Շոգեկառքը չի տեսնուիր բեմին վրայ:

Ճերմակ ու երկար մօրուքով կայարանապետը՝ Մատթէոս, զանգ մը ձեռքին կը մտնէ բեմ: Վիզէն կախուած է բանալիներու տրցակ մը: Կը մօտենայ զանգի ձողին, կը քաշէ զանգի շղթան քանի մը անգամ, ոչ մէկ ձայն: Ապա կը հեռանայ, կը կենայ բեմի կեդրոնը ու նայելով դէպի սրահ՝ կը հնչեցնէ ձեռքի զանգով:

ՄԱՏԹԷՈՍ.- Առաջին գնա՛ցք...: Դէպի առաջին գիծի արեւելեան ծայրամա՛սը.... Ժամը՝ առաւօտեան վեցի՛ն...: (*Դարձեալ կը հնչեցնէ ձեռքի զանգը*):

(*Կը լսուի մեկնող վայրաշարժի ձայնը, որ կը տկարանայ աստիճանաբար ու կը դադրի: Լռութիւն: Պահ մը ետք, ճամբորդական պայուսակ մը ձեռքին, հապճեպով բեմ կը մտնէ Ճորճ, քառասուն տարեկան երիտասարդ մը, ու տագնապահար կը հարցնէ Մատթէոսին*).

ՃՈՐՃ.- Յաջորդ գնացքը ե՞րբ է, ծերո՛ւկ:

ՄԱՏԹԷՈՍ - Ես Մատթէոսն եմ, կայարանապետը: Բարի լոյս, երիտասա՛րդ:

ՃՈՐՃ.- Բարի լոյս, պարոն Մատթէոս:

ՄԱՏԹԷՈՍ.- Յաջորդ գնացքը առաւօտեան ժամը եօթին է: Ո՞ւր կ՚ուզես երթալ, երիտասարդ:

ՃՈՐՃ.- (Տագնապահար) Կարեւոր չէ վայրը: Կ՚ուզեմ երթալ, երթա՛լ: Երթալ դէպի ուրի՛շ կեանք մը: Երթալ հոն՝ ուր կը տանի յաջորդ գնացքը:

ՄԱՏԹԷՈՍ.- Սակայն, կայարանապետի իմ պարտականութիւնս է քեզի յայտնել յաջորդ գնացքի ուղղութիւնը: (*Նայելով դէպի սրահ, ձեռքի զանգը կը հնչեցնէ քանի մը անգամ*) Երկրորդ գնա՛ցք...: Դէպի երկրորդ գիծի հարաւային ծայրամա՛սը...: Ժամը՝ առաւօտեան եօթի՛ն...: (*Կը դիմէ դէպի զանգի ձողը, կը քաշէ զանգի շղթան քանի մը անգամ, ոչ մէկ ձայն*):

ՃՈՐՃ.- (Զարմացած) ինչո՞ւ կը քաշես այդ զանգի շղթան, երբ ձայն չի հաներ ան:

ՄԱՏԹԷՈՍ.- Կայարանապետի պարտականութիւնս կը կատարեմ:

digitised by A.R.A.R.@

Պէտք է քաշեմ շղթան։ (*Ժպիտով*) Երեսունհինգ տարի առաջ, երբ ստանձնեցի այս գործը, արդէն իսկ կորսուած էր այս գանգի լեզուակը։ Մարդիկ կ՚ըսեն, թէ նախորդ կայարանապետներու օրով ալ չկար այդ լեզուակը։

ՃՈՐՃ.- Կարեւոր չէ. յիմար պատմութիւն։ (*Նայելով թեւի ժամացոյցին*) Տակաւին յիսունհինգ վայրկեան ունիմ։ Ի՞նչ ընեմ։ Արդեօք ե՞տ երթամ եւ ներադառնա՞մ։

ՍԱՏԹԷՈՍ.- Հոն նստարան մը կայ. կրնաս նստիլ։ Սակայն լաւ կ՚ըլլայ, եթէ նստելէդ առաջ քիչ մը մաքրես այդ փոշոտ նստարանը։ Գիտե՞ս, այս կայարանը, որ կը կոչուի «Կեդրոնական Կայարան», միակն է այս ամայի շրջանին մէջ, եւ մենք շատ քիչ անգամ ճամբորդներ կ՚ունենանք։ Բայց, այս կայարանի կարեւորութիւնը այն է, որ աշխարհի բոլոր շոգեկառքերը կ՚անցնին այստեղէն, եւ ես է որ կը փոխեմ շոգեկառքի գիծերը՝ ըստ մեկնող շոգեկառքի ուղղութեան։

ՃՈՐՃ.- (*Շփոթած*) Լաւ։ Հասկցայ։ Չիս չեն հետաքրքրեր այս բոլորը։ Երթա՞մ, թէ սպասեմ...

ՍԱՏԹԷՈՍ.- Երթամ եւ փոխեմ գիծի լծակը, որովհետեւ յաջորդ գնացքը պիտի երթայ հարաւ եւ ոչ թէ դէպի արեւելք։ (*Կ՚ելլէ դուրս*)։

(*Ճորճ ճամբորդական պայուսակը կը դնէ նստարանին մօտ, թաշկինակով կը սրբէ նստարանին մէկ կողմը, կը թօթուէ փոշոտ թաշկինակը եւ կը դնէ գրպանը. կը հանէ կօշիկները, կը նստի նստարանին ծայրը։ Պահ մը ետք, հապճեպով ներս կը մտնէ Սառա՝ երեսուն տարեկան երիտասարդուհի մը, ու մօտենալով շոգեկառքի գիծին, կը սկսի նայիլ աջ ու ձախ։ Ապա կը նայի Ճորճին*)։

ՍԱՌԱ.- Շոգեկառքը մեկնեցա՞։

ՃՈՐՃ.- Չեմ գիտեր։ Միայն գիտեմ, թէ յաջորդ գնացքը ժամը եօթին է։

ՍԱՌԱ.- Իսկ ե՞րբ կը մեկնի հիւսիս-արեւմուտք գնացքը։

ՃՈՐՃ.- Ես ճամբորդ մըն եմ։ Կայարանապետը հոն է։ Սիա՛, տե՛ս, այդ սենեակին մէջ բաներ մը կ՚ընէ։ Կամ ալ կը փոխէ շոգեկառքի գիծի լծակը։ Կը կոչուի պարոն Սատթէոս։

ՍԱՌԱ.- Շնորհակալութիւն, պարոն։ (*Դիմելով դէպի մուտքի դուռը*) Բարի լոյս, պարոն Սատթէոս։ Ժամը քանիի՞ն կը մեկնի հիւսիս-արեւմուտք գնացքը։

ՍԱՏԹԷՈՍԻ ՁԱՅՆԸ.- Երեկոյեան ժամը ութին, նախավերջին գնացքով։

ՍԱՌԱ- Ո՞հ։ (*Ստուգի հաշուելով*) Տասնչորս ժամ ետք։

ՍԱՏԹԷՈՍԻ ՁԱՅՆԸ.- Այո՛, օրիորդ։

ՍԱՌԱ.- Տիկի՛ն, խնդրեմ. կը կոչուիմ տիկի՛ն Սառա։

(*Սառա պահ մը կը նայի անտարբեր Ճորճին։ Ապա դարձեալ կը նայի աջ ու ձախ*)։

ՍԱՌԱ- Տասնչորս ժամ։ Բայց ի՞նչ ընեմ։ Ո՞ւր երթամ։ Արդեօք կարելի՞ է սպասել հոս տասնչորս ժամ. այս հին ու անհրապոյր կայարանին մէջ։ (*Նայելով վեր*) Առաստաղ. հնամա՛շ առաստաղ. կարծէք հիմա պիտի փլի մեր գլխուն։ Լաւ. հանդարտիմ։ Քիչ մը մտածեմ։ (*Ճորճին*) Պարո՛ն, պէտք է նստի՛մ ձեր մօտ, նստարանին։

ՃՈՐՃ.- Խնդրեմ, տիկին։

ՍԱՌԱ.- Տիկին Սառա։ Կը կոչուիմ Սառա։ (*Կը նստի Ճորճի մօտ։ Պահ մը*

digitised by A.R.A.R.@

լռութիւն): Դո՞ւք ալ կը մեկնիք դէպի հիւսիս-արեւմուտք, տասնչորս ժամ ետք:

ՃՈՐՃ.- Կը մեկնիմ քիչ ետք, ժամը եօթին:

ՍԱՌԱ.- Դէպի՞:

ՃՈՐՃ.- Չեմ գիտեր: Կարեւոր չէ ուղղութիւնը: Կարեւորը մեկնիլն է դէպի ուրիշ վայր մը, ուրիշ կեանք մը, հոն ուր մեզ կը տանի դիպուածը:

ՍԱՌԱ.- Դիպուա՞ծը...: Ճիշդ չէ՛ ձեր մօտեցումը, պարոն...: Ձեր անո՞ւնը:

ՃՈՐՃ.- Ճորճ:

ՍԱՌԱ.- Ճիշդ չէ՛ ձեր մօտեցումը, պարոն Ճորճ: Պէտք չէ որ դուք ձեզ յանձնէք դիպուածին, եւ թոյլ տաք, որ շոգեկառքը ձեզ տանի դէպի անծանօթը, հարցականը: Տեսէք, ես որոշած եմ երթալ դէպի հիւսիս-արեւմուտք ծայրամասը: Եւ երթալ շա՛տ շուտ: Ահա, տասնչորս ժամ հոս սպասելու տեղ, թերեւս կրնամ առնել դէպի արեւմուտք գացող գնացքը, եւ ապա՝ երթալ դէպի հիւսիս: Եւ կամ կ՛երթամ դէպի հիւսիս, եւ ապա՝ դէպի արեւմուտք: Եթէ չկարողացայ գործածել այս գիծերը, նոյնիսկ պատրաստ եմ երթալու դէպի հիւսիս-արեւելք եւ կամ դէպի արեւելք, եւ այդ տեղերէն երթալ դէպի հիւսիս-արեւմուտք: Իմ նպատակակէտս հիւսիս-արեւմուտքի ծայրամասն է: Նպատակակէ՛տ:

ՃՈՐՃ.- (*Անտարբեր*) Ի՞նչ պէտք կայ այս աստիճան բարդացնելու կեանքը:

ՍԱՌԱ.- Նպատակակէ՛տը: Այս է սկզբունք ունեցող մարդու կեցուա՛ծքը. նպատակակէ՛տ: Ես չեմ կրնար ընդունիլ, որ դիպուածը ճշդէ իմ ճամբաս:

ՃՈՐՃ.- (*Անտարբեր*) Հարց չէ, տիկին Սառա: Դուք գացէք ձեր բարդ ճամբաներէն դէպի այդ նպատակակէտը՝ հիւսի՛ս..., հարա՛ւ..., արեւե՛լք..., արեւմո՛ւտք.... Իսկ ես առնեմ ժամը եօթի գնացքը, եւ դիպուածը թող գիս նետէ նոր կեանքի մը մէջ:

ՍԱՌԱ.- Տկար մարդու մօտեցում:

ՃՈՐՃ.- (*Ժպիտով*) Կը վիրաւորէք զիս, տիկի՛ն:

ՍԱՌԱ.- Ես անկեղծ խօսող կին մըն եմ: Կը քննադատեմ, եւ պատրաստ եմ ընդունելու արդար քննադատութիւնները: Այս է սկզբունք եւ կեցուածք ունեցող անձի մօտեցումը:

(*Ճորճ չի պատասխաներ: Կը ժպտի: Սառա կոնակը կը դարձնէ Ճորճին, ու կը նայի դէպի մուտքի դուռը: Պահ մը ետք*).

ՃՈՐՃ.- Տիկին Սառա, ձեր կեանքին մէջ հանդիպա՞ծ էք դիպուածի:

ՍԱՌԱ.- Երբէ՛ք:

ՃՈՐՃ.- (*Ժպիտով*) Կը ստէ՛ք:

ՍԱՌԱ.- Ո՛հ, կը վիրաւորէք զիս:

ՃՈՐՃ.- Շատ շուտ փշրուեցաւ քննադատութիւն ընդունելու ձեր անկեղծ կեցուածքը:

ՍԱՌԱ.- Ո՛հ, արտառոց մարդ: (*Կոնակը կը դարձնէ Ճորճին*):

ՃՈՐՃ.- (*Թեւերը դնելով նստարանի կոնակին, եւ դէպի առաջ երկարելով բոպիկ ոտքերը: Երազկոտ*) Ես կը հաւատամ դիպուածին, տիկին Սառա: Ահա՛, քեզի պիտի տամ օրինակ մը: Հաճի՛ս, մորթիդ վրայ զգայ դէպքին ամբողջ ազդեցութիւնը: Ենթադրենք պահ մը, թէ դուն՝ Սառա, կամ փոխելով անունդ՝ Մակի՛, պարմանուհիի օրերուդ կ՛երազէիր իտէալ տղամարդը, քու մտքիդ եւ հոգիիդ ասպե՛տը...: Բայց աւա՛ղ, չի յայտնը-

digitised by A.R.A.R.@

ւիր ան: Ու դուն տարիներ ետք. յուսահատ, քու կեանքդ կը կապես ուրիշին:
Կ'ուզենաս, այսպէ՛ս..., ըսենք, օրինակ՝ երկու աղջնակներ: Բայց ամուսնու-
թենէդ չորս տարի ետք. գիշեր մը, երբ դուն որոշած էիր շուտ քնանալ եւ
դուրս չելլել տունէդ. դիպուածը, այո՛, դիպուա՛ծը չարաճիճի խաղով մը կը
ստիպէ քեզ ելլել տունէդ դուրս, երթալ ընկերային հաւաքոյթի մը:

ՍԱՌԱ.- Ձանձրացուցիչ պատմութիւն:

ՃՈՐՃ.- (*Շարունակելով*) Եւ հոն, Մակի՛, դիպուածի նոր խաղով մը գե-
տին կ'իյնայ ձեռքի պայուսակդ: Ահա՛ այդ պահուն անձ մը գետնէն կը
վերցնէ այդ պայուսակը ու կ'երկարէ դէպի քեզ: Մակի՛, Մակի՛, հին երազ-
ներուդ ասպետն է ան...: Ուշացած ասպե՛տը...: Կը փոթորկի ներաշ-
խարհդ: Ի՞նչ ընել: Ի՞նչ ընել ներկայի իրականութեան եւ հին երազին մի-
ջեւ: Մերժե՞լ դիպուածը:

ՍԱՌԱ.- Կը չափազանցես, երազկո՛տ մարդ:

ՃՈՐՃ.- Եւ այդ չարաճճի խաղը սարքուած դիպուածին կողմէ՝ արդեօք
նաեւ չփոխե՞ց կեանքի ճամբան այդ ասպետին, որ տարիներէ ի վեր կը
փնտռէ այդ էգը՝ իր երազներու դիցուհին:

ՍԱՌԱ.- (*Ծիծաղելով*) Ո՜հ, պարո՛ն: Կարծես երեւակայական վէպ մը կը
գրես, եւ կամ բեմի վրայ թատրոն մը կը խաղաս:

ՃՈՐՃ.- Թատրոնը կեանքն է, եւ կեանքը՝ թատրո՛ն: Խնդրեմ, հարցո՛ւր.
հարցուր կեանքի թատրոնը դիտող ու ապրող բոլոր հանդիսականնե-
րուն: (*Նայելով դէպի սրահ*) Ո՞վ չէ հանդիպած դիպուածին: Դիպուածին,
որ եկած է փոխելու իր կեանքի ընթացքը՝ դէպի լաւ կամ դէպի վատ: Հար-
ցո՛ւր, հարցո՛ւր, ու անոնք թող պատասխանեն այս հարցումին՝ իրենց
առանձնութեան մէջ:

ՍԱՌԱ.- Ես կրնա՛մ չեզոքացնել դիպուածը:

ՃՈՐՃ.- Ըսէ՛, ինչպէ՞ս պիտի երթաս այդ քու ճամբուդ ծայրամասը: Ո՞ր
մէկ ճամբէն: Գիտցի՛ր. իւրաքանչիւր գիծի վրայ կան բազմաթիւ դիպուած-
ներ, որոնք կը սպասեն քեզ: (*Տագնապահար*) Դուն չե՛ս կրնար. չե՛ս
կրնար խուսափիլ անոնցմէ:

ՍԱՌԱ.- Դուն կը պատմես քու տկար մարդու կեանքդ: Ուրիշ ոչինչ:
(*Բարձրաձայն*) Ո՞ւր է անհատին ուժը, պայքարելու ոգին, գերակայու-
թիւնը...:

(*Ներս կը մտնէ Մատթէոս*):

ՄԱՏԹԷՈՍ.- Խնդրեմ, քիչ մը ցած ձայնով վիճեցէք: Ճիշդ է թէ մեր երե-
քէն զատ ոչ ոք կայ այս կայարանին մէջ, սակայն, կայ օրէնքը, պատշա-
ճութիւնը:

(*Ճորճ եւ Սառա կը նստին նստարանին երկու ծայրերը*):

ՄԱՏԹԷՈՍ.- (*Հանդարտ*) Լսեցի ձեր վէճը: Դուք, Սառա եւ Ճորճ, կը խօ-
սիք դիպուածի մասին: (*Դպնելով ճակատը*) Այո՛, սարսափելի է ապրիլ
սպասելով ամէն րոպէ, որ կրնայ յանկարծ դիպուած մը պատահիլ: Տե-
սէ՛ք, երկաթուղիներու գիծերու փոփոխութեան լծակները բարեբախտա-
բար կը գտնուին այս ներսի փոքր սենեակին մէջ, որու երկաթեայ դուռին
կղպանքներուն բանալիները միշտ կախուած են վիզէս: Ահա՛, տեսէ՛ք:
(*Ցոյց կու տայ վիզէն կախուած բանալիները*): Սարսափելի, սարսափելի:
Երեւակայեցէք պահ մը, եթէ լծակները փոխող այդ մեքենան ըլլար դուր-

digitised by A.R.A.R.@

սը, ահ, ճիշդ հոս, գետինը, եւ փողոցային լակոտ մը գար եւ իր հաճոյքին համար փոխէր գիծերը, ի՛նչ պիտի ըլլար մարդկութեան վիճակը։ Դիպուածը պիտի փոխէր բոլոր ճամբաները, իրար պիտի խառնուէին հարաւն ու հիւսիսը, արեւելքն ու արեւմուտքը։ Մէկը պիտի կորսնցնէր իր երջանկութիւնը, միւսը պիտի ազատէր դժբախտութենէ մը։ Սին ծաղիկներ ձեռքին՝ ի զուր պիտի սպասէր իր սիրած անձը, միւսը՝ զէնքը ձեռքին պիտի չգտնէր իր որսը։ (*Ժպիտով*) Դիպուա՛ծ..., դիպուածնե՛ր...։ (*Խորհրդաւոր*) Երեւակայեցէք պահ մը։ Այս կայարանին բոլոր լծակները հոս են։ Ես կրնամ փոխել գիծերը եւ ստեղծել դիպուածներու քառս մը ուրիշներու համար...։ Եւ դուն Սառա՛, փոխանակ երթալու հիւսիս-արեւմուտք՝ կ՚երթաս դէպի հարաւ-արեւելք։ Իսկ դուն Ճորճ, ժամը եօթին, փոխանակ երթալու դէպի հարաւ, կ՚երթաս դէպի հիւսիս։

ՃՈՐՃ.- Ինձի համար ի՞նչ տարբերութիւն, հիւսիս թէ հարաւ...

ՍԱՏՄԷՌՍ- Բայց ես գիտակից եմ իմ պարտականութեանս եւ չեմ զուարճանար երկաթուղագիծերուն հետ։ (*Կ՚ելլէ դուրս*)։

(*Պահ մը ետք*)։

ՍԱՌԱ.- (*Սեղմ*) Ճո՛րճ։

ՃՈՐՃ.- Այո՛։

ՍԱՌԱ.- Կրնա՞մ մտերմօրէն «Ճորճ» կոչել քեզ։

ՃՈՐՃ.- Անշո՛ւշտ, Սառա։

(*Պահ մը լռութիւն*)։

ՍԱՌԱ.- (*Սօտենալով Ճորճին*) Ճո՛րճ, քանի որ քեզի համար ամէն ինչ դիպուած է եւ տարբերութիւն չունի քու երթալիք վայրդ, կ՚առաջարկեմ ընկերակցիս ինձի դէպի հիւսիս-արեւմուտք։

ՃՈՐՃ.- Չեմ կրնար սպասել տասնչորս ժամ։ Յաջորդ գնացքով պիտի մեկնիմ։

ՍԱՌԱ- Ընկերակցելով ինձի՝ վստահ եմ թէ կեանքդ պիտի փոխուի եւ իմաստաւորուի։ Ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս իմաստաւորուեցաւ իմ կեանքս, երբ հանդիպեցայ Մայքին։

ՃՈՐՃ.- (*Մեղմ խնդուքով*) Ես այլեւս «Սառա» պիտի չկոչեմ քեզ, այլ «դիպուած»...։

ՍԱՌԱ.- Դիպուածը մանրամասնութիւն մըն է, Ճո՛րճ։ Ես կը հաւատամ, թէ ան մաս կը կազմէ ճակատագրին, եւ մարդ կրնայ փոխել եւ կամ գոնէ մեղմել իր ճակատագիրը։ Արդ, դո՛ւրս ելիր այդ ւյարտուողական վիճակէդ եւ որոշէ թէ ո՞ւր կ՚ուզես երթալ՝ դէպի անորոշութի՛ւնը, թէ դէպի հիւսիս-արեւմուտք, ուր իմաստալից կեանք մը կը սպասէ քեզ։

ՃՈՐՃ.- (*Ժպիտով*) Եւ ի՞նչ է այդ իմաստալից կեանքը։

ՍԱՌԱ.- Յեղափոխութի՛ւն։

ՃՈՐՃ.- (*Զարմացած*) Յեղափոխութի՞ւն։ Դուն՝ յեղափոխակա՞ն...։

ՍԱՌԱ.- Այո՛, Ճո՛րճ։

(*Պահ մը լռութիւն*)։

ՃՈՐՃ.- (*Քմծիծաղով*) Եւ դուն՝ Սառա..., յեղափոխակա՛ն Սառա, կը կարծես, թէ ե՛ս..., իր ամբողջ կեանքը դիպուածներու հարուածներով ապրած Ճո՛րճը կրնայ ըլլալ յեղափոխական..., ընտրելով այն գնացքը, որ կը մեկնի... դէպի հիւսիս-արեւմուտք։

digitised by A.R.A.R.@

ՍԱՌԱ.- Այո՛, կը հաւատամ: Մենք միասնաբար կրնանք փոխել քու ճակատագիրդ:

ՃՈՐՃ.- (*Կը խնդայ ու կը նայի դէպի սրահ*) Ճորճը, իր ամբողջ կեանքը արկածներով անցուցած Ճորճը, ալքոլամոլ ու հաշիշամոլ Ճորճը...: Ճորճը, երջանիկ ու դժբախտ Ճորճը, որ իր կեանքը յանձնած է հովի՜ն...: Լսեցէք, մարդիկ..., եւ դուն Մակի...: Ահա՛, կ'առաջարկուի ինծի ըլլալ յեղափոխակա՛ն..., հաւատաւո՛ր...: (*Պահ մը լռութիւն: Ճորճ մեղմօրէն կը դառնայ Սառայի կողմը*) Իսկ ի՞նչ է ձեր հաւատամքը.... ձեր յեղափոխութիւնը...:

ՍԱՌԱ.- Մե՛նք:

(*Սառա անշարժ կը դիտէ սրահը: Բարձրախօսէն կը լսուին արտառոց ձայներ, ճիչեր: Ապա՝ ռումբի ձայներ, լացի ձայներ: Ապա՝ ատրճանակի երկու կրակոցի ձայն: Եւ ապա՝ լռութիւն*):

ՃՈՐՃ.- Յետաքրքրական է: Նոր կեանք, նո՛ր արկածախնդրութիւն: (*Պահ մը լռութիւն*) Լա՛ւ, կ'ընկերակցիմ քեզի, Սառա, ու կը մեկնիմ դէպի հիւսիս-արեւմուտք:

(*Սառա կը ժպտի*):

ՃՈՐՃ.- (*Մեղմ ու դանդաղ*) Կ'ընդունիմ, որովհետեւ կը հաւատամ..., թէ անձ մը յաճախ կ'ուզէ երթալ հո՛ն, ուր պէտք չէ երթայ: Եւ ուրիշ մը..., կ'երթայ հոն, ուր չէր ուզեր երթալ: Եւ ուրիշ մը... չ'երթար հոն, ուր պէտք էր երթար: (*Մեղմ կը խնդայ*) Եւ նաեւ, թերեւս, հոն ուր չենք ուզեր երթալ՝ աւելի լաւ է, քան հոն՝ ուր կ'ուզենք երթալ...: (*Երկու ձեռքերով կը բռնէ գլուխը*) Ո՜հ, Աստուա՛ծ իմ..., Աստուա՛ծ իմ...:

(*Ներս կը մտնէ Մատթէոս*):

ՄԱՏԹԷՈՍ.- Պատրաստուիմ: Շուտով կը հասնի ժամը եօթի գնացքը: Դուն ալ պատրաստ եղիր, Ճորճ: Այս «Կեդրոնական Կայարան»ին մէջ, շատ երկար չեն մնար շոգեկառքերը, ձեւականութեան համար հազիւ վայրկեան մը: Այս կայարանը գիծերու փոփոխութեան կայարան մըն է աւելի՝ քան թէ ճամբորդական կայարան մը:

ՃՈՐՃ.- Պարոն կայարանապետ, որոշեցի չմեկնիլ ժամը եօթի գնացքով: Պիտի մեկնիմ երեկոյեան ժամը ութին, նախավերջին գնացքով, դէպի հիւսիս-արեւմուտք:

ՄԱՏԹԷՈՍ.- Ա՜հ, կը հասկնա՛մ: (*Ժպիտով*) Սառա՛ն..., դիպուա՛ծը...: (*Պահ մը լռութիւն*): Այո՛, դիպուածը մայրն է ճակատագրին...: Ուրեմն, դէպի հիւսիս-արեւմուտք..., եւ կամ...:

(*Կը լսուի շոգեկառքին վայրաշարժի սուլոցի եւ ֆշշոցի ձայնը, ապա արգելակներու ձայնը: Շոգեկառքը չի տեսնուիր բեմին վրայ: Մատթէոս անտարբեր կը սպասէ պահ մը: Ապա, կը մօտենայ զանգի ձողին, կը քաշէ զանգի շղթան քանի մը անգամ, ոչ մէկ ձայն: Սառա եւ Ճորճ անտարբեր կը նային Մատթէոսի: Մատթէոս կը հեռանայ ձողի մօտէն, կը կենայ բեմին կեդրոնը ու նայելով դէպի սրահ, կը հնչեցնէ ձեռքի զանգը*):

ՄԱՏԹԷՈՍ.- Երկրորդ գնա՜ցք...: Դէպի երկրորդ գիծի հարաւային ծայրամա՜սը...: Ժամը՝ առաւօտեան եօթի՜ն...: (*Դարձեալ կը հնչեցնէ ձեռքի զանգը*):

(*Կը լսուի մեկնող վայրաշարժի ձայնը, որ կը տկարանայ աստիճանա-*

digit sed by A.R.A.R.@

բար ու կը դադրի: Պահ մը լռութիւն):

ՄԱՏԹԷՈՍ.- Գնա՛ց շոգեկառքը: Եւ դուն՝ Ճորճ, այսօր պիտի չկարենաս երթալ դէպի հարաւ..., ծայրամա՛ս...:

ՃՈՐՃ.- Ի՜նչ տարբերութիւն..., հիւսիս թէ հարաւ:

ՄԱՏԹԷՈՍ.- Լաւ: Ես կը մեկնիմ: Յաջորդ գնացքը երեք ժամ ետք՝ ժամը տասին է: Երկու ժամ հանգիստի իրաւունք ունիմ: Կրնամ երթալ Եղիայի մօտ ու գրուցել քաղաքական վերջին դէպքերուն մասին: Կամ հանդիպիլ Մովսէսին եւ դիտել իր թիթեռնիկներու հաւաքածոն: Եւ կամ երթալ..., քալել երկաթուղագիծի երկայնքին..., ու դիտել բնութեան գեղեցկութիւնները...: Լաւ, երթամ: (*Մտածկոտ*) Լծակներու սենեակը գոցուած է կղպանքներով. բանալիները միշտ հոս են՝ վիզէս կախուած: Ամէն ինչ կարգին: Լաւ, երթամ: (*Առային եւ Ճորճին*) Իսկ եթէ ճամբորդ մը գայ. կամ..., ո՞վ գիտէ..., թերեւս ճամբորդներ..., ըսէք, թէ յաջորդ գնացքը կը մեկնի ժամը տասին. դէպի հիւսիս:

ՃՈՐՃ.- Սիրով, պարոն Մատթէոս: Յաջորդ գնացքը դէպի հիւսիս:

(*Մատթէոս կ'ելլէ դուրս*)

ՍԱՌԱ.- Ի՜նչ պիտի ընենք այս ամայի կայարանին մէջ: Կորսուած ժամեր: Եւ ես կաշկանդուած եմ հոս, երբ գործը կը սպասէ զիս:

ՃՈՐՃ.- (*Նստելով նստարանին, թեւերը դնելով նստարանի կռնակին ու բոպիկ ոտքերը երկարելով առաջ*) Խօսինք անցեալէն...: Ապա՝ քիչ մը երազենք...: Ապա՝ ծրագրենք...: Ապա՝ դարձեալ երազենք...: Այս է կեա՛նքը...:

(*Սառա կը նստի նստարանին, Ճորճին քով*):

ՍԱՌԱ.- (*Մտածկոտ*) Պարոն Մատթէոսը ըսաւ «ժամը տասի գնացքը կը մեկնի դէպի հիւսիս»: (*Խանդավառ*) Հրաշալի՛: Ճորճ, ժամը տասի գնացքով կը մեկնինք հիւսիս: Այսպէսով կը շահինք..., ճիշդ տասը ժամ: Եւ ապա, հիւսիսէն գնացքով մը կը հասնինք արեւմուտք, ծայրամասը. մեր նպատակակետին:

ՃՈՐՃ.- (*Անտարբեր*) Կարելի է: Եթէ ճամբան չհանդիպինք անակնկալներու:

ՍԱՌԱ.- (*Ընդվզումով*) Ո՛հ, Ճորճ, միշտ յոռետես, միշտ պարտուողական: (*Խիստ*) Ճորճ, պէտք է դուրս գաս այս վիճակէդ եւ պայքարիս: Այս տրամաբանութեամբ եւ թուլամորթութեամբ՝ դուն չես կրնար ինքզինքդ պարտադրել կեանքին, ճակատագիրին:

ՃՈՐՃ.- Ինչո՞ւ այդքան կը տագնապիս ինծի համար, Սառա՝ ես ընդունած եմ կեանքը՝ ինչպէս որ է: (*Ժպիտով*) Անցեալին ես ալ պայքարող մըն էի: Բայց օր մը անդրադարձայ, թէ մարդը կրնայ պայքարիլ իր կարողութիւններուն չափովը միայն:

ՍԱՌԱ.- Պարտուողական կարծիք եւ տկար կեցուածք: Դուն՝ Ճորճ, որպէսզի զօրանաս, պէտք է քու կեանքէդ դուրս նետես շատ մը բաներ: Օրինակ, երա՛զը:

ՃՈՐՃ.- Երա՞զը: (*Տագնապահար*) Բայց ինչպէ՞ս կրնայ մարդ ապրիլ առանց երազի: Երազը աւելի գեղեցիկ է՝ քան իրականութիւնը, Սառա՝: Հաւատա՛. մարդը երջանիկ է երազով, եւ դժբախտ՝ իրականութեամբ:

ՍԱՌԱ.- Խաբկանք: Պատրանք: (*Խիստ*) Եւ նաեւ, վերականգնելու հա-

digitised by A.R.A.R.@

մար, պէտք է կեանքէդ դուրս նետես այդ կինը՝ Մակին։

ՃՈՐՃ.- Մակի՞ն։

ՍԱՌԱ.- Այո՛, Մակի՛ն։ Այն Մակին, որու պայուսակը դիպուածով ինկաւ դետին։

ՃՈՐՃ.- (*Շփոթանքով*) Մակիի պատմութիւնը օրինակ մը՛ն էր, որ տուի քեզի, Սառա՛։

ՍԱՌԱ.- Մի՛ ստեր, Ճորճ։ Քու տագնապդ կը բացայայտէ շատ բան։ (*Պահ մը լռութիւն*) Սակայն ըսէ՛, այս պատմութեան մէջ ո՞ր մէկն էիր դուն. խաբուա՞ծը... թէ խաբողը, Մակիի ամուսի՞նը, թէ ոչ... (*Ժպիտով*) այդ միւսը՝ Մակիի երազներու ասպե՛տը...։

ՃՈՐՃ.- Ես, ո՞ր մէկը...։ Այսօ՛ր...։

ՍԱՌԱ- Անցեալի՛ն։

ՃՈՐՃ.- (*Երազկոտ. յուզումով*) Ես երազներու ասպետն էի, Սառա՛։ Իսկ ան՝ երազներուս դիցուհին...։ Կը տեսնես, Սառա՛, երա՛զ, միշտ երա՛զ...։ Անցեալի՛ երազ, որ վերածուած է իրականութեան..., եւ անցեալի իրականութիւն, որ ահա դարձած է այսօրեայ երազ...։

ՍԱՌԱ.- (*Տագնապահար։ Խիստ*) Նետէ՛, կեանքէդ դուրս նետէ այդ կինը, այդ երա՛զը, Մակի՛ն։

ՃՈՐՃ.- (*Կը խնդայ*) Ո՞վ է որոշողը. դո՛ւն թէ ես...։ Թէ դիպուա՛ծը։

ՍԱՌԱ.- Դարձեա՞լ։

ՃՈՐՃ.- (*Երազկոտ*) Մենք եօթը երկար տարիներ ապրեցանք անհաւատալի սէր մը։ Սէր մը՝ գաղտնի, սենեակի մը մենութեան մէջ...։ Սենեակ մը, որ սիրոյ աշխարհ մը՛ն էր մեզի համար, ուր երազն ու իրականութիւնը համադրուելով իրարու՝ կը ստեղծէին անանուն բան մը...։ Բան մը՝ որ չունէր սովորական պատկեր...։ Բան մը, որ աւելի գօրաւոր էր՝ քան սէրը ինք...։ Եօթը տարիներ, բանտարկուած այդ հրաշալի սենեակին մէջ, մենք հոն կեդրոնացուցինք բնութեան բոլոր գեղեցկութիւնները, կեանքի բոլոր հրաշալիքները, մեր գաղտնի սիրոյ կիրքը, մեր դժբախտութեան եւ ուրախութեան արցունքները...։ Այդ սենեակը, այդ սենեակը հրաշք աշխարհ մը՛ն էր...։

ՍԱՌԱ.- (*Ընդմիջելով*) Բայց վերջը..., վերջը։ Մինչեւ այն օրը, երբ...

ՃՈՐՃ.- Երբ, դիպուածը...։

ՍԱՌԱ.- Ո՞հ, դարձեա՞լ դիպուածը։

ՃՈՐՃ.- Օր մը հեռաձայնեց ու ըսաւ, թէ ինքնաշարժի փոքր արկած մը ունեցած է եւ մէկ ժամ պիտի ուշանայ։ Եկաւ ժամ մը ետք. եկաւ իր ինքնաշարժով, որ քիչ մը սկոթուած էր կողէն։ Սակայն ցնցուած էր Մակին։ Այլեւս չխօսեցանք ինքնաշարժի այդ փոքր արկածին մասին, սակայն օրէ օր սկսաւ փոխուիլ Մակին։ Ան այլեւս մեր գաղտնի սենեակին դիցուհին չէր։ Կը զգայի, թէ իր մերկ մարմինը պարտականութեան մը համար կը մնար թեւերուս մէջ։ Արուեստական էին իր խօսքերը։ (*Պահ մը լռութիւն*) Ու օր մը՛ն ալ ան յայտնեց ճշմարտութիւնը։ Ըսաւ. «Ճորճ, կը ներես, կը սիրեմ ուրիշը»։ Ապա..., լացաւ։ Չհարցուցի, թէ ո՞վ է ան։ Բայց Մակի ըսաւ՝ թէ այդ փոքր արկածի ինքնաշարժի վարիչը..., այո՛, դիպուածով մը իրեն հանդիպած այդ երիտասարդը...

ՍԱՌԱ.- (*Ժպիտով*) Այլեւս ան էր դարձած իր երազներու ասպետը։

digitised by A.R.A.R.@

ԵՈՐԵ.- Այո՛, ան..., երազներու նոր ասպետը:

ՍԱՌԱ - (*Ժպիտով*) Իսկ եթէ չպատահէ՞ր ինքնաշարժի այդ փոքր արկածը: (*Ճորճ չի պատասխաներ: Պահ մը լռութիւն*): Ճորճ, պոռնիկ մըն է այդ Սակին:

ԵՈՐԵ.- Սառա՛:

ՍԱՌԱ.- Պոռնիկ մը, որ նախ խաբած է իր ամուսինն ու զաւակները եւ ապա դաւաճանած է իր իրական սիրոյն: Եւ թերեւս... այսօր նաեւ անոր՝ այդ ինքնաշարժի տէր երիտասարդին..., գտնելով նոր ասպետ մը..., եւ նոր երազներ: Դիպուած, նախախնամութիւն, ճակատագի՛ր...: Ո՛չ, կը մերժեմ: Մարդու նկարագիրն է խախտուտը, եւ պոռնիկ մըն է Սակին: Դո՛ւրս նետէ, կեանքէդ դո՛ւրս նետէ այդ Սակին:

ԵՈՐԵ.- Բայց ան արդէն դուրս է կեանքէս:

ՍԱՌԱ - Ո՛չ, ան դուրս չէ կեանքէդ՝ այնքան ատեն որ այդ երազը կ՚ապրի մէջդ: (Պահ մը լռութիւն) Ճորճ, ջնջէ Սակիի պատկերը, ու մանաւանդ սպաննէ անցեալի այդ երազը:

ԵՈՐԵ.- Եթէ կարենա՞մ...:

(*Պահ մը լռութիւն*):

ՍԱՌԱ - Ես սպաննեցի՝ այդ «երազ» կոչուող խաբէութիւնը:

ԵՈՐԵ.- Դո՞ւն:

ՍԱՌԱ.- Այո՛, ես: Սպաննելով այդ երազը, ես փոխեցի ճակատագրիս ընթացքը: Որովհետեւ ես՝ Սառա, ունիմ այդ ուժը, որու միջոցով կրնամ ջնջել դիպուածի, նախախնամութեան եւ ճակատագրի քմայքները, ժխտական ազդեցութիւնները եւ զօրացնել անոնցմէ եկող դրական տուեալները:

ԵՈՐԵ.- Դո՛ւն, Սառա՛...: (*Մեղմ ժպիտով*) Բայց կը կասկածիմ...: Արդեօք դուն՝ այս խառնուածքովդ՝ սիրա՛ծ ես մէկը..., եւ արդեօք մէկը սիրա՛ծ է քեզ...: Դուն բիրտ ես, Սառա՛, եւ քնքոյշ սէրը երբեք չ՚ընդունիր բռնութիւնը:

ՍԱՌԱ.- Այո՛, սիրած եմ, նաեւ՝ սիրուած: Ի՛մ ձեւովս, ի՛մ ոճովս:

ԵՈՐԵ.- Տակաւին երեք ժամ ունինք մինչեւ յաջորդ գնացքը: Պատմէ՛, Սառա՛: Ես կ՚ուզեմ ճանչնալ քեզ, ճանչնալ քու սէրդ: Վերջին հաշուով, ինծի համար նոր արկածախնդրութիւն մըն է լսել ուրի՛շ աշխարհի մը տագնապները, անծանօթ աշխարհի մը սէրը...:

(*Սառա կը նստի նստարանին: Կը հանէ կօշիկները, թեւերը կը դնէ նստարանին կռնակին ու ոտքերը կ՚երկարէ առաջ: Ճորճ կը նստի նստարանին ծայրը*):

ՍԱՌԱ.- Տասնվեց տարեկան աղջիկ մըն էի, երբ օր մը որոշեցի լքել գաւառացի յետամնաց ծնողքս ու նետուիլ կեանքի պայքարին մէջ: Առաւօտ մը, բանակումի պայուսակ մը ուսիս, դուրս ելայ տունէն եւ մօտակայ մայրուղիին մօտ սպասեցի օթոպուս մը՝ երթալու համար մօտակայ բազմամարդ քաղաքը: Անցնող փոքր ինքնաշարժներու վարիչները պահ մը դանդաղեցուցին ինքնաշարժի ընթացքը, այն յոյսով, որ կրնայի ընկերակցիլ իրենց: Ոմանք նոյնիսկ առաջարկեցին, եւ նոյնիսկ անոնցմէ մէկը բացաւ ինքնաշարժին դուռը...: Սերժեցի բոլորը: Սակայն զարմանալիօրէն կ՚ուշանար օթոպուսը: Թերեւս, արկած մը, կամ...: Չեմ գիտեր: Վերջապէս, ստիպուած, որոշեցի կանգնեցնել փոքր ինքնաշարժներէն մէկը եւ

digitised by A.R.A.R.@

րթալ քաղաք: Պահ մը ետք, բեռնատար փոքր ինքնաշարժ մը կանգ առաւ, ու ես բարձրացայ երիտասարդ վարիչին մօտ:

ՃՈՐՃ.- (*Ժպիտով*) Յաջորդական դիպուածներ...: Այդ դիպուածներուն մէջէն դուն ընտրեցիր այդ մէկը: Այդ երիտասարդը կը կոչուէր... ճակատագրական դիպուած:

ՍԱՌԱ.- Այդ երիտասարդը կը կոչուէր Մայք: Ազնիւ էր ան: Սնտուկներով բանջարեղէն կը տանէր քաղաք: Ան առաջարկեց, որ ես աշխատիմ այն պահեստանոցին մէջ ուր ինք կը տանէր այդ սնտուկները: Ընդունեցայ: Ան սենեակ մը գտաւ ինծի համար պահեստանոցին մօտ: Ամիս մը ետք Մայք համոզեց զիս եւ տարաւ ժողովի մը: Դաստիարակուելով այդ շրջանակին մէջ, շուտով դարձայ յեղափոխական: Եւ այդպէս, շաբաթը անգամ մը, Մայքի հետ կ'երթայինք գաւառ ու պահեստանոց կը բերէինք բանջարեղէնի սնտուկները, եւ անոնց տակ պահուած զէնքերը: Մտերմութիւն մը սկսաւ մեր միջեւ, եւ դարձայ այդ ամուսնացած մարդուն սիրուհին: Իմ մեկուսացած սենեակիս մէջ, գոհացնելէ ետք մեր ֆիզիքական պահանջքը, քով-քովի պառկած կը խօսէինք զէնքերու պահեստին մասին, քաղաքական վերիվայրումներու, ռազմական ծրագիրներու ու կազմակերպչական հարցերու մասին: Հիանալի օրեր էին, հիանալի ամիսներ եւ չորս տարիներ: Մինչ այդ, մանչ մը ծնաւ մեր կենակցութենէն: Բայց օր մը Մայք ըսաւ, թէ այլեւս պէտք է վերադառնայ իր կնոջ եւ զաւակներուն: Տրամաբանեցինք, ուսումնասիրեցինք հարցը, եւ եզրակացուցինք, թէ պէտք է բաժնուինք այլեւս: Սեղմեցինք իրարու ձեռք: Յաջողութիւն մաղթեցինք իրարու ու բաժնուեցանք: Ես վերջնականապէս դարձուցի Մայքի էջը:

ՃՈՐՃ.- Դարձուցիր Մայքի էջը...: Այդպէ՛ս..., պարզօրէ՛ն...: Ճիշդ այնպէս ինչպէս մէկը կը դարձնէ օրաթերթի մը էջը...:

ՍԱՌԱ.- (*Շարունակելով*) Նորածինը մնաց մօտս, եւ ես զայն արձանագրեցի պետական տոմարին մէջ: Անոր անուան մօտ գրուեցաւ. «Հայրը՝ անծանօթ»: Մայք գնաց ուրիշ երկիր՝ նոր պարտականութեամբ, իսկ ես մնացի հոս: Այժմ մանչս կը մնայ գիշերօթիկ դպրոցի մը մէջ եւ ամիսը անգամ մը կը հանդիպիմ իրեն:

ՃՈՐՃ.- Եւ դուն այս բոլորը կը կոչես...:

ՍԱՌԱ.- (*Ընդմիջելով*) Ճակատագիր, զոր ես կերտեցի:

ՃՈՐՃ.- Իսկ յուզո՞ւմ, զղջո՞ւմ, կարօ՞տ, տագնա՞պ...,

ՍԱՌԱ.- Ես որոշեցի շարունակել յեղափոխական գործունէութիւնս, եւ աւելի եւս իմաստաւորել կեանքս: Յեղափոխութիւնը ամէն օր աւելի եւս կը հիմնաւորուի մէջս:

ՃՈՐՃ.- Իսկ, սէ՞րը..., Մա՞յքը...:

ՍԱՌԱ.- Մայք մեռած անցեալ է:

ՃՈՐՃ.- (*Խռովքով*) Բայց, Աստուած իմ, այս բոլորին մէջ ո՞ւր է սպասումը, սրտի տրոփումը, տառապանքը..., սէ՞րը...., երա՞զը...:

ՍԱՌԱ.- Մենք կը սիրէինք զիրար:

ՃՈՐՃ.- Ո՛չ, այդ սէր չէ, այլ բնա՛զդ...: Մարդու անասնական կիրքէն ծնած բնա՛զդ: (*Պահ մը լռութիւն*) Սառա՛, դուն ապրած չե՛ս իրական սէրը: Եկո՛ւր մոռցիր այս բոլորը, մոռցիր անցեալդ, եւ ընդունիր, թէ նոր դիպուած մըն եմ ես, ես՝ Ճորճը, որ եկած է քեզ տանելու ուրիշ աշխարհ մը, որ

չունի արեւելք ու արեւմուտք...: Մն սիրոյ եւ կեանքի երա՛զն է, որ, կը բարձրանայ վեր..., վե՜ր...:

ՍԱՌԱ.- Լռէ, Ճորճ, լռէ:

ՃՈՐՃ.- Սակի, Մակի...: Սառա՛, մոռցիր անցեալդ եւ ընդունիր ըլլալ նոր Մակի մը ինծի համար...: Իսկ, ես... (*կը լռէ*):

ՍԱՌԱ.- Դուն չես կրնար Մայք մը ըլլալ:

ՃՈՐՃ.- (*Ճչալով*) երբեք, երբեք: Ես երբեք պիտի չուզեմ Մայք մը ըլլալ: Ես Ճո՛րճն եմ: Ես այս կեանքի ժամանակաւոր անցո՛ղն եմ, որմէ դիպուածն ու ճակատագիրը չեն կրցած խլել կեանքի իրաւ հարստութիւնները..., տառապանքը..., եւ երա՛զը, Մակի..., երա՛զը..., եւ սէրը... սէրը...:

(*Ճորճ յանկարծ կը նշմարէ թէ Սառա ափերով գոցած է աչքերը*):

ՃՈՐՃ.- (*Սեղմ*) Կու լա՛ս, Սառա՛...:

(*Պահ մը կը մարին բեմին լոյսերը: Ապա՛ կը վառին: Սառա նստած է նստարանին ծայրը: Ճորճ կռնակին երկնցած է նստարանին վրայ՝ գլուխը դրած Սառայի գիրկը: Սառա կը շոյէ Ճորճի մազերը: Երկուքն ալ բոպիկ են*):

ՃՈՐՃ.- (*Նայելով դէպի վեր եւ ցոյց տալով կէտ մը*) Տե՛ս, Սառա՛, դիտէ աստղերը. խօսիր անոնց հետ: Տե՛ս, իւրաքանչիւր աստղ խորհուրդ մը պահած է իր մէջ: Փնտռէ, գտիր այդ խորհուրդը. եթէ չգտնես, զայն ստեղծէ սրտիդ ուզածին պէս: Սակայն, թող ազնիւ ըլլայ այդ խորհուրդը, եւ թող լեցնէ հոգիդ երազով, սպասումի տրոփով եւ սիրով...:

ՍԱՌԱ.- (*Նայելով վեր*) Բայց Ճո՛րճ, երկինք չկայ վերը, այլ՝ այս ամայի եւ անհրապոյր կայարանի հնամաշ առաստաղը միայն:

ՃՈՐՃ.- Դարց չէ, Սառա՛: Դուն պէտք է տեսնես երկինքը այդ հնամաշ առաստաղին վրայ, ու տեսնես փայլփլող աստղերը...:

ՍԱՌԱ.- Բայց, Ճո՛րճ, առաւօտեան ժամը ինն ուկէսն է, եւ զարմանալի, դուն կը տեսնես աստղազարդ երկինք...:

ՃՈՐՃ.- Ո՜հ, լաւ է այսպէս, Սառա՛: Գիշեր կամ ցերեկ նոյնն է՝ կեանքը, բնութիւնն ու կինը սիրող մարդուն համար: Տեղատարափ անձրեւին տակ քալող, եւ գարունը ապրող մարդուն համար...: Իսկ, դուրսը, անոնք՝ միւսները, որոնք չեն դիտեր երկինքը, բնութիւնը, չեն լսեր ծովու ալեակներու փսփսուքը ծովեզերեայ ժայռերուն հետ..., որոնք չեն տագնապիր այն ծաղիկով, որու փերթերը թափած են ժամանակէն իսկ առաջ, այդ մարդոց համար բնութիւնն ու երկինքը միշտ ծածկուած են կայարանի մը հնամաշ առաստաղովը:

ՍԱՌԱ.- (*Նայելով վեր*) Ես կը տեսնեմ ահա, թէ ինչպէս կը ճեղքուի հնամաշ առաստաղը, ու կ՝երեւայ աստղազարդ ծուէն մը երկնքէն...: Տե՛ս, Ճո՛րճ. աստղերը սկսան թափթփիլ այդ ճեղքէն...: Եւ ահա (*ձեռքերը բարձրացնելով վեր*), ես կը բռնեմ աստղերը ու զանոնք կը մխրճեմ քու մազերուդ մէջ: (*Ձեռքերու մատները կը մխրճէ Ճորճի մազերուն մէջ*):

ՃՈՐՃ.- Ո՜հ, ինչ տաք են ձեռքերդ, Մակի՛: Կը զգամ թէ այդ աստղերը հոգիիդ տաքութիւնը կը փոխանցեն մարմնիս:

ՍԱՌԱ.- (*Ետ քաշելով ձեռքերը*) Ըսիր՝ Մակի՛: (*Մեղմութեամբ անդին կը հրէ Ճորճի գլուխը*):

ՃՈՐՃ.- (*Շտկուելով եւ նստելով նստարանին վրայ: Զարմացած*) Ըսի՝ Մակի՞:

digit sed by A.R.A.R.@

ՍԱՌԱ.- Այո՛, ըսիր՝ Մակի՛: Մինչդեռ ես Սառան եմ: Նո՛ր Սառան: Ես չեմ ուզեր ըլլալ Մակի մը, ինչպէս դուն պիտի չըլլաս Մայք մը:

ՃՈՐՃ.- Անկասկած, Սառա՛: (*Մտածկոտ*) Բայց, ներէ՛, աստղերը շփոթանքի մատնեցին զիս:

ՍԱՌԱ.- Ուրեմն կան նաեւ վա՛տ աստղեր երկնակամարին վրայ... եւ կամ մեր հոգիներուն մէջ...

ՃՈՐՃ.- Անկասկա՛ծ, Սառա՛: Բայց, մենք շուտով պիտի ջնջենք զանոնք:

ՍԱՌԱ - Կը հասկնամ...: Հասկցայ. Ճո՛րճ: (*Ելլելով ոտքի*) Պատրաստուինք: (*Նայելով թեւի ժամացոյցին*) Ժամը տասին տասը վայրկեան կայ: Շուտով կու գայ գնացքը ու մենք կը մեկնինք դէպի հիւսիս: Եւ այնտեղէն, կը յանձնուինք դիպուածին, եւ ան մեզ կը տանի ուր որ ուզէ..., հիւսիս, հարաւ...:

ՃՈՐՃ.- (*Ընդմիջելով*) Բայց, երբեք դէպի հիւսիս-արեւմուտք:

ՍԱՌԱ.- (*Ժպիտով*) Այո՛, երբեք դէպի հիւսիս-արեւմուտք: (*Պահ մը լռութիւն*): Բայց. ո՞ւր է Մատթէոսը՝ կայարանապետը: Ուշացա՛ւ:

ՃՈՐՃ.- Պարտաճանաչ մարդ մըն է. շուտով կու գայ ու կը փոխէ երկաթուղիին լծակը: Ու այս գիծին վրայէն (*ցոյց կու տայ երկաթուղիի գիծը*) ֆշֆշալով ու սուլելով... վայրաշարժը մեզ պիտի տանի դէպի նոր կեանք...

ՍԱՌԱ.- (*Մտահոգ*) Ճո՛րճ, ըսէ. ի՞նչ տեսակ կեանք մը պիտի ապրինք միասին: Մեր կենցաղը, տունը, գործը, ապագայի ծրագիրները:

ՃՈՐՃ.- Ամիս մը ամբողջ պիտի չմտածենք այդ մասին, Սառա՛: Պիտի ապրինք մեր ծանօթացման մեղրալուսինը: Այդ հիւսիս ծայրամասին մէջ, անշուշտ պիտի գտնենք աստղազարդ երկինք մը, բնութեան հրաշալիքները եւ փոքրիկ սենեակ մը, զոր պիտի վերածենք սիրոյ աշխարհի... (*Կը լռէ*):

ՍԱՌԱ.- Իսկ, ամիս մը ե՞տք:

ՃՈՐՃ.- (*Կը ժպտի*) Տեսնենք ի՞նչ նոր անակնկալներ պիտի բերէ դիպուածը մեզի:

ՍԱՌԱ - (*Կը ժպտի*) Ինծի համար ինչ զարմանալի արկածախնդրութիւն, Ճո՛րճ: Բայց անկասկած կ՚արժէ զոհել շատ բան՝ գտնելու համար այդ աստղազարդ երկինքը: (*Նայելով ժամացոյցին*). Ճորճ. երեք վայրկեանէն կը հասնի գնացքը: (*Մտահոգ*) Բայց տակաւին չեկաւ Մատթէոսը:

ՃՈՐՃ.- (*Մանկնկալի եկած*) Երեք վայրկեանէ՞ն: Զարմանալի: Բայց ո՞ւր է այդ ծերուկը: Ըսա՛. երթամ ու դիտեմ թեթեռնիկները. կամ դիտեմ բնութեան գեղեցկութիւնները. կամ քալեմ երկաթուղագիծի երկայնքին: Արդեօք երկաթուղագիծին վրա՞յ է այժմ: (*Կը նայի դէպի աջ՝ երկաթուղագիծի ուղղութեամբ ու կը կանչէ*) Պարոն Մատթէո՛ս..., պարոն Մատթէո՛ս...:

ՍԱՌԱ.- (*Նայելով դէպի ծախ՝ երկաթուղագիծի ուղղութեամբ: Կը կանչէ*) Պարոն Մատթէո՛ս..., կայարանապե՛տ..., կայարանապե՛տ...

ՃՈՐՃ.- (*Կը կանչէ*) Ժամը տասն է. պարոն կայարանապետ..., ժամը տա՛սը...:

(*Կը լսուի շոգեկառքի վայրաշարժին սուլոցը եւ ֆշշոցը. ապա արգելակներու ձայնը: Շոգեկառքը չի տեսնուիր բեմին վրայ*):

ՍԱՌԱ.- (*Խուճապահար*) Նայէ՛, Ճո՛րճ. թերեւս լծակներու սենեակին մէջն է Մատթէոսը:

digitised by A.R.A.R.@

(Ճորճ կը վազէ դէպի լծակներու սենեակը):

ՃՈՐՃԻ ՁԱՅՆԸ.- Հոս չէ: Եւ գոց է դուռը:

ՍԱՌԱ.- *(Ճչալով)* Նայէ դուրսը, ասֆալթապատ ճամբուն վրայ: Աճապարէ, Ճորճ, աճապարէ:

ՃՈՐՃ.- Չկայ, չկայ: Ոչ ոք կայ ճամբուն վրայ:

ՍԱՌԱ.- Ճորճ, Ճորճ, պէտք է կեցնել վայրաշարժը եւ սպասել Մատթէոսը: Ճորճ, Ճորճ...:

ՃՈՐՃ - *(Մտնելով ներս)* Չկայ, չկայ: Չկայ Մատթէոսը:

(Կը լսուի մեկնող վայրաշարժի ձայնը, որ կը տկարանայ աստիճանաբար ու կը դադրի: Սառա եւ Ճորճ անշարժ կը նային մեկնող շոգեկառքին ետեւէն: Պահ մը լռութիւն):

ՃՈՐՃ.- Գնաց:

ՍԱՌԱ - Չհասաւ կայարանապետը:

ՃՈՐՃ.- Չփոխուեցաւ լծակը:

ՍԱՌԱ.- Եւ հիւսիս-արեւելք գացող գնացքը գնաց դէպի հարաւ:

ՃՈՐՃ.- Դիպուա՛ծ...: Սարսափելի՛ դիպուած:

(Լռութիւն)

(Ճորճ կը նստի նստարանին. թեւերը կը դնէ նստարանի կոնակին ու բոպիկ ոտքերը կ'երկարէ առաջ):

ՍԱՌԱ.- *(Նայելով դէպի ծախ երկաթուղագիծի ուղղութեամբ, կը կանչէ)* Կայարանապե՛տ..., կայարանապե՛տ...: *(Պահ մը լռութիւն)*: Ի՜նչ ողբերգութիւն, Աստուած իմ: *(Դառնալով Ճորճի կողմը)* Հիւսիս-արեւելք ծայրամասի մարդիկը պիտի սպասեն գնացքի մը, որ երբեք պիտի չգայ...: Ոմանք ծաղիկներով..., ուրիշները յոյսերով եւ յոյզերով..., ուրիշները արցունքներով, պիտի սպասեն...:

ՃՈՐՃ.- *(Մեղմ)* Պիտի թառամին ծաղիկները. պիտի չքանան յոյսերը, յուզումները պիտի վերածուին զայրոյթի...:

ՍԱՌԱ.- *(Ընդվզած)* Եւ երեւակայէ՛: Հոն հարաւի ծայրամասին, մարդիկ անակնկալներով պիտի ընդունին անծանօթ գնացքին անծանօթ ճամբորդները...: Ոմանք անոնց պիտի մօտենան մարդասիրական զգացումներով..., ուրիշներ՝ շահադիտութեամբ..., ուրիշնե՛ր...:

ՃՈՐՃ.- *(Մեղմ)* Դիպուածը հանդիպումներ պիտի ստեղծէ օտարներու միջեւ...: Թերեւս նոր սէրեր ծլին..., թերեւս՝ նոր ատելութիւններ..., բռնութիւններ...: Եւ արցունքներ. ոմանք՝ ուրախութեամբ պարուրուած, եւ ուրիշներ՝ տխրութեամբ.... Դիպուածը պիտի շարունակէ իր չարաճճի խաղը...:

ՍԱՌԱ.- *(Ընդվզած)* Ի՞նչ ընել. Աստուած իմ: Ինչպէ՞ս կասեցնել դիպուածի քմայքը: *(Յանկարծ, դառնալով դէպի երկաթուղագիծ, ու նայելով աջ, կը պոռայ)* Կայարանապե՛տ..., կայարանապե՛տ..., ոճրագործ մըն ես դուն:

ՃՈՐՃ.- *(Մեղմ)* Հանդարտիր, Սառա: Ո՛վ է ոճրագործը: Արդեօք Մատթէո՞սը, որ չեկաւ, թէ այն անծանօթը, որ արգելք եղաւ Մատթէոսի հոս հասնելուն...: *(Մտածկոտ)* Արդեօք թիթեռնիկներու հաւաքածոն դիտած ատեն մեռա՞ւ ծերունի Մատթէոսը...: Եւ կամ, բնութեան գեղեցկութիւնները դիտելու մէկ երջանիկ պահուն..., մեկնեցաւ յանկարծ...: Կամ..., արդեօք, դիպուածը վատ խաղ մը չխաղցա՞ւ Մատթէոսի գլխուն, եւ ան հիմա

digitised by A.R.A.R.@

ՍՈՍՈՆ.- Հանգիստ տեսը ձգած է բաց աչքերով սեղանին նստած է ծուխը ներշնչելիս:

ՑՈՐԵ.- (*Դեպի*) Դիտարա՞ծ է այս թէ դիտարած մը է Լուսաբերս ինչ:

ՍՈՍՈՆ.- (*Ուսուցիչ*) Դիտարա՞ծ է այս թէ դիտարած մը է Լուսաբերս ինչ: Եւ կամ՝՝՝ դիտարածներ ստեղծել արդեն հոգէ՞ մը է ան՝՝՝:

ՍՈՍՈՆ.- Լուսաբերս նեղ ի՞նչ ճակատագիրն խաղերու եւ արիթ կու տայ դիտարածներու՝ զորձելու ազատորէն:

ՑՈՐԵ.- Իսկ ո՞՛նը, նասա: Բացի՞ դուն ենթադրելը:

ՍՈՍՈՆ.- Ոչ տակիարը:

ՑՈՐԵ.- Բաւական լծակներու սեղեակին տեսը:

(*Դիտարկեն դը ստեղծ լծակներու սեղեակը: Դը լուսի շոգեկառքի վայրա-շարքի սուլոցը եւ ֆշշացը, ապա՝ արգելակներու ճայնը: Շոգեկառքը չի ազատեկար ստեղծուիր բեռնի վրայ: Դեպ դը լուսի սեղեակ վայրա-ստեղծուիր բեռնի վրայ:*)

digitised by A.R.A.R.©

շարժի ձայնը, որ կը տկարանայ աստիճանաբար ու կը դադրի: Բեմ կը մտնէ ճորճ, պահ մը կը նայի մեկնող գնացքի ուղղութեամբ, ապա կը մօտենայ գանգի ձողին, կը քաշէ շղթան քանի մը անգամ, ոչ մէկ ձայն):

ՃՈՐՃ.- (Նայելով դէպի սրահ) Անձանօթ գնա՜ցք...: Դէպի անձանօթ գիծի ծայրամա՛սը...: Ժամը՝ անկարեւո՛ր...:

ՍԱՌԱ.- (Մտնելով ներս: Ստահոգ) Ոչ մէկ բացատրական թուղթ: Ոչ մէկ արձանագրութիւն կամ թուագրում լծակներուն վրայ: Մերկ լծակներ...: Փոխեցի մի քանի լծակ...: Արդեօք ո՞ւր գնաց վերջին գնացքը...

ՃՈՐՃ.- Եկաւ ծախէն..., ու գնա՜ց աջ...:

ՍԱՌԱ.- Առեղծուած: *(Ստածկոտ)* Այո՛, առեղծուած...: Լծակներու սենեակը կը բացայայտէ ամէն ինչ...: Ան...: Ան է առեղծուածը...:

(Պահ մը լռութիւն: Ճորճ կը նստի նստարանին, թեւերը կը դնէ նստարանի կռնակին ու բոպիկ ոտքերը կ'երկարէ առջեւ: Սառա տխուր կը նայի Ճորճին: Ապա, կը նստի նստարանին ծայրը ու կը հագնի կօշիկները):

ՍԱՌԱ.- (Մեղմ) Ճորճ:

ՃՈՐՃ.- Այո՞, Սառա:

ՍԱՌԱ.- Պէտք է բաժնուինք իրարմէ:

ՃՈՐՃ.- (Զարմացած: Ելլելով ոտքի) Բաժնուի՞նք: Բայց, Սառա՛...:

ՍԱՌԱ.- Այո՛: Մենք տարբեր աշխարհներէ եկած մարդիկ ենք, եւ դիպուածը չի կրնար մեզ վերջնականապէս միացնել իրարու:

ՃՈՐՃ.- Բայց ես կը սիրեմ քեզ, Սառա՛:

ՍԱՌԱ.- (Ժպիտով) Ոչ, Ճորճ, ոչ: Դուն կը սիրես միւսը՝ երա՛գը, որու անունը առժամաբար դրած էիր Մակի...: Եւ կ'ուզես հոգւոյդ մէջ լեցնել այն պարապը, որ ստեղծուեցաւ երազ-պատկերի մեկնումովը...: Թերեւս դուն կը համակրիս ինծի...: Միայն այդքան...: *(Կը ժպտի)* Իսկ ես..., դիւրին սիրուելիք աղջիկ մը չեմ...:

ՃՈՐՃ.- Բայց Սառա՛, ես կը սիրեմ...

ՍԱՌԱ.- (Ընդմիջելով) Մի ստե՛ր, Ճորճ: Շատ համակրելի ես դուն, եւ հաճելի են նաեւ քու երազ-սուտերդ..., թռիչքներդ. երա՛գը, Մակի՛ն, ե՛ս...: Բայց ի՛նչ տարբերութիւն, վաղը կը հանդիպիս ուրիշի մը..., Անի մը, կամ Ռոզին, Մարիա՜..., ու կը կարծես թէ ան է նոր Մակին, նոր երա՛գը...:

ՃՈՐՃ.- Բայց ես, Սառա՛...:

ՍԱՌԱ.- (Մեղմ) Լռէ՛, համակրելի՛ երազկոտ: Դուն կը սիրես դիպուածը: Բայց ես չեմ ուզեր ըլլալ քու դիպուածդ:

ՃՈՐՃ.- (Տխուր) Սառա՛, դուն չես գիտեր սիրել:

ՍԱՌԱ.- Սիրե՞լ...: Զարմանալի է իմ սէրս, Ճորճ: Ես կ'առնեմ յաջորդ գնացքը, որ զիս պիտի տանի դէպի նպատակակէտը, գլխագի՛ր Նպատակակէտը՝ հիւսիս-արեւմուտք:

ՃՈՐՃ.- (Զարմացած) Պիտի վերադառնաս հո՞ն:

ՍԱՌԱ.- Այո, Ճո՛րճ:

ՃՈՐՃ.- Բայց այս գիծերու խանգարումով...:

ՍԱՌԱ.- Հարց չէ: Վստահ եղիր, ես կը հասնեմ հիւսիս-արեւմուտք՝ նպատակակէտին: Որեւէ արգելք, որեւէ դիպուած չի կրնար կասեցնել որոշումս:

ՃՈՐՃ.- (Շփոթած) Բայց, ժամ մը առաջ էր տակաւին..., երբ դուն նայե-

digitised by A.R.A.R.@

ցար վեր՝ հնամաշ առաստաղին..., *(նայելով վեր)* ու ըսիր. «Ահա, կը տեսնեմ..., աստղազարդ երկինքը»: Դուն, Մառա, քու ձեռքերովդ բռնեցիր այդ թափթփուող աստղերը, ու մխրճեցիր մազերուս մէջ...:

ՄԱՌԱ.- Մի շարունակեր երազը, ճորճ: Ես կը մեկնիմ անմիջապէս որ հասնի յաջորդ գնացքը: Իսկ դո՞ւն...

ՃՈՐՃ.- Ե՞ս: Ես..., թերեւս քալեմ երկաթուղիի գծին վրայէն, մինչեւ որ հասնի ան..., եւ կամ վերադառնամ հոն ուրկէ նկայ..., տոխսեմ գնացքը, մինչեւ որ հանդիպիմ անոր...: Եւ կամ, լաւ կ'ըլլայ, եթէ սպասեմ հոս, մինչեւ որ գայ ան..., կայարանապետը...

(Կը լսուի շոգեկառքի վայրաշարժի սուլոցը):

ՃՈՐՃ.- Ահա կու գայ վայրաշարժ մը:

ՄԱՌԱ.- *(Տխուր)* Այո՛, ճորճ:

(Կը լսուի արգելակներու ձայնը: Շոգեկառքը չի տեսնուիր բեմին վրայ: Պահ մը լռութիւն):

ՄԱՌԱ - Շնորհակալութիւն, ճորճ: Շնորհակալութիւն աստղազարդ երկինքի այս փոքր ծուէնին..., եւ ափերուս մէջ թափթփուող աստղերուն համար: Սնաս բարո՛վ...:

ՃՈՐՃ.- Ցտեսութիւն, դիպուա՛ծ...:

ՄԱՌԱ.- Սնաս բարով, կեանքի ժամանակաւո՛ր անցորդ...:

(Մառա կը քալէ դէպի աջ՝ երկաթուղիի գիծին վրայէն: Ճորճ կը նայի անոր ետեւէն: Պահ մը ետք կը լսուի մեկնող վայրաշարժի ձայնը, որ կը տեւկարանայ աստիճանաբար ու կը դադրի: Պահ մը լռութիւն: Ճորճ կը մօտենայ գանգի ծողին, կը քաշէ գանգի շղթան մի քանի անգամ. ոչ մէկ ձայն):

(Ճորճ ճամբորդական պայուսակը կը դնէ նստարանին օթոցը: Գետնէն կը վերցնէ կօշիկները. պահ մը կը նայի անոնց եւ ապա կը դնէ նստարանին վրայ՝ ճամբորդական պայուսակին մօտ: Կը նստի նստարանին մէջտեղը, թեւերը կը դնէ նստարանի կռնակին ու բոպիկ ոտքերը կ'երկարէ առջեւ: Կը լսուի հասնող շոգեկառքի վայրաշարժին սուլոցը եւ ֆշշոցը. ապա՝ արգելակներու ձայնը: Շոգեկառքը չի տեսնուիր բեմին վրայ: Լռութիւն: Ճորճ չի շարժիր. անտարբեր կը սպասէ...):

ՃՈՐՃ.- Վերջին գնացքը...: *(Պահ մը լռութիւն)* Գնացքը կը սպասէ: *(Կը նայի վեր, ցոյց կու տայ կէտ մը: որ յուզումով)* Ա՛ստղ մը...: Դիպուածներու կո՛յտ...:

(Ներս կը մտնէ պատանի մը՝ պայուսակը ձեռքին):

ՊԱՏԱՆԻ.- Դո՛ւք էք պարոն կայարանապետը:

ՃՈՐՃ.- Կը կոչուիմ...: *(Կը ժպտի: Ժպիտը կը մեծնայ դէմքին վրայ)* Կը կոչուիմ... Մատթէո՛ս:

ՊԱՏԱՆԻ.- Բարի լոյս, պարոն Մատթէոս...: Ե՞րբ կը մեկնի յաջորդ գնացքը...:

ՎԵՐՋ

2007 ԱՐԱ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

digit sed by A.R.A.R.@

ՀՐԱՆՏԻ ՀԵՏ ԶՐՈՅՑ՝ ՈՐ ԴԱՐՁԱԾ Է ԱՆԴՐՇԻՐԻՄԵԱՆ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Դա մի գրողի վիճակ է, որի լեզուն վտանգի տա... է: Ամէն գրողի առաքելութիւնը կարծես պիտի լին... դա... Սիվիլիզացիայի, քաղաքակրթութեան ... բռնատիրութեան վտանգի տակ է լեզուն, մեռնել... վտանգի տակ է եւ էդ դէպքում, դու ուզած-չուզա... քո լեզուի շքերթը ուզում ես կազմակերպած լինե... Տես. էս ինչ գեղեցկութիւն է, որից մենք հրաժա... ւում ենք, տես թէ ինչ գեղեցկութիւն է, որ պիտ... մեռնի...: Իւրաքանչիւր գրողի կոչում պիտի դառ... նայ, պարտադիր դառնայ, իր լեզուի ամբող... հարստութիւնները ցուցադրել:

Հրանտ Մաթեւոսեա...

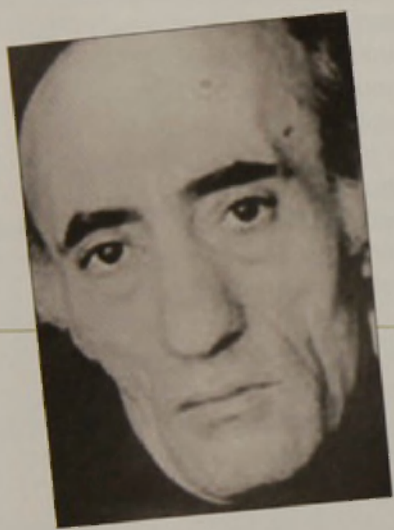

Սոյն զրոյցը կատարուած 11 Յուլիս 1989-ին երբ Մոնթրէալ կը գտնուէր Հրանտ Մաթեւոսեան, Հիւսիսային Ամերիկա: Լիբանանի դէպքերը պատճառ եղան հարցազրոյցի տպագրութեան ուշացման: Իր Լիբանան այցելութեան շրջանին, Հ. Մաթեւոսեան տեսած էր զրոյցը եւ խոստացած էր գրութիւն մը ղրկել իր կողմէ՝ կցելու համար զրոյցին: Խ. Միութեան քայքայման օրերուն արտայայտուած մտքերը շահեկան են ժամանակաշրջան մը գնահատելու: Հետաքրքրական է նաեւ այլ երեւոյթ. ինչպէ՞ս ծրագիրներով հարուստ տաղանդաւոր արձակագիր մը անկախութենէն ետք դադրեցաւ ստեղծագործելէ: Թերեւս այս ցոյց կու տայ ստեղծագործական աշխատանքին նուրբ, փխրուն բնոյթը, որ կրնայ աննախատեսելի ազդակներէ ազդուիլ:

Յ. Պէրպէրեան

digitised by A.R.A.R.@

Յ.Պ.- Սիրելի Հրանտ, սկսինք սկիզբէն. ի՞նչ պատահեցաւ «Սինիծոր»ի հրատարակութեան օրերուն եւ ատկէ ետք, երբ յանկարծ վարագոյր մը իջաւ անուանիդ շուրջ:

Հ.Մ.- Ըստ երեւոյթի ես էնքան իմ հայրենիքի զաւակն էի, որ ենթագիտակցօրէն զատել էի իր ամենակարեւոր ցաւը մնացեալ բոլոր ցաւերից եւ ընկել էի երկրի ամենախոցելի կէտի վրայ, այսինքն մարդու դիմազրկութեան եւ մարդու առ իր աշխատանքը թշնամանքի թեմայի վրայ, ինչ որ ամբողջ սովետական ժողովուրդին, խորհրդային վիթխարածաւալ եւ վիթխարաքանակ ժողովուրդին դիմազրկել էր, դիմազրկել է եւ էսօր ու դարձել անհուն աղքատութեան պատճառ...: Այն ատեն դեռեւս փրկութեան յոյս կար, ես հէնց էդ ժամանակ մտածել էի:

Յ.Պ.- «Սինիծոր»ը նախ իբրեւ ընկերային ակնարկ լոյս կը տեսնէ, բայց կարծէք իրագործելի ամբողջ ծրագիր մը կը պարփակէ, որովհետեւ հոն յիշատակուած դէպքերը, աւելի ուշ, «Օգոստոս»ի մէջ պատմուածքի ձեւով լոյս կը տեսնեն: Օրինակ, «Սինիծոր»ի «Արջ»ի պատմութիւնը «Օգոստոս»ի մէջ առանձին-ինքնուրոյն կեանք ունի: Իսկ աւելի առաջ երթալով «Օգոստոս»ի մէջ յիշուած Մեսրոպի պատմութիւնը «Ծառերը»ուն մէջ առանձին դրութեան կը վերածուի...

Հ.Մ.- Լրիւ անկեղծ եմ լինելու եւ միմեանց ճշգրիտ ենք հասկանալու: Ինչ պիտի տեսնենք՝ ցենզորի եւ վերահսկիչ մարմինների չակերտուած լուման է իմ գրականութեան մէջ: Անոնց դէմ պայքարի պարագայում էր, որ ես կարողացայ նրանց խաբելով թեմաները ցրել, սեւեռել՝ ինչպէս Արեւմուտքում պիտի սեւեռուի,- գրական ժանր է պահանջում, որ անպայման սեւեռուի, անպայման էստեղ կայանայ,- էսպէս, թեմաները սեւեռել եւ խաբել իրենց ու այնուամենայնիւ միտք անցկացնել... ես կարմիր գոյնի կէսը էստեղ դնեմ եւ որպէսզի կարմիրը ահարկու տպաւորութիւն չընի, կէսը տեղափոխեմ միւս գործի մէջ, հակառակ ձեւով ներկայացնեմ: Մի խօսքով՝ տեղաշարժելով, տեղաշարժելով իրենց խաբել, մասնաւորապէս «Մեսրոպ»ի պարագային: Եւ «Մեսրոպ»ի պարագային ես տեսայ, որ ես եւ հսկիչները, ես եւ հրատարակիչները, գրաքննիչը, ծանր պայքարի մէջ ենք: Պիտի չասեմ, որ անվնաս դուրս եկայ այդ պայքարի տակից, այդուհանդերձ յաղթող դուրս եկայ: Ես քո ասած թեմայի վրայ վաղուց եմ մտածել, երբ սովետական մեծ, կենտրոնական մամուլի մէջ արծարծուեց սովետական պատմուածքի մահուան թեման: Թէ՝ սովետական գրականութեան մէջ ինչո՞ւ է որ նովէլը, պատմուածքը կը մեռնի, զօրեղ չի: Ես անոնց պատասխանել էի, բայց չհրատարակուեց: 71-72 թուականներին պէտք է լինէր դա, ստոյգ չեմ կարող ասել, բայց շատ լրջօրէն պատասխանել էի, որպէս երիտասարդ մի գրող, որ պիտի իրեն անպայման հաստատի: Երկրի ռեժիմը առաջին հերթին սպաննել է պատմուածքը՝ որպէս ժանր: Պատմուածքը պահանջում է դէպքերի առաջադրում, զարգացում եւ ստոյգ պատասխան: Սովետական գրականութեան նեղ, ճնշուած վիճակը, երկրի գրողների, որոնցից ոչ մէկի տաղանդը պակաս պիտի չհամարենք, ինչպէս հետագան ցոյց տուեց, նրանց ստիպում էր պետական իրավիճակը տեսնելուց, ներկայացնելուց, նկատել տալուց յետոյ, անցնել նրանց մեղմացուցիչ հանգամանքների ներկայացման... Որպէս թէ՝ սա մեզանում բացառութիւն է: Եւ որովհետեւ էս ծաւալ է խնդրում, ես սովետական հաստատոր վէպը համարել էի բազում սքանչելի պատմուածքներու գերեզմանոց: Էդ ազատութիւնը եթէ չլինէր, տասը էջի մէջ պիտի ասէիր՝ ես ինչը սպաննուեց, մինչդեռ եթէ գերմանացի չկայ, եթէ պատերազմ չի պիտի չսպաննուի... Ուրեմն հանգամանքները պիտի ներկայացնենք, թէ՝ ինչո՞ւ սպաննուեց, ինչ պատճառով, կուսշրջկոմը, կուսակցութիւնը պիտի մեկուսացուին՝ մեղաւորը իրենք չեն...: Էսպէս, մեղմացուցիչ դէպք

digitised by A.R.A.R.@

յանցանացը գրաւում էր ամբողջ ծաւալը. արուեստական ծաւալ էր առաջացնում ու գերեզմաննոց էր դառնում... սուր դէպքերի պատմուածքների գերեզմաննոց էր դառնում:

Յ.Պ.- Ա՞յս է պատճառը արդեօք, որ պատմուածքը, Բակունցէն ետք տասնամեակներ որակային անկում արձանագրեց: Այսինքն բակունցեան պատմուածքի բիւրեղացած յղացքը այլեւս չգտանք...

Հ.Մ.- Գրականութիւնը ազատութիւն է սիրում, ազատութիւն է ուզում, իսկ պատմըւածքը, որպէս ամենանուրբ, ամենաքնական ժանր, ամենա...ոչ-արհեստական մի գործ տուժեց...: Սարոյեանի բնորոշմամբ պատմուածքը ինքը կեանքն է, երբ կրակի քով կը հաւաքուեն եւ պատմուածքի ձեւով միմեանց հետ գլուխ գլխի զրոյց կ'ունենան: Պատմուածքը իբրեւ ամենանուրբ, ամենազգայուն ժանրը իրականութեան առջեւ ամենաշատը ինքը տուժեց եւ առաջացան իսկապէս հաստափոր շարադրանքներ, որոնք ոչ մի բան չբերեցին, եւ որոնք, նորից եմ ասում, պատմուածքների գերեզմաննոցներն էին:

Յ.Պ.- Երբեմն գործդ այն տպաւորութիւնը կը ձգէ, որ ամբողջական, լայն վէպի մը տարբեր մասերը կը կարդանք, որ տարբեր անկիւններէ կը դիտուի, տարբեր ժամանակներու մէջ կը բռնուի: Օրինակ «Սկիզբ»ը յստակօրէն «Ալխո»յի շարունակութիւնն է, իսկ «Ալխո»յի շարունակութիւնը «Կայարան»ն է, եւայլն: Երբ վերջին շրջանի գործերդ կը կարդանք «Տէրը» եւ «Տաշքենդ»ը նոյն աշխարհամասը կը գտնենք դիտուած քառորդ դար ետք: Որոշ տիպարներ փոխուած են, ուրիշներ մնացած, բայց Անիրձոր-Ծմակուտ կոչուած նոյն վայրն է միշտ: Ուրեմն նոյն «վէպ»ն է, որ տարբեր ժամանակաշրջաններու եւ անկիւններէ կը դիտուի:

Հ.Մ.- Ցանկութիւնս ի սկզբանէ այդ է եղել, որ մի տեսակ փոքր ուժերով մեծ նուաճում անեմ: Փոքր ուժերով, տարբեր տեղերից, կարծես թէ դա ծրագրային է եղել, բայց վրիպումս էն դարձաւ, որ նաեւ դրանք, այն կեանքը, որ նոյն ժամանակի մէջ պիտի տայի, երբ նոյն անհատն ես եւ խոշոր փոփոխութիւնները քո մէջ չեն առաջացել, յղացումդ մի ժամանակի մէջ պիտի իրականացնես, արագ վիրահատութեան պէս պիտի իրականացուի եւ ապա խմբագրես, որպէսզի դա ստեղծուած լինի մի միջավայրի մէջ, մի մարդու կողմից: Բայց յղացումներս չկատարուեցին, լրիւ չիրականացրի ժամանակի մէջ, բայց դրանք շատ թանկ էին, որ կարողանայի նրանցից հրաժարուել: Դարձեալ անդրադարձայ է հիմա, ընթերցողի առաջ ինքնամերկացմամբ ասում եմ, որ գաղափարի նոյնութիւնը մնացել է, բայց այլեւս իրականացնողը, իրացնողը նոյն մարդը չի եւ ոճի տարբերութիւններ են առաջանում:

Յ.Պ.- Գրականութեանդ զարգացման մէջ օշականեան որոշ տրամաբանութիւն կարելի է գծել: Կ'ակնարկեմ Յ. Օշականի արեան տրամաբանութեան, ուր գերդաստանի արիւնը յաճախ կը կանխագծէ մարդոց ընթացքը, կենցաղը, ճակատագիրը: Նոյնպէս, տիպարներդ անհատէն դէպի ընտանիք կ'երթան բացատրուելու համար եւ... ատկէ անդին: Երբ Աղունը «Ծառերը» գրութեան մէջ կ'ըսէ. «Լաւը չես, խեղճ ես, զաւակս, որդիս... մէջդ վրէժ չկայ: Աւելցնելու համար. «...Ես իմ հօրը չեմ պաշտպանում... նրա օգուտը ինձ քո զրնգուն ու քինոտ արիւնն էր լինելու - չեղաւ, էդ էլ չեղաւ», եւ մայրը կը զարմանայ, թէ ինչպէ՞ս Աւետիքի պուտ մը արիւնը յաջողեցաւ զաւկին մէջ կտրել Իշխանի վարար ու առնաւտ արիւնը: Այսպէս, գործիդ մէջ մէկ կողմէ Աղունի հօր Իշխանի ընտանիքը կայ...

Հ.Մ.- Տոհմը...

Յ.Պ.- ...եւ միւս կողմէ Աւետիքի տոհմը, որ Աղունի կողմէ ծառերու կը նմանցուի: Կը

digit sed by A.R.A.R.@

տեսնենք. Արմենակի նկարագրի ձեւաւորման մէջ, իր պապերուն արիւնը յստակ դեր ունի:

Հ.Մ.- Դա գուրգուրուող եւ նկատուած բան է իմ կողմից նոյնպէս, եւ ասիմ՝ ամէն անգամ, քանի մարմնական ու հոգեկան գոյութիւն է ունենում մտօք. դա ընդգրկել շոյիչ մի հով է խփում-անցնում սրտի վրայօք: Դա զգացի պատմելու. բանաւոր պատմութեան ընթացքում. սարսռացի մի պահ, երբ մի երկու հոգու պատմում էի. թէ ինչ եմ գրելու. ասենք թէ թեման էլ ընթացքում անպայման եղած կը լինի: Անպայման դրան անդրադառնամ: Դրամայի պէս մի բան էի մտածում. ասենք թէ «Նանիս արծաթ գօտին» կամ «Մօրս արծաթ գօտին»... վերնագիրը գտնուած չէր: Ասենք էդ կարպետը, էդ գօտին...: Էդ գօտիի ճամբորդութիւնը պատկերացրի ամենայն հայոց տարածքով, բոլոր տարածքով. սարսռացի.- տոհմս ո՞ւր է եղել, գուցէ այդ գօտին Սեբաստիայից եկել ու ընկել է Ղարաբաղ. Ղարաբաղից եկել էր Նոյեմբերեանի Արտոյտ գիւղը. Արտոյտ գիւղից եկել էր Սանահին գիւղը, եկել էր մօրս տուն: Մօրս տնից՝ հօրաքրոջս, հօրաքրոջս տնից անցել էր թոռանը՝ Դսեղ գիւղ, Դսեղ գիւղից հարսի հետ գնացել էր արեւմտահայերի տուն, որոնք պիտի գաղթեն Ամերիկա: Եւ մայրս կամ նանս... էդ ո՞վ է որ նրանից մի յարգի բան կողոպտում են, հեռացնում են: Գօտու ետեւից շան պէս հոտոտալով ելնում է... Քաղաքին անծանօթ մի կին հարցնելով, գտնելով իր գօտին թէկուզ որերորդ տան մէջ...: Յետոյ էդ հարազատութիւնը. կապը էդ ընթացքում, պատմելու ընթացքում. ես ամբողջ տարածքը ընդգրկելով, ես տոհմերի պատմութիւնը. նրանց չուն, մեր տոհմի չուն եւ պատմութեան մեր չուն տեսնելով՝ ես սարսռացի: Էս ընթացքում՝ գօտիի հետ նաեւ եկայ. որ առհասարակ ժողովրդի հետ. որ եկողների մէջ իր հարազատութիւնը տեսնի, իր արիւնը. որ ահա էստեղ է գալիս եւ յետոյ: Ապա ասում եմ, որ նանս գօտին նրա վրայից պիտի պոկի. սա

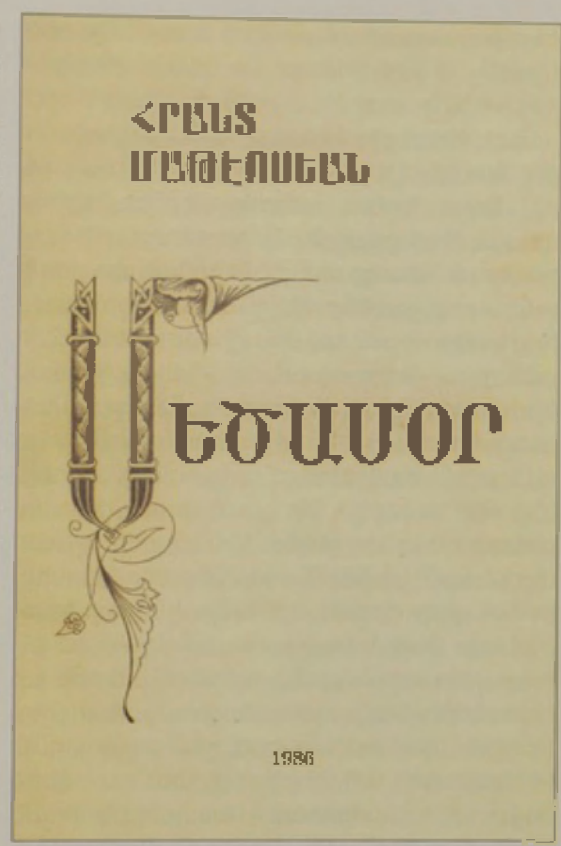

չի գնալու օտարութիւն: Բայց յետոյ տեսայ, որ էդպէս պիտի չլինի, պիտի էդ թանկ բանը, իր տան հիմնական, նուիրական բանը. որ ամբողջ ցեղը կապում էր, պիտի օտարութիւն գնայ՝ իր քոյրերի, իր եղբայրների, իր արեան կէսի հետ, որպէսզի ինքը նուիրական մի բան ունենայ էստեղ, այլեւս խորթութիւն եւ թշնամութիւն չլինի իր համար: Դա նկատուած բան է:

Յ.Պ..- «Օգոստոս»ի մէջ այնքան նկատելի չէր վերոյիշեալ գիծը, այսքան շեշտակի չէր դրուած, ոչ թէ չկար. այլ չէի նկատած: Աւելի ուշ, այս մտածողութեան զարգացումը աւելի յստակ ձեւ կ՚առնէ «Ծառերը» հատորին «Աշնան արեւ» եւ նոյնանում «Ծառերը» գրութիւններու մէջ: Գրութիւն կը կոչեմ զանոնք, որովհետեւ այս սեռը ոչ կրնամ պատմուածք կոչել. ոչ վիպակ: Այդտեղ կը տեսնենք. որ Սդունը կը բերէ Իշ-

digit sed by A.R.A.R.@

խանի կատաղի ու առնաուտ արիւնը, իսկ Սիմոնը Աւետիքի ծառերու կամ քեռնածիծերու արիւնը, տոհմը…

Յ.Ս.- Ի սկզբանէ կար. հիմա ուզեցի մի քիչ հասկնալի բանով բացատրել, ասել թէ ինչ եղաւ: Երկու պատմուածքներ, երկու վիպակ էի վերջացրել՝ երրորդի վրայ էի աշխատում: Դրանք ասացին, որ եթէ գրութիւն ունես՝ բեր, տպենք. մէկը «Նանա իշխանուհու կամուրջը»ն էր, միւսը «Մենք ենք մեր սարերը»: Գուրգուրուածը «Նանա իշխանուհու կամուրջը»ն էր, որ ամբողջ ապագայ իմ ծրագիրը իր մէջ պիտի ունենար եւ ունէր: Էն ժամանակ ներկայացրի «Մենք ենք մեր սարերը», որ թւում էր թէ գլխաւոր թեման գտել էի ընկերային պլանի գլխաւոր թեման: Այսինքն՝ մենք ենք մեր սարերը եւ եթէ դուք միջամտէք՝ երկիրը պիտի կործանուի: Ձեր միջամտութիւնը պիտի իմ եւ հողի յարաբերութիւնը ոչնչացնի· եւ ես էս եւ տոհմի «Նանա իշխանուհու կամուրջը», որ հիմա մանրամասնօրէն չեմ շարադրում՝ ներկայացրի «Գողերը» ընդհանուր վերնագրով «Հայաստան» պետական հրատարակչութիւն· Այս «Գողերը» վերնագրից շատ սարսափեցին, նաեւ «Նանա իշխանուհու կամուրջը» վերադարձրին…: Առաջին հերթին Ստ. Ալաջաջեանը, ապա՝ բոլորը, բոլորը մերժեցին: Բայց դա գուրգուրւեց: Դժբախտաբար, գործը իր ժամանակից ետ մնաց: Պէտք է իր ժամանակին տպագրուէր, իր կեանքը ապրէր, տեսնէինք՝ կը գա՛ր թէ չէր գայ, բայց ինձանից ետ մնաց: Իմ նպատակը այլ էր, ես էլ այլեւս չանդրադարձայ դրա տպագրութեան հարցին, բայց իր թեմաները մէկ-մէկ էսպէս միջից կողոպտեցի… Էստեղ՝ էդ Իշխանը, էդ վրէժի թեման, էդ առնաուտ արիւնը, որ ես պիտի անընդհատ լինեմ, Անդրանիկի պէս. Անդրանիկը անցել է, բայց դարձեալ պիտի լինեմ· Այս թեման երբեք իմ կողմս պիտի չկարողանայ ճնշել, որի նշանները կային իմ պապի մէջ, մօրական պապի կողմից Իշխան Էլոյեան անունով մի աւազակի. բայց երբեք չես կարող դա ասել. մի սքանչելի անձնաւորութիւն էր: Դա իմ կողմից գուրգուրուել է. բնազդով եւ գիտակցօրէն եմ հասկացել՝ չգիտեմ: Բայց իմ միջից դա է եղել: Ես գիտէի որ էս քաջքայուող երկրի վրայ՝ գրականութեան մէջ ես իմ ամենամօտիկ մերձաւորների մասին պիտի պատմեմ, որովհետեւ եթէ ես սէր եմ տալու աշխարհին՝ ամենամերձաւորներիս ամենից շատ եմ սիրում: Փառք Աստուծոյ, որ իրենք էդ լիցքը ունէին, որպէսզի կարողանամ գրել. Մի քիչ իրենք ունէին, մի քիչ էլ ինձանից է աւելում:

Յ.Պ..- Անկախ թեմաներու հարցէն «Օգոստոս»էն ետք երբ «Ծառերը» կը կարդանք, ոճային յստակ փոփոխութիւններ կը նկատենք: «Օգոստոս»ին մէջ հեղինակին աչքը, կամ գրիչը, աւելի արագ է կարծէք կը զարնուի հարցերուն ու կ՚անցնի, երեւոյթները աւելի ընդհանուր ձեւով կը դիտուին: Մինչդեռ «Ծառեր»ուն մէջ պատումի ընթացքը կը դանդաղի, աւելի խոհական կամ ներհայեցողական կը դառնայ: Ընդհանուր հարցերէն կամ երեւոյթներէն անդին երթալով՝ կը զգանք որ կեդրոնացում կայ տիպարներուն վրայ,- Աղունի, Սիմոնի, Մեսրոպի, կամ աւելի ուշ Ռոստոմի: Այսպէս, «Օգոստոս»ին մէջ, Արմիկի հօրեղբայրը Անդրոն, աւելի արագ գծուած տիպար է, մինչդեռ Աղունը աւելի խորունկ, բազմաթիւ շերտեր կամ ծալքաւորումներ ունեցող կերպար է: Ինչպէ՞ս կը բացատրես այս ոճային անցումը:

Յ.Ս.- Քիչ առաջ այդ հարցին համարեա թէ պատասխանեցի. բայց հիմա պիտի պատասխանեմ Լեւոն Հախվերդեանի ձեւակերպմամբ. ինչ որ ինքը Թումանեանի առիթով է ասել: Թումանեանը կարծես թէ իր ընդգրկելիք աշխարհի սահմաններին սահմանասիւներ էր խփել եւ յետոյ նոր անդրադարձել դրա մի տեսակ մշակմանը: «Օգոստոս»ի մէջ ես յայտնել եմ տալիս, թէ ինչի վրայ պիտի աշխատիմ. թէ էս տիպը ունեմ, էս կերպարը ունեմ… եւ փանորամային տպաւորութեամբ այսպէս ընդգրկում ես,

digitised by A.R.A.R.@

ծաւալը վերցնում: Նրանից յետոյ էս ինչի վրայ կարող եմ կանգ առնել: Աստուած չտայ, որ էնքան ապրեմ, որ դրանք գերեզմաննոց դառնան: Մինչեւ հիմա իմ արածները քիչ հրացումների, քիչ իրականացումների, քիչ ծաւալուած, շարադրուած գործերի գիրք է իմ գիրքը: Բայց էստեղ մի բան կայ նաեւ գիտակից, սքանչելի, ստեղծագործող ընթերցողի. եւ էն ընթերցողի հաւասարեցումը, որ սիրում է որ ծամես եւ բերանը դնես: Ծաւալած, աւարտուն մի բան տաս իրեն: Պիտի չցանկայի էդ սքանչելի ընթերցողին, որ նշանը կը տաս եւ ինքը ծաւալի: Ահա, նա կարծես կորուստ պիտի ունենայ, եթէ շարադրանքը արդէն տամ: Ընթերցող արթնացնելու, ընթերցող ոգեկոչելու, ստեղծագործող արթնացնելու տաղանդը մեծ տաղանդ է. դա պիտի չարհամարհել...

Յ.Պ.- Արդէն ամբողջ արդի գրականութիւնը գրութիւնը կը տեսնէ իբրեւ բաց թէքսթ, ոչ իբրեւ փակ, վերջնական իրականութիւն: Յատկանաբար միայն պարզունակ գրութիւնները մէկ մեկնաբանութիւն կրնան ունենալ...: Մինչդեռ իսկական գրութիւնը, իր բարդ իրականութեամբ, շերտերով, մակարդակներով, տարբեր մեկնաբանութիւններ կը թելադրէ:

Հ.Մ.- Եթէ հանճարդ բաւարարեց պիտի չկարողանաս, որեւէ մէկը պիտի չկարողանայ գոց իրականութիւններ կայացնել: Որովհետեւ իրականութիւնը ոչ թէ բազմաշերտ, այլ հազարաշերտ է, եւ իրականութիւնը մի տեսակ էն կախարդուած հողի նման է, որ գաւազանդ, եթէ մի քիչ շնորհքով մարդ ես, ինչի էլ խփես պէտք է աղբիւր ժայթքի...: Ուղղակի էն բախտաւոր երկրաբանի վիճակն է շնորհքով գրողի վիճակը. եթէ մի քիչ կոյր չի, եթէ միայն գրականութիւնը ճիշդ ընէր եւ իրականութիւնը մի քիչ սնունդ ունի... որ ուղղակի ուր էլ խփեց հանքի է հանդիպելու: Էդ իմաստով ժամանակի ընթացքում նաեւ ռուս վերազննահատութեան հետ տիալոկի, երկխօսութեան պայմաններում, էդ թեման բացայայտուել է: Հարցրել են ինչո՞ւ գիւղից դուրս չեկար, ինչո՞ւ քաղաքի մասին չես գրում: Ես պատասխանել եմ եւ անկեղծ, ճշմարիտ պատասխան է եղել իմը: Ինձ էլ էր թւում, թէ գիւղի մասին ես կը գրեմ, յետոյ էլ դուրս կը գամ ուրիշ տեղ կը գնամ: Բայց գաւազանս զարկեցի եւ տեսայ, որ գիւղը անսպառ է եւ կարող է նոյնիսկ մի ընտանիքը բաւարարի, որ մի գրողի երկար եւ բեղմնաւոր կեանքը գրեթէ նրա մասին ոչինչ չասի: Էնքան շատ են, հարուստ, լի են կեանքով, բանաստեղծութեամբ, քաղաքականութեամբ...: Ամբողջ աշխարհը մի մարդու մէջ կայ: Չի կարելի ուրեմն ահա աւարտած համարել, որպէս թէ ենթադրենք, ես արդէն նկարեցի եւ անցնել մի ուրիշ տեղ: Եթէ ասեմ, որ իմ Աղուն մօր, Աղուն հերոսուհու մէջ ես Մարկարէթ Թաչըրին պիտի գտնեմ, դա ճոռոմաբանութիւն եւ յիմարութիւն պիտի չլինի. ես պիտի իսկապէս գտնեմ: Եթէ մի քիչ գրող եմ պիտի էն մեծ մարդկայինը գտնեմ, որ Թաչըրի մէջ Աղուն կայ, Աղունի մէջ կայ Թաչըր. իւրաքանչիւրը արժանի է ուշադրութեան: Եւ որովհետեւ հարցը ժամանակին, Վարդգէս Պետրոսեանի իշխանութեան տարիներին, մի քիչ բանավէճային եւ յետոյ դա նաեւ այլ երանգներ առաւ, ես ինձ յայտարարեցի վաւերագիր, ես ինձ յայտարարեցի լուսանկարիչ: Մարդը արդէն ապստրակցիա է. մարդը... իմ հօրեղբայրը, պապս, հարեւանները. սեւ կինոն որ ինձ կուրծք է տուել... նրանք իմ վրայ էնքան բան են դրել, որ սրանց ապստրահուած աշխատանքի արդիւնքն եմ ես:

Յ.Պ.- «Մենք ենք մեր սարերը» կարդալէ ետք, երբ վերջին գործերդ «Տէրը» կամ «Տաշքենդ»ը կը կարդանք, նոյն ԱնիծորՃմակուտը կը գտնենք քառորդ դար ետք այցելուած: Այդ մեղուանոցի պէս եռացող Անիծորը ամայացած իրականութիւն մը կը պարզէ այլեւս: Սիազանքը երկու տասնամեակ առաջ հնչեցուցած էիր, բայց ինչո՞ւ այսքան արագ տեղի կ'ունենայ հայ

գիւղի քայքայումը:

Ռ.Մ.- Սա ընկերային հարց է, խորհրդային երկրի ամենահիմնական եւ ամենաողբերգական հարցն է, որ եթէ հիմա ամփոփ կարողանանք լինել՝ պիտի անդրադառնանք: Երկրի դիմագրկութեան հարցն է: Դեռեւս հնարաւորութիւններ կային վաքսուն թուականներին՝ երկիրն փրկելու, եթէ խրուշչեւը յանդգնութիւն ունենար: Հայ գիւղացու, ռուս գեղջուկի, են աշխատաւոր ժողովրդի էդ սքանչելի ուժը, որ բռնակալութիւնը դեռ չէր ոչնչացրել… որ վիթխարի զոհեր էր տուել, բայց չէր ոչնչացուել: Նա էդ ուժը չզուրգուրեց ու քսան տարուայ ընթացքում էդ ամայացումը տեղ հասաւ. մասնաւորապէս գիւղի ամայացումը: Քաղաքը իր ժխորով, իր խճողումով են պատրանքն է ստեղծում սովետական երկրի մէջ թէ ահա էնտեղ՝ կեանքի նշաններ կան, բայց էդ աշխատանքի՝ նշանները չկան: Գիւղացին գիւղացի չի. քաղաքացին քաղաքացի չի. անասնապահը վատ անասնապահ է. բժիշկը վատ բժիշկ է - զերոյի են իջեցուած: էն վաքսուն թուականներին՝ փրկելու, էսլիսին չդարձնելու բոլոր հնարաւորութիւնները կային: Եւ ինչպէս տեսանք՝ բռնակալութիւնը թոյլ չտուեց, որ երկիրը արթնանայ, եւ երկիրը մղեց, իմ կարծիքով՝ դէպի փրկութեան ուղի… դէպի ապազան տանող ռելսերի վրայ, որմէ միայն ռուս շովինիզմն էր օգուտ տեսնում: Այդ շովինիզմն էր, որ մարդու դիմազրկութեան միջավայրում, օգուտներն էր տեսնում իր ապագայի, որովհետեւ դիմազրկուած, գլուխը խուզած, անհատականութիւնը կորցրած միաւորներով բանակ սարքելու… բանակային ուժի մէջ միայն օգուտ տեսնում. որպէս թէ ուծացումը գնալու է, ժողովուրդները դիմազրկուելու են, որպէս թէ՝ Նոր Ամերիկա է յառաջանալու Սիպիրի եւ Եւրոպայի կէսի վրայ: Նոր Ամերիկա. որի բովանդակութիւնը ռուսական է լինելու, էեզուն լինելու է ռուսական: Դա զուրգուրւում էր եւ ահա չարճարճուեցին երկրի բնական ուժերը, եւ էս քսան տարուայ ընթացքում ինչպէս հայ հողը. հայոց երկիրը, էնպէս էլ, փա՛ռք Աստծոյ, ուղղակի ամբողջ Ռուսաստանը, Կարպատներից մինչեւ Կամչատկա եւ Չուկոտկա՝ ամայացաւ, բացարձակապէս ամայացաւ: Եթէ երկիրը էսօր կանգնած է անհուն աղքատութեան առջեւ, պիտի չկանգնացնէին վաքսունական թուականների ռեֆորմատորները, եթէ մի քիչ մարդ լինէին եւ մի քիչ օրթոտոքսներ ու յիմարներ չլինէին:

Յ.Պ.- Ինչո՞ւ գրեցիր «Մեր վազքը». ան լոյս տեսաւ իբրեւ մանուկներու համար գրականութիւն, բայց աւելի աղերս ունի մանկապատանեկան փորձառութիւններ հետ:

Ռ.Մ.- Ուզում էի երեխաների համար շարադրել, բայց տեսայ որ իմ կալուածը չի, իմ ժանրը չի: Շատ դժուար ժանր է: էդտեղ ուսուցիչի պէս մի բան պիտի համարել Թումանեանին եւ Լեւ Տոլստոյին, ովքեր կարողանում են երեխաների համար խօսել:

Յ.Պ.- Գուցէ երեխաների հետ խօսող ստեղծագործութիւն չէ, բայց սքանչելի է…

Ռ.Մ.- Բայց ես նկատել եմ, որ ինչքան փոքրերի համար եմ գրում՝ էնքան մեծերի համար եմ գրում: «Կանաչ դաշտը» հէնց էդպէս եղաւ. տղայիս համար պատմեցի. յետոյ, ընթացքում ինձ դուր եկաւ, յետոյ տեսայ որ նիւթերը տարբեր են: Երբ անդրադարձայ, տեսայ որ ծնունդը եղել է հիմա ես արձանագրութիւնն է որ կ'ընեմ: Տոլստոյը կ'ըսէ, որ միտքը պիտի զէնիթում որսացուի:

Յ.Պ.- Շարքին մէջ հիանալի գործեր կան, ինչպէս «Բաց երկնքի տակ հին լեռները»:

Ռ.Մ.- Դա բախտաւոր գործ է. դա միանգամից եղաւ:

Յ.Պ.- Ինչ որ պիտի ըսեմ՝ նոր գաղափար չէ անշուշտ: Յաճախ կը նշուի, որ իւրաքանչիւր արձակագիրի հարցը ժամանակի տագնապն է: Երբ «Բաց երկնքի տակ հին

digit sed by A.R.A.R.@

լեռներ»ը կը գրես, հոն կը տեսնենք, որ Զաւէնը եւ Զաւէնին կինը Վանին հիւանդանոց կը բերեն, եւ այնտեղ Արմիկին աչքերուն դիմաց ամբողջ անցեալ մը կը բացուի, երբ Վանիին հետ քուրքին շան լակոտները կը գողնային: Կամ «Աշնան արեւ»ին մէջ, երբ ներկայի, ինքզինք հաստատած Աղունը քաղաք կ'երթայ զաւակին մօտ եւ յիշողութեան ետդարձներով կը տեսնենք միւս Աղունը, որ ինքզինք պիտի հաստատէր Սիմոնին անոր ընտանիքին կամ գերդաստանին դիմաց: ժամանակի տագնապը կայ, կարծես գործդ կը շարժի երկու ժամանակներու միջեւ անցեալի ու ներկայի: Ահա լեռներու Արմիկը ու հովիւ Վանին, ահա մահացող Վանին, անցեալին մերժուած Աղունը եւ ներկայի ինքզինք հաստատած Աղունը: Նոյնիսկ երբ «Մենք ենք մեր սարերը» առնենք, կը տեսնենք թէ նոյն ԱնինծորԾմակուտը վերադարձած ես քսան տարի ետք, երբ «Տաշքենդ»ը եւ «Տէրը» կը գրես: Անցնող ժամանակի տագնապը միշտ սուր կերպով առկայ է գործիդ մէջ:

Հ.Մ.- Հարցը ընկալել էք: Անգամ մը Ռուբէն Յովսէփեանի հետ հարցազրոյցի ժամանակ, երբ խօսք եղաւ, թէ ժամանակից ետ եմ մնում, յետադիմութիւն է որ կայ, եւայլն, ես ասացի՝ ախպէր ջան, դուք ինձ համար էք էդ, բայց ես իմ վրայ էն զօրավարի կամ մարտիկի տպաւորութիւնն եմ թողնում, որ պարտուել է...: Ես մարտադաշտի հովիտը պատկերացրի, որ անթիւ զոհեր ունի: Նրանք թանկ են, հարկաւոր է նստենք, այլեւս աղօթենք, բայց իմ զոհերը ինձ համար էնքան թանկ են, որ ես էդ մարտի դաշտը երբեք չեմ լքելու, ես էստեղից դուրս չեմ գալու: Ձեզ բարի ճամբայ, գնացէք, բայց իմ հովիտը ես երբեք չեմ լքելու: 50ական թուականներին էնքան կարեւոր բաներ եղան, որ ինձ թւում է թէ հայութեան, սովետահայութեան ժամանակը էդ 50ական թուականները իմ պատանեկութեան, իմ երիտասարդութեանը ընկալունակ տարիքին, էդ թանկ մարդկանցով լիքը հովիտը չես կարողանում լքել: Բայց երբեմն սթափ միտքը ինձ յիշում է, որ իսկապէս ժամանակը մնաց ժամանակի մէջ, 50ական թուականները 50ական թուականներում մնացին եւ մարդկութիւնը այլ ոլորտներ է որ հիմա կը մտնի: Բայց իմ ակունքը էդ 50ական թուականներն են...: Յոռ գիւղական խորամանկութիւն կայ, երբ որպէսզի ռէթրօ չլինի, յուշագրութիւն չդառնայ, պատմողը կը դնեմ էսօրուայ վիճակում, էսօրուայ դրութեան: 80ական թուականներին կը դնեմ եւ ժամանակի նշանները կը դնեմ էսօրուայ մէջ, հեռուստացոյցի մէջ, էսօրուայ Ամերիկայից տեղեկութիւն ստանալիս: Էսօրուայ ժամանակի մէջ կը դնեմ, բայց յուշը կը թողնեմ ետդարձով, որպէսզի ռէթրօ չլինի, մեռեալ յուշ չլինի: Գուցէ նաեւ դա էն հնարաւորութիւնն է ընձեռում, որ մի քիչ ժամանակի ֆիլտրով, ժամանակի մաքրիչով անցընես եւ իսկապէս յոյժ ժամանակային բաները թողնես էդ ժամանակի մէջ եւ էնտեղից վերցնես բիբլիականը, կարեւորը, մարդկայինը, որոնք քեզ կը թուայ, թէ պիտի նաեւ քեզանից անցնեն եւ 21րդ դարի խորքը խուժեն: Ահա դրանք կարողանաս ջոկել եւ բերել: Ընդհանրապէս էնքան թանկ բաներ կան, որ ուղղակի ինձ թւում է թէ հայութեան ճակատագիրը, որ անշուշտ պիտի աւելի զուրգուրուէր գեղջկութեան մէջ, որպէս աւելի պահպանողական, որպէս կենդանի, յաւերժական ուժ... էդ հողի հետ կտրուելը, ուրիշ պայմանները պիտի կորսուին: Ինձ թւում է թէ ամենակարեւորը 50ական թուականներն են:

Յ.Պ.- Հրանտ, մեր զրոյցի ընթացքին օտար բառերու կամ եզրերու հանդիպեցայ: Դուն որ մեր ամէնէն աշխուժ արձակագիրներէն մէկն ես, ինչպէ՞ս կը բացատրես այս երեւոյթը:

Հ.Մ.- Սփիւռքը առաքելութիւն ունի եւ որպէս ուղղակի խոնարհ աշակերտ, ես խորհրդային գրագէտներից ամենահնազանդներից մէկը կ'ընդունիմ որ մենք անելիք ունենք լեզուի էս մաքրութիւնը որդեգրելու: Առաքելութիւն ունենք, խոնարհ

digitised by A.R.A.R.@

աշակերտներ ենք լինելու ձեր էդ արածի առջեւ անշուշտ թեթեւ վերապահումներով եւ թեթեւ խմբագրումներով, երբ արդէն չափազանցութիւններ կը լինեն:

Յ.Պ.- Հայերէնի մէջ բազմաթիւ ճշգրիտ բառեր կան, որոնցմէ մենք ալ կտրուած ենք. մանաւանդ անոնք՝ որոնք գիւղի հետ կապ ունին, ինչպէս՝ գործածած բառերդ առէղը, սռնին, լինգը, եղանը, կալսիչը, լատանը, խոտհարքը, յեսանը, ելուստը, եւայլն. նոյնիսկ այլ բառեր, որոնք կապ չունին գիւղին հետ, ինչպէս՝ հերակալը: Իսկ միւս կողմէ, այդ գեղեցիկ, ճշգրիտ, զուտ հայերէն բառերուն կողքին կը հանդիպինք տրուսիկին, բրեզիտենտին, ռեզինին եւ ուրիշ չեմ գիտեր ինչի...

Հ.Մ.- Եթէ Սփիւռքի մամուլը սովետահայ ընթերցողին սեփականութիւնը լինէր, էդ տրուսիկը եւ միւս բառերը պիտի չլինէին. էդ պիտի սովորեցուած լինէին: Դու չգիտես, թէ ինչ վիթխարի, յեղափոխիչ նշանակութիւն է ունեցել էդ փոքր ներգաղթը հայութեան կեանքում՝ լեզուի մաքրութեան իմաստով: Էնքան բառեր էք բերել: Եթէ հիմա մամուլը, զուտ գրականութեան մասին չեմ խօսում, եթէ ընթացիկ մամուլից գոնէ մի երկու օրինակ՝ թէկուզ կոմունիստների թերթը կամ «Զարթօնք»-ը, եթէ մշտական գոյութիւն լինէին սովետահայ ընթերցողի սեղանին վրայ, էս բառերը պիտի չլինէին: Ուրիշ լեզուներ էլ կան. ասենք ռուսերէնը, որ բերանը բաց հակառուս Արեւմուտքի ամբողջ տերմինոլոգիան կ'ընկալի: Հզօր լեզու է, թուլութեան մէջ չես մեղադրի. նա փոխառութիւնների ճանապարհով է գնացել: Մերը, Մխիթարեաններից սկսեալ, թարգմանելու եւ բիւրեղացնելու ճանապարհով է գնացել եւ մեր ուղին այլեւս այս է: Արդէն էկլիքթիքա պիտի ըլլայ, որ էսքան մաքրութեան, պիւրիզմի ճանապարհով գնալուց յետոյ հիմա անցնենք փոխառութիւնների:

Յ.Պ.- Վերջին գործերդ «Տաշքենդ»ի մէջ մէկ այլ հետաքրքրական երեւոյթ կայ. պատմութիւնը կը պատմուի տարբեր ան- ձերու միջոցաւ: Կը սկսի Մեծ Թեւի... Զանդառէն, կ'անցնի Սիրուն Թեւիկին: Ա... պատմել կը սկսի Շուշանը եւ այսպէս, ն... պատմութիւնը, 3-4 հոգիի պատումով, ... շարժ դիտակէտերու-մեկնակէտերու գ... դափարը կամ մէկ ժամանակի համակ... դութիւնը կը խախտէ... ինչ որ Ֆրանսակ... նոր վէպը, տարբեր առումով, կը փորձ... Նոր վէպի հեղինակները կ'ըսէին, թէ ինչ... պատումի մէկ ուղի կամ գիծ պիտի ըլլ... իւրաքանչիւր պատմող իր տեսանկիւնը ... նի եւ իր ժամանակը կը բերէ, եւայլն: ... առումով մօտեցման որոշ նմանութի... նկատելի է: Բայց մէկ այլ երեւոյթ ալ կա... «Տաշքենդ»ի մէջ, պատմողը, բնակա... բար, իր տեղական լեզուն կը գործածէ... Լեզու մը ստեղծուած էր, որ չեմ ըսեր ... բարբառային լեզու է, բայց արդէն քու գրա... կամ ծանօթ լեզուն չէ...

Հ.Մ.- Անէն կերպ ջանում եմ, որ բարբառային չլինի, բայց մի երանգ, ինչ որ մի բա... կար: Իրենց խօսակցական լեզուի ռիթմը, շեշտը աւելի վերցրել եմ, քան՝ բառը:

Յ.Պ.- Ինչո՞ւ սակայն մէկ պատմողի տեղ երեք-չորս պատմող կը գործածէիր: Գլխաւոր մտահոգութիւնդ կամ նպատակդ ի՞նչ էր:

Հ.Մ.- Իմ գլխաւոր նպատակն էր թեմայի կարեւորութիւնը շեշտել տալ: Երբեմն դանդաղեցման եմ գնում... կարծում եմ մոռացայ, առաջին տարբերակով էնքան ալ լաւ չըրի եւ նորից անդրադառնում եմ, մի քան յաւելելով: Եւ մի տեսակ դառնում է կեանքի բազմընկալութիւն, բազում կողմերից դիտուած մի կեանքի տպաւորութիւն պիտի անի: Կարծում եմ, որ աւելորդաբանութիւններ քիչ են արուած:

Յ.Պ.- Պատումը խախտելու մտահոգութիւն ունի՞ս, թէ ան պէտք է միագիծ ըլլայ:

Հ.Մ.- Միտում ունեմ. պատումը միագիծ պիտի չլինի: Ամէնէն ակտիւ ընթերցողը, որ եղբայրս է... անշուշտ եղբօրս հնարաւորութիւն տալու եւ նրան արթնացնելու.

digit sed by A.R.A.R.@

Նրան ինձ հետ տանելու. Նրան ոչ թէ որպէս հանդիսական, այլ, եթէ թատերական եզրերով արտայայտուենք՝ որպէս ռեժիսոր, բեմադրիչ: Թող ինքը ինձ բեմադրի. իր երեւակայութեանը համար թող տարբերակների հնարաւորութիւններ առաջացնեմ՝ ինքը թող զարգացնի,- խախտելու, կիսատ թողնելու, աղաւաղելու նաեւ, եթէ նկարիչի արտայայտութեամբ ասեմ՝ աղջիկ եմ ներկայացնում, դէմքի ծուռծեւութիւնը պիտի չափեմ. պիտի ընդհատեմ՝ թող ինքը լրացնի. գեղեցկութեան նշանը պիտի տամ՝ թող ինքը գեղեցկութիւնը լրացնի:

Յ.Պ.- Սփիւռքահայ վէպին մէջ Որբունին է, որ շատ գիտակից կերպով հարցադրած է ժամանակի հասկացողութիւնը, յատկապէս «Ասֆալթ»ի նախաբանին, ինչպէս եւ նոյն երկին մէջ, խախտելով գործին միագիծ ընթացքը. վէպը վերածած է, իր մէկ բառով «փազըլ»ի մը, որ ընթերցողը կը վերակազմէ: Քու «Տաշքենդ»ին մէջ ընդգծելի նորութիւն էր այս բազմանկիւն պատումը, որ կը խախտէ ժամանակը:

Հ.Մ.- Կայ, էլի կայ: Անուարտ գործիս մէջ բազում տեղերից նոյն կէտին գնալու. նոյն կէտից՝ բազում ճանապարհներով գնալու մե՛ծ մի տարածութիւն եւ բազում դէպքեր... որոնք այնուամենայնիւ բազում չեն, տարբեր չեն. խճանկարային պատկեր պիտի ստեղծեն՝ տրամաբանական նոյն ֆիգուրի, նոյն կերպարի, նոյն ծիրի տարբեր մասերն են: Բազմագունութիւն պիտի բերեն, բայց ոչ երբեք ընդհանուր պատկերը կորցնելու գնով: Եթէ կարողանամ, զօրեն հաւաքել՝ պիտի դա լաւ լինի: Էդ գունային բազմազանութիւնը ինձ համար շատ կարեւոր է:

Յ.Պ.- Յաճախ, գրականութեանդ մէջ, ազգամիջեան բրտութեան հարցը կ'արծարծուի: Օրինակ՝ «Կենդանին եւ մեռեալը» («Խուճհար») գործին մէջ կը սկսիս հարց տալ, թէ՝ մորեխը տեսա՞կ է, թէ՝ վիճակ. մորեխը ե՞րբ մորեխ է եւ ե՛րբ կամ ինչո՞ւ պարսի կը վերածուի: Այլուր Մեսրոպը կ'երթայ թուրքը գտնելու, թուրքի հանդիպելու եւ դիմացը պարզապէս հովիւ կը գտնէ: Անշուշտ կայ Մեսրոպի ողբերգութիւնը: Այսպէս, ազգամիջեան հարցերը շարունակ կը յայտնուին. նոյնիսկ «Տաշքենդ»ի մէջ փախցուցած էիր, թէ՝ այս ժողովուրդը իրեն համար տեղ մը կրցած է բանալ կամ ապահովել ռուսի, անտառապահի եւ թուրք բէկերու միջեւ...: Ազգամիջեան բրտութիւնը կամ տագնապը ինչպէս կը դիտես ընդհանրապէս:

Հ.Մ.- Ազգամիջեան հարցի առաջադրման մէջ նոյնպէս, գրաքննութիւնը, կառավարութիւնը եւ նաեւ, ասենք, ռուս գրականութեան ու կառավարութեան մշտական ներկայութիւնը իր «լուծա»ն ունի:

Յ.Պ.- Երբ «Խուճհար»ի մէջ կ'ըսուի գերմանական ֆաշիզմի մասին պիտի գրէք, բայց հայոց ցեղասպանութեան մասին պիտի չգրէք... ա՞յս հարցին կ'ակնարկես:

Հ.Մ.- Այո, այս իմաստով: Բայց հայը ինքնիրեն պիտի չդաւաճանի. ես իմ գործս պիտի անեմ: Եթէ ուղիղ գծով թոյլ չէք տալիս՝ ես զիկզակներով պիտի գնամ: Էս իմաստով մեծ անազնուութիւն է իրենց արածը գրականութեան առաջ: Գրականութիւնը, որ աշխարհի դժուարագոյն գործն է եւ ազատութիւն է սիրում, ոչ մի բռնութիւն չի սիրում: Էս պայմաններում ես իմ գործը այնուամենայնիւ պիտի անեմ: Իրենց ներկայութիւնը ինձ շատ դէպքում եզոպոսեան լեզու է պարտադրում, առակախօսի հին լեզու, եւ յստակ հարցերի յստակ պատասխան է պահանջում:

Յ.Պ.- Գրականութեանդ մէջ շահեկանը այն է, որ հոն թէ՝ առկայ են ազգամիջեան տագնապը, բրտութիւնը, եւայլն, եւ թէ միւս կողմէ՝ հարցին զուտ մարդկային երեսը: Ինչպէս, քիչ առաջ նշուած «Մեսրոպ»ին մէջ, երբ Մեսրոպ կ'երթայ թուրքին վրայ յարձակելու եւ հոն միայն հովիւը կը գտնէ...

digitised by A.R.A.R.@

Հ.Ս.- Էստեղ, կարող է, ատոր մէջ ժամանակի եւ մի քիչ էլ իմ մեղքը կայ, երբ չէի կարողանում հայ-թուրք ճակատագիրը առանձին տեսնել, մանաւանդ Կովկասի մէջ: Եւ գուրգուրում էի միասնական ապագայի յոյսերը, որտեղ արիւնով չի որ հարցերը պիտի լուծուեն: Բայց էս վերջին դէպքերը մանաւանդ... էդ մասին, քիչ ետք, մի քոչ աւելի երկար կը խօսենք: Սումկայիթի, Կիրովաբադի, Բաքուի դէպքերը եկան կանգնեցին, ժայթքեցին էն պահին, երբ իմ վէպի մէջ ես գրում էի եւ իմ ձեռքը ոչ մի կերպ չէր գնում, որ թուրքերը հայ սպաննելու... հա, էդպէս, թուրքերը ինձանից առաջ ընկան: Ես չէի կարողանում իմ ցեղի թշնամուն, էն ոչ մի լկտի, այլ անասնական, գազանային ուժը վերագրել՝ ինչ որ իրականում ունի: Գրողի իմ խիղճը ինձ թոյլ չէր տալիս, որ ես դա անեմ: Մտքիս մէջ ասում էի, որ ահա տես, ես իմ սեւ թշնամուն ես ծուլում եմ իմ հայրենիքում, իմ արիւնակիցների վատթարագոյն գծերից: Էս արդարացումը կայ, թող նա չնեղանայ: Այդուհանդերձ կանգնել էի հէնց էդտեղ: «Մեսրոպ»ի մէջ էդ թեման կայ, էս կիսատ գործի մէջ նոյնպէս կայ: Ես կանգնել էի այդ կէտի վրայ: Վերադարձի ժամանակ կը տեսնեմ թէ էդ ինչ վրիպակներ են: Աւարտելուց յետոյ էպիգոտը, որ բաւական երկար գնաց, 70 էջի մօտ... թէ ինչ սխալներ եմ արել: Վերադարձայ, դարձեալ էդ կտորը սրբագրում էի, եւ էդ ժամանակ Սումկայիթը պայթեց: Իրենց երեւակայութիւնը իմ երեւակայութիւնից առաջ գնաց: Վաթսունական թուականներին կարծես թէ դա մի տեսակ գուրգուրում էր, չնայած ոչ եղեռնն եմ մոռացել, ոչ էլ իմ ծնողների պատմութիւնը, որոնք անշուշտ արիւնի էն յորդած արիւնի էդպէս պատմութիւններ չունէին ինչպէս արեւմտահայ, Սարդարապատի եւ Ղարաքիլիսէի դէպքերը եւ մնացած, մնացած բոլորը: Թէկուզ էդ գեղջկական, գիւղական էդ գուտ հողային արիւնի կռիւներ էդպիսի մի սարսափ էին բացում ստալինեան եւ ասենք թէ լենինեան էր «բարեկամութեան» մթնոլորտում, որ ես ուղղակի փշաքաղւում էի՝ ամէն անգամ անդրադառնալիս: Մի փոքր տուրք, այնուամենայնիւ, ժամանակին ունեմ. փառք Աստծոյ, որ էնքան անտաղանդ չեմ եղել, որ լոզունգային էդ բաներին տրուեմ... ասեմ որ դա ոչ իմ մասնակցութեամբ: Որովհետեւ «Մեսրոպ»ի առաջին տարբերակը, երկրորդ տարբերակը արել եմ...: էդ ինչ դժբախտ գործ էր ուղղակի, գլխիս ինչ կրակ թափաւ: Երեխայի գիտը արել եմ եւ կանգնում են դէմս: Առաջինը տպագրուեց Մոսկուայում. Յակոբ Սալախանեանը տպագրուեց: Ռուսերէն տպագրուեց. գիտե՞ս ինչպէս է որ ռուսերէնի տպագրութեան թոյլտուութիւնը ես առայ: «Թուրք» բոլոր բառերը հանել էին: Ինչպէ՞ս թէ թուրք. իսկ ես ասում եմ, թէ իմ Լոռին գազախին թուրք է ասում: Յայի թուրքերը... թուրքերին էլ տաճիկ է ասում...: էդպէս չի կ՚ասեն...: Թաթար ասեմ կ՚ըլլա՞յ. թաթար ասես կ՚ըլլայ: Թաթարը ինձ համար, հայ իրականութեան համար բոլորովին այլ բան է, քան ձեզ համար. ես իմ իրականութեան աւանդոյթին պիտի հետեւեմ - Ակսէլ Բակունցը թուրք է ասել, Թումանեանը թուրք է ասել, ասել է արմատը թուրք է... ես չգիտեմ ինչ: Սա հարցերը լուծող չէին, բայց «թուրքերէնը» գնաց, թքերէն ասաւ, եւայլն, թքերէն բառը մնացել էր ռուսերէն տպագրուած օրինակի մէջ: Անդրանիկ Ծառուկեանը եկել էր Երեւան ու ասաւ. «Բան չունե՞ս տալու ինձ տպագրեմ». Վահագնին ասի. «Մեսրոպ»ը տուր, թող գնայ»: Էս նոյն Վահագնը, որ ընկերս է, «Մեսրոպ»ին նայեց ու ասաւ. «Չէ, չի լինի»: Այդուհանդերձ Անդրանիկը նորից ասաւ եւ տուեց Սփիւռքի էդ բաժինը, որտեղ Գրիգոր Քէչիշեանն էր՝ վախկոտ մի հայ ախպար... Դու չգիտես ինչ ա նշանակում դրսից եկած կոմունիստը հայրենիքում: Հայրենիքի կոմունիստը քիծ ա, շուն, բայց դրսից եկածը պապից աւելի պապական, մատնիչ, թոյլ, վախկոտ ուղղակի...Գրիգոր Քէչիշեանին առաջարկել են, նա ասել է, թէ չի կարելի նոյնիսկ Սփիւռք ուղարկել, չի կարելի:

Ասում են՝ ռուսերէն տպագրուել է, Գրիգոր... Իսկ նա՝ «Չի կարելի»: Պատմուածքը «Սովետական գրականութիւն» ամսագրում մերժուելուց յետոյ, նոյն Ստ. Ալաջաջեանը, որ սփիւռքից է արդէն, հանել է շարքից, դրել է գրքի երեսին, մնացածը ստորագրել: Թէ մնացածը գնում է տպարան: Մկրտիչ Սարգիսեանը նոյնութեամբ վերադարձնում է: Ես տանում եմ «Գարուն» ամսագիր, էդ ......ը՝ Վարդգէս Պետրոսեանը, որ թւում է օպոզիցիա է եւ ամէն ինչ կարող է, յանդուգն է... դնում է կոլեկիայի քննարկման: Կոլեկիայում քննարկում են եւ չեն կարող ասել, թէ տես հայ-թուրք յարաբերութիւնները էսպէս կան, էդ պատճառով մենք չենք կարող պատմուածքը տպել... Ասում են պատմուածքից թրիքի հոտ է գալիս, գեղջկական ֆակտուրա է: էդ պատմուածքը մերժել են: Սա իմ ամենասքանչելի պատմուածքն է, ամենասքանչելի գիտը: «Մեսրոպ»ը իմ երազն է, «Մեսրոպ»ը նորից եմ գրելու: «Մեսրոպ»ը անեմ 70 էջնոց մի պատմուածք որի իւրաքանչիւր տողը մի դարագրութիւն է լինելու: Բոլոր սիտուացիաները պիտի նոյնութեամբ պահեմ. նորից պիտի գրեմ, հասուն ձեւով, այլեւս բառերը կշռուած՝ էսպէս, պատմուածքը առաջին ժողովածուում չեղաւ, երկրորդ ժողովածուում՝ ինչ դժուարութիւններ են...: Սրա համար եմ ասում, թէ հրատարակիչները, գրաքննիչները, միւսները իրենց «ներդրում»ը ունեն իմ պատմուածքների էս թուացեալ բազմաշերտութեան մէջ, երբ մանրամասնի, դէպքի մի մասը էստեղ եմ տալիս, միւս մասը տանում՝ ուրիշ տեղից եմ դուրս բերում: Իմ ընթերցողը կարող է դրանք հաւաքել. դառնում են դրանք մի հատ մեծ դէպք, մի հատ ողբերգութիւն, կոնֆլիկտ, հայ-թուրք յարաբերութիւնների մասին:

Յ.Պ.- Պօղոս Սնապեանի հետ, երբ յաճախ գրականութեան մասին կը խօսէինք, հարց կու տար Ալիոն, որ բեռնածիներու շարքին մաս կը կազմէ, արդեօք խորհրդանշան չէ՞. կայարանը խորհրդանշան չէ՞, ուր կարծես հայ ժողովուրդը կը սպասէ, չես գիտեր որո՞ւ կամ ինչի: Կամ քիչ առաջ մեր քննարկած «Մեսրոպ»ը, հայ-թուրք յարաբերութիւններուն շուրջ, ազգամիջեան քրտութեան մասին եւ այդ տագնապէն բխած խորհրդանիշ չէ՞...

Հ.Մ.- Ուրիշ անգամ էդ մասին խորհելիս, ուէւէ մէկի մասին գրելիս՝ ես արտայայտուել եմ. այսինքն՝ ոչ թէ ուրիշի կտրած դրամը շրջանառութեան մէջ պիտի դնես, այլ պիտի ուղղակի քու սեփական դրամը ձուլես, թափես: Ամէն անգամ քո սեփական հանքդ պիտի բացես եւ եթէ կարողացար, տես, այդ ոսկին դու կտրել՝ դու արդէն մեծ գրող ես: Ուրիշ ձեւով ասեմ, ուրիշ ձեւով արտայայտեմ՝ պիտի ելակէտը ոչ թէ խորհրդանիշը լինի, այլ խորհրդանիշը պէտք է արդիւնք լինի, որ շատ աւելի կայանալու է ընթերցողի մտքում: Իմ կայարանը ստոյգ կայարան է, եթէ խորհրդանիշ դարձած է, ուրեմն, որպէս գեղարուեստ, էդ գործը կայացել է: Ալխոյի գիտի վրայ ես տեսայ, որ ոչ թէ խորհրդանիշ պիտի անեմ տառապանքը, ոչ թէ տես մարդկայնացած, ձիացած մարդը, այլ մարդացող ձին... էդ տառապանքը, ձին որպէս ձի պիտի տամ: Բայց եթէ որպէս գեղարուեստ կայացաւ՝ արդէն սա կարող է տառապանքի ու աշխատանքի խորհրդանիշ դառնալ: Ամէն անգամ՝ ելակէտը պիտի լինի իրական կեանքը: Ես շրջառնութեան մէջ պիտի դնեմ ոչ թէ Մարկէսի, Յովհաննէս Աւետարանչի, Տալստոյի եւ միւս հսկաների՝ Թումանեանի կամ Մեծարենցի ձուլած ոսկին, թափած խորհրդանիշը, այլ պիտի Հրանտ Մաթեւոսեանի՝ իմ դրամանիշը պիտի հատեմ, կտրեմ իմ նիւթից: Եթէ դա դառնայ արդէն խորհրդանիշ, ուրեմն՝ դարձաւ խորհրդանիշ: Եթէ դու Ալխոյի մէջ տեսար տառապանք. կայարանի մէջ՝ փակուղի. նշանակում է, թէ որպէս գրականութիւն, դա կայացել է:

Յ.Պ.- Վերջին երկու գործերուդ՝ «Տէրը» եւ «Տաշքենդ»ի մէջ կը գործածես առաջին

digit sed by A.R.A.R.@

դէմք յոգնակիով խօսելու ոճը: Այսպէս, Ռոստոմը կը խօսի առաջին դէմք յոգնակիով: Գրաքննադատներէդ մէկը կ'ըսէր, որ քանի Ռոստոմը այդ երկրի, երկրամասի տէրը կը զգայ այդ ոճը կը գործածէ խօսելու ատեն: Սակայն «Տաշքենդ»ի մէջ ալ կը հանդիպինք առաջին դէմք յոգնակիին…

Հ.Մ.- Դա ինքնիրեն եղաւ. սկզբում որպէս հիւմորիկ կեցուածք, որ ահա մի մարդ, որ անտէր է ներկայիս բացարձակապէս եւ գործածում է էդ կեցուածքը - «մենք», մեր իշխանական կեցուածքը, մենք եթէ էնտեղ չլինէինք… էդպէս եկաւ, բայց յետոյ դա ինքնիրեն վերածեց, որ ինքը իսկապէս մեծ տոհմի ներկայացուցիչ է կամ պարտաւոր է լինել, եւ ինքը տոհմի անունից է խօսում: Դա կամաց ինքնիրեն լրջացաւ:

Յ.Պ.- «Տաշքենդ»ի մէջ ալ գործածուած է այդ ոճը, այդ խեղճուկրակ Միրուն քեռին ալ կը խօսի առաջին դէմք յոգնակիով…

Հ.Մ.- Դա մի տեսակ դարձեր է իմ ոճի բաղադրիչը եւ կարծում եմ, ապագային, էդպէս պիտի գնայ:

Յ.Պ.- Գիւղական արտայայտութեան ձե՞ւ է արդեօք:

Հ.Մ.- Այո, գիւղական արտայայտութեան ձեւ է: Մասնաւորապէս ղարաբաղցիները գործածում են: Տոհմատիրական շրջանից եկող բան էր: Եթէ ասեմ, թէ որեւէ քոտի գիւղի մօտենալիս նոյնիսկ երեխան քեզ հետ մենքով է խօսելու, թէ տոհմ է, որ ինք մինակ չի:

Յ.Պ.- Բառերու հետ յարաբերութիւնդ եթէ նկատի ունենամ ինծի համար դուն նաեւ բանաստեղծ ես: «Պատիժը» պատմուածքին մէջ կ'ըսես. «Բառերը մեր մտքում յատուկ կերպարներ ունեն»:

Հ.Մ.- Էս էլ կայ, էս էլ վերցրու: Բայց ոչ թէ զարմացնելու համար իմ գիտութեամբ, թէ այս տարբերակները տես, թէ լեզուական ինչ հնարաւորութիւններ ունես:

Յ.Պ.- Յստակացնեմ: Կը զգամ, որ յատուկ հաճոյք կ'առնես բառերէն: Օրինակ այդ «կարմրահատ» հասկը, «կաղնեկամիր» կոնեակը, «կաքնահունձ» ուսանողուհիները, «մեղրահոտ» ամառը, «դարչնաբուխ» մաշկով կինը, եւայլն. այս բոլոր ընթերցողը կը զգայ, որ հեղինակին համար բառերէն բխած հաճոյք մը կայ, որ շատ բնական հոսքով կը փոխանցուի…

Հ.Մ.- Դա մի գրողի վիճակ է, որի լեզուն վտանգի տակ է: Ամէն գրողի առաջնութիւնը կարծես պիտի լինի դա… Սփիւռքահայի, քաղաքակրթութեան եւ բռնատիրութեան վտանգի տակ է լեզուն, մեռնելու վտանգի տակ է եւ էդ դէպքում, դու ուզում չուզած քո լեզուի շքերթը ուզում ես կազմակերպած լինել: Տես, էս ինչ գեղեցկութիւն է, որից մենք հրաժարւում ենք, տես ինչ գեղեցկութիւն է, որ պիտի մեռնի…: Իւրաքանչիւր գրողի կոչում պիտի դառնայ պարտադիր, պարտադիր դառնայ իր լեզուի ամբողջ հարստութիւնները ցուցադրել: Տեսէք թէ էս ինչ գանձ էք կորցնում:

Յ.Պ.- Վերադառնանք հիմնական տիպարներէդ Արդուինին, որ գրականութեանդ գլխաւոր կերպարներէն մէկն է, որ յաճախ ինք կը դիտէ հարցերը կամ հարցերը իր աչքով կը դիտուին: Եթէ հատուած մը վերցնենք «Աշնան արեւ»էն կը տեսնենք, որ հոն թէ վերոյիշեալ լեզուի հաճոյքը կայ եւ թէ Արդուինի իւրայատուկ ներկայութիւնը, յարաբերութիւնը գրողին հետ: Երբ Արդուինը իր Սերո զաւակին կը հարցնէ.

«- Պրոֆեսոր Սերո ջան, ի՞նչ է նշանակում… ի՞նչ է նշանակում ներծծուել:

(…) - Իա՜… ներծծուելը էն է ներծծուելն է, էլի:

- Ինչպէ՛ս է ներծծուելը:

- Ծծուել, ներծծուել, ծծան, ներս ծծուել, ներս ծծիչ: Տեսնում ե՞ս: Մարգը ո՞նց է ջուրը ծծում:

- Պրոֆեսոր Սերո՞ն:

- Սխալ է՞:

- Տիկին Սոֆին հապա ինչպէ՛ս է հալուել.

digitised by A.R.A.R.@

ներծծուել աշխարհին, աշխարհը մի քիչ սոֆիացրել...։

Քիչ մը անդին Աղունը կ'աւելացնէ.

- Մխպօրդ բոլոր գրածներն իմ պատմածներն են, պրոֆեսոր Սերո։ Մխպերդ ասում է ինչը որ իմ պատմածն է՝ գովում են, ինչն որ ինքն է աւելացնում՝ չեն գովում։

Աշխարհը Աղունին աչքով դիտելու դիտումնաւոր մօտեցում մը կայ կարծես։

Ռ.Ս.- Անշուշտ դա էդպէս է ստացուել, դա էդպէս է առաջացել։ Բայց դա ընթացքում եղաւ։ Նախնական միտումս, ինչքան որ յիշում եմ, որ թէ իր տեսանկիւնով, իր աչքերով աշխարհը դիտել պիտի լինէր, այլ մեր մեռնող, մեր մարած, ինֆանթէն իրականութեան մէջ ուժեղ անհատ մը ներկայացնել... Գործօն անհատի մը ներկայացնելն էր։ Մեռեալ աշխարհ մը, որ անպայման է մեր սովետական երկիրը, սովետական Հայաստանը, որտեղ մարդը դիմազրկուած է եւ նրա այսպէս բնազդային, կենդանական, նախնական կարողութիւնները խտացուած ու մարած էին. եւ կարծես թէ բոլորը արդէն ենթարկուել էին էդ թմբիրին։ Երբ ես գործի կենսագրութիւնը յիշում եմ... Լուսաւոր, պայծառ ընկեր մը ունէի, որ քենիս էր, կնոջս քոյրը, որ յետոյ Անդրանիկ Ծառուկեանի «Նոր Հայաստան. նոր հայեր» գործին մէջ կ'երեւայ Յասմիկ անունով եւ ինձ համար ժասմին-Յասմիկ է։ Ես յիշում եմ, որ իր հետ խօսելու ժամանակ ասի՝ պիտի ես մեր արագ դարում մի դանդաղ ընթացքով գործ անեմ, երբ որ մի օրուայ մէջ հազարաւոր տպաւորութիւններ ես առնում ինքնաթիռով, հեռուստացոյցով, բանով... դանդաղ ընթացքով մի գործ եմ անելու եւ մի ուժեղ, ուժեղ կերպար, ունիվերսալ մարդ, որպիսին էր հայ գիւղացին։։ Պապերիս կեանքը կայ էդպէս, գիտե՞ս, քիչ յետոյ կը պատմեմ. դա իմ ամենասիրած կերպարն է, որ պատրաստ է, որովհետեւ մտաւոր ոչ մի աշխատանք չեմ թափել. այդ իրենց կեանքն է, ուղղակի հինգ վայրկեանով պատմելը պաղ պիտի լինի։ Էս ունիվերսալ բառը չկորցնենք, որ ամէն ինչը ինքն է. ինքը իր եռանդով. նախաձեռնութեամբ, չմարող էդ մոտորը, էդ շարժիչը, որի մէջ դրած է եւ նա կեանքը առաջ է մղում եւ չի տրւում ես սովետական դիմազրկող, դիմադրութիւնները մարդու միջից հանող ժամանակի եւ կառավարութեան աշխատանքին. չի ենթարկուել եւ մնացել է էն նախնական զօրեղ ուժը, որ կարող է շարժման մէջ դնել եւ ծնած առիւծներին ասել՝ բաշներդ թօթուէք. վեր կացէք։ Յետոյ ես ուժեղ կերպարին իմ ցանկութիւնը բերեց նաեւ այդ կնոջ ուժեղ լեգուն։ Յետոյ տեսայ, որ իսկապէս արժէ տրուել նրա հայեցակէտով մի հատ նայելու իրականութիւնը։ Յետոյ, պատմուածքի մէջ առաջացաւ մի րոպէ, երբ Սիմոնը ետ է մնում. զգտուեցին. ետ մնաց եւ արդէն Սիմոնը մի վայրկեան տրւում է, իր հայեցակէտով, իր նահանջի եւ իր պուճուր, փոքր դրախտի յուշին - էն սիրոյ փոքր պատմութիւնը ուրիշ կնոջ հետ։ Մանաւանդ Սիմոնի էդ պատմութիւնից յետոյ, ամբողջը կարծես թուաց, թէ հեղինակային իմ եսը արանքից հանած է եւ դրուած է նրա անկիւնով նայելու։ Դա գրականութեան համար շահեկան է, ինչքան որ իմ փորձը եւ ընթերցողի բացայայտումները ցոյց են տուել։ Դա ուղղակի շահեկան բան է դառնում գրականութեան համար։

Յ.Պ.- Գրականութեան մէջ մէկ կողմէ մօրենական ցեղը, տոհմը կու գայ, այսինքն Իշխանն ու Աղունը, միւս կողմէ Սիմոնի տոհմը, այսինքն ծառերու, բեռնածիերու, ցնդած բանաստեղծներու հօրենական արիւնը։ Այս երկու ընտանիքները, Սիմոնի ու Աղունի միջոցաւ նոր ընտանիք մը կը կազմեն, նոր աշխարհ մը։ Այս աշխարհը հաւասարակշռող երկու հակադիր ծայրերը կը տեսնես այս երկու տոհմերուն մէջ։

Ռ.Ս.- Այո՛, ես նրա Աղունի մէջ նաեւ քայքայիչ ուժն էի տեսնում, որ ես պոետների ցեղը եկաւ քայքայեց եւ դարձրեց հաշուողների ցեղ... Ես դա էի տեսնում։ Բայց անկախ դրանից, նոյնիսկ քննադատական վերաբերումս թաքցնելով, ես էդ ուժեղ կեր-

digit sed by A.R.A.R.@

պարը պարտաւոր եմ ներկայացնել, ինչքան որ ինքը հնարաւորութիւններ ընձեռի: Ես պիտի ներկայացնեմ էդ զօրեղ կերպարը, էդ Մարկրիթ Թէչըրին. ո՛ւմ ասեմ, աշխարհի էդ ամենազօրեղ կնոջ գեղջկական միջավայրի մէջ: Ուրիշ տեղ, ուրիշ առիթով ես ասել եմ էդ կնոջ մասին մի պատմուածք ունեմ, մտքիս մէջ գրած եմ, դա անպայման եմ անելու, նոր բան է: Վեր եմ կենալու, էդ իր անցած ճամբան ոտքով ես գնամ, չնայած ոտքով հիմա էդ ճանապարհը գտնելը շատ դժուար է: Բայց էդ հի՜ն, իւրաքանչիւր քարն ու թուփը գուրգուրալով պիտի գնամ Չորագիւղից մինչեւ Դսեղ, Չորագիւղից մինչեւ Ահնիձոր: Չորագեղը էստեղ Դսեղի դէմի գիւղն է, Լոռի: Էնտեղից, յուզիչ բան է...: Էդ կինը մի սատկող կովի հետ, էս յղի կովի հետ գնում է: Էս յղի կովը որպէս կեանքի նշան: Էս մարած գիւղը դարձեալ կ՚արթնանա՞յ թէ չի արթնանայ. էս կնոջ ջանքերով պիտի արթնանայ: Էս կովը եկա՜ւ էստեղ ծնեց: Էս գարնան մէջ կեանքը պիտի զարթնի: Երեք-չորս երեխայ էս կովի պտուկներից պիտի կախուեն, կաթով պիտի մեծանան: Էս կինը մարած, մեռած, չգիտեմ ինչերի գներով անց է կենալու Դսեղով, բարեկամների միջով: Ռազմագերինների միջով: Ճանապարհին օգնողներ են լինելու, անյաջողութիւններից չարացածներ են երեւալու, բայց էս ճանապարհը պիտի գայ...: Եթէ կարողանամ էդ փոքր ճամբորդութիւնից նրան Մակելլան հանել, որ մեծ յայտնագործութիւն է արել, էս ընդհանուր 30-40 քիլոմեթրի վրայ, ուրեմն ես որպէս գրող մի բանի պէտք եմ լինելու: Եթէ չկարողացայ անել՝ չգիտեմ, որովհետեւ ես ի սկզբանէ համոզուած եմ, որ իւրաքանչիւր մարդկային անհատականութիւն լիցքաւորուած է էն մեծ կարողութեամբ, որ Աստուած է տուել: Աստուծոյ կարողութիւնը ես բացայայտելու եմ նրա մէջ, Մակելլանին նրա մէջ գտնելու եմ: Գիւղական հոռովել, շուին փչող տղայի մէջ կարողանալու եմ Մոցարտը բացայայտել: Սա գրողներիս նպատակն է լինելու, ով որ դա չի հասկանում ուղղակի գլուխը քարն է տալիս...

Յ.Պ.- Ո՞ր գրողը յատուկ նշանակութիւն ունեցած է քեզի համար, կազմաւորման տարիներուն ազդած է վրադ կամ մինչեւ հիմա կը ներշնչէ քեզ:

Հ.Մ.- Ինձ ազգային ցաւերով եւ ազգային բաներով ինքը իրենց փթեցրած մէկը չի մարես, եթէ ասեմ որ էսօրուայ ազգային մեր իրավիճակը էնպիսին է, որ հայ գրականութեան մէջ ոչ մէկը չի բաւարարում, ներառեալ դասականները, ներառեալ Սիամանթոն կամ Թումանեանը, որ ուղղակի ինձ համար աւետարան է եւ ուզենամ ամէն տեղ հետս տանել: Ներառեալ Չարենցի ա... տիպները, որոնք էնպէս առանձին գլքու... հրատարակուեցին. ոչ մէկը էսօր իմ ազգային իրավիճակի պատասխան չի տալիս: Էստեղ օգնական չունեմ: Եւ ձեռքս գնում է դէպի դրսի գրականութիւնը եւ ամենաշատը, որ կարողանում եմ գտնել, էդ անգլիական գրականութեան մէջ, յարգանքն է առ մարդ: Էդպիսի յարգանք, որ եթէ Մակբէթը ընկնում է մինչեւ յատակ, գնա տես թէ Մակբէթի, մարդու ընկնելու կարողութիւնը մինչեւ ուր կը հասնի: Եթէ Համլետը բարձրանում է, իր վերասլացման մէջ տես թէ իր թռիչքը մինչեւ ուր է հասնելու: Ընդամէնը ես էդ եմ տեսնում, էդ էլ ու փրիորի:

Յ.Պ.- Ակսէլ Բակունցի մասին ի՞նչ կը մտածես:

Հ.Մ.- Ըստ իս Բակունցի կորուստը աւելի մեծ կորուստ էր, քան Չարենցի, ... որ չնայած խոշոր տաղանդ էր: Իսկ Բակունցը պատահական յաջողութիւնների հեղինակը չէ, ինչպէս, որպիսին եղաւ Մկրտիչ Արմէնը իր «Հեղնար Աղբիւր»ով, կամ էդպէս մարդիկ, ովքեր ասենք կարող են մի դէպք դարձնել սքանչելի պատմութիւն: Բակունցը փիլիսոփայ մարդ էր, գիտակից վերաբերմունքով, եւ աննշանակալից գործ նա չունի: Նրա բոլոր գործերը ծրագրային են եւ կարծես թէ առաջին անգամ, առաջին Բակունցի մէջ է որ ստեղծուել է հայի ազգային կերպարը

digit sed by A.R.A.R.@

ստեղծելի, շօշափելի, հետախուզելի եւ հրապարակ բերելու առաքելութիւնը կայ: Նրա «Խոնարհ աղջիկը», «Նամակ ռուսաց թագաւորին»ը, «Սիրհաւ»ը, «Կարմրաքար»ը, Աբովեանի մասին կիսատ վեպը նոյն մեծ մտածողի գրական հետախուզումներն են, գրական վերադրսեւորումներն են: Հայի կերպար ասածը «Խոնարհ աղջիկը» գործին մէջ ամենաղիւսուկ իր գծերից մէկն է ստանում: Ստ. Զօրեանը գուցէ աւելի լաւ պատմուածք ունենայ, բայց երբեք միտումը այդ չի. հետախուզման նպատակը կարծես էդ չի: Բակունցը շատ խոշոր կարողութիւն էր, հայի ամենամեծ եւ, աշխարհի իմաստով, մեծագոյն մի արձակագիր էինք ունենալու յանձին Բակունցի:

Յ.Պ.- Հարց մը կա՞յ, զոր դուն պիտի ուզէիր հոս անպայման արծարծել:

Հ.Ս.- Կայ, կը խօսենք, այո: Կ'ուզէի խօսիլ Հայրենիք-Սփիւռք անջատուածութեան բերած խոշոր վնասի մասին, որ սերնդների համար մի տեսակ խոշոր նշանակութիւն է ունեցել: Ես բանի մասին մտածեցի, մտածեցինք ես եւ Յովիկ Հախվերդեանը, խօսում էինք եւ մենք տեսանք, որ եթէ մի քիչ էլ բռնակալութիւն շարունակուէր եւ ասենք թէ մի քիչ էլ սաստնցի ծերունիների «Քելէ լաւ», սաստնցիական ես բանը եթէ մեզանում մի քիչ էլ ճնշուէր՝ էդ սերունդը գնալու էր եւ այլեւս հայ ժողովուրդը պիտի չդառնար էդ երգի, էդ բանի տէրը: Սա առիթը դարձաւ ես մասին աւելի լայն մտածելու: Եթէ Սփիւռք-Հայրենիք գրական կապերը միասնական լինէին, Սփիւռքի մամուլը Հայրենիքում լինէր, Հայրենիքի մամուլը՝ Սփիւռքում լինէր: Պատմութիւնը, առ հասարակ էն ամբողջ ազգային, լեռնաշէնքային բանը որ կայ... եթէ չենք կարող հողերով միասին լինել, ես էդ գիտեմ թէ ինչ է, բայց կեանքից առաջացած ես մշակոյթի հարցերը եթէ միասնօրէն եղած լինէին եւ Հրանտ Սաթեւոսեանը մտած լինէր արդէն էդ միասնական շենքի մէջ՝ աւելի գօրեղ պիտի լինէր. քան դիմի է: Լեզուի էդ միասնականութիւնն էլ պիտի լինէր, էդ թերութիւնները...: Կորցրած հնարաւորութիւնների մասին եմ խօսում, գիտեմ թէ ինչ կորցրած հնարաւորութիւններ կան: *Երբ սփիւռքահայութիւնը եկաւ Հայաստան պատերազմէն ետք, նա պիտի իր մամուլը ունենար՝ արեւմտահայ, ծնարդեան ուղղագրութեամբ. արեւմտահայ լեզուն պիտի Սովետական Հայաստանում իր ուղղագրութիւնը ունենար: Սփիւռքի գրականութիւնը հայրենիքում հաւասար իրաւունքով պիտի լինէր եւ Հրանտ Սաթեւոսեանը, ամէն եկող գրող պիտի ծնուէր էդ միասնական ընտանիքում: Նա էդ դէպքում պիտի աւելի գօրեղ լինէր: Էսօր էլ, եթէ դարձեալ վերապահութիւններ լինեն եւ դարձեալ գնայ էդ անջատուածութիւնը, քանահրելու կամ անտեսելու բանը, ամէն մէկ միաւոր մեզանից աւելի թերի է լինելու, քան կարող է լինել, աւելի թոյլ է լինելու, քան կարող է լինել: Ինչպէս որ էսօրուայ թերացումը յանցանք է պատմութեան առջեւ, իւրաքանչիւր անհատի առջեւ (ընդգծ՝ Բ.):* Ինչպէս գրողը պիտի աւելի գօրեղ լինէր՝ ինչպէս էլ էիզպոնի տղերքը պիտի աւելի գօրեղ լինէին, եթէ իմանային որ Ս. Հայաստանի իր եղբայրները իր եղբայրներն են եւ կարող են իրենց կրակի տալ, անտեղի կամ տեղին կրակի տալ: էդ միասնութիւնը պիտի գօրեղացնէր մեզ էլ: Ես բանի նշանակութիւնը, նշանակութեան գիտակցութիւնը իւրաքանչիւրի, եթէ ոչ բոլորի, ապա շատ-շատերի մէջ կայ ու պիտի ծգտենք, որ անպայման դա լինի:

ՅՍՐՈՒԹԻՒՆ
ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Մոնթրեալ

digitised by A.R.A.R.@

ԳՐԻԳՈՐ ՆՈՐԻԿԵԱՆԻ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ԱՐԿԱՁԱԽՆԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Գրիգոր Նորիկեանի հանդիպիլ կը նշանակէ հանդիպիլ իր գեղանկարներուն: Ստեղծագործական վերսկսող զրոյց՝ երէկի, այսօրուան եւ վաղուան հետ: Բայց ոչ կրկնութիւն: Տարբեր մակարդակ բարձրանալու մնայուն փորձով կը յատկանշուին իր գործերը: Մեր ապրումները կարծէք ինք շալկած է, այսինքն, ունի զինք բանտարկող ողբերգականի եւ պայթող կեանքի իւրայատուկ ընբռնումը, որ կ՚ուրուագծուի տեւաբար, համակող արտացոլումով, դէմքեր՝ որոնց ետին կայ մարիլ մերժող կեանքը:

Կը դժգոհի որ իր գործերուն կը տրուի ընդհանրապէս տխուր ըլլալու գնահատանք: Ենթադրե՞նք որ առհաւական, atavique, պատճառներ եւ մղումներ կան այս-քա՜ն լայնածիր տխրութեան համար, նոյնիսկ երբ տեւաբար կը դառնայ դէպի կեանքը: Ժառանգուած ցաւ, որ յաղթահարուած չըլլայ:

digitised by A.R.A.R.@

digitised by A.R.A.R.@

Այս ընդհանրապէս լռակեաց ստեղծագործողը երբեք պոռոտ չէ եղած: Իր գոյները կը հնչեն, թելադրական են: Իր կտաւներուն պատուհանները հրաւէրներ են խորացման, մարդոց տառապանքը սիրելու, բաժնելու, հակելու սեփական ապրումին վրայ, զգալու որ մաս կը կազմենք մարդկային կացութեան: Քիչ մը ամէն տեղ ծաւալող դժբախտութիւններու վկան ըլլալու յաւակնութիւնը ունին իր նկարները, ուր կեանք, ճակատագիր եւ գեղեցիկ կ'ընդելուզուին: Այլ խօսքով, մտածող եւ զգայուն արուեստագէտ մըն է Նորիկեան, եւ իրեն հետ զրոյցը փորձ է ըմբռնելու իր ինքնատիպ աշխարհը, աշխարհ՝ ուր մենք եւս կանք, քանի որ կան մարդիկ:

Ինչպէս կ'ըսէ, ամենայն պարզութեամբ, որ ինք «հայ ազգի զաւակ մըն է»: Ըսած կ'ըլլա՞յ ամէն ինչ, թէ պէտք է դեռ խորանալ: Արուեստասէրը կամ զրուցակիցը անմիջապէս կը հասկնան որ իր աշխարհին մէջ առհաւական հետքեր կան, գիտակցուած եւ անգիտակից մղումներ, որոնք կը բխին իր ծիներէն: Թէեւ ինք կը մերժէ իր կենսագրութիւնը ընել, բայց կը պատմէ. «Մանուկ հասակէս սկսած եմ նկարել: Այդ երազով մինչեւ հիմա կ'ապրիմ: Չեմ գիտեր թէ ուրկէ կու գամ, ուր կ'երթամ: Կը մտածեմ թէ ի՞նչ կ'ընեմ այս աշխարհի մէջ: Ես ինծի հարց կու տամ թէ ըրածներս, գործերս մարդոց բան մը կ'ըսէ՞ն թէ ոչ»: Իր կեանքը չի պատմեր, բայց կը խօսի իր կեանքի ուղղութեան մասին. «Ես ընտրած եմ ազատութիւնը եւ արկածախնդրութիւնը, այսինքն՝ ստեղծագործութիւնս կաշկանդումներ չի ճանչնար»: Նորիկեան ինքզինք կը փնտռէ եւ այդ փորձին ընդմէջէն՝ մարդը: Այս է իր արկածախնդրութիւնը, որ կանգ չէ առած: Երեւոյթներով չտարուող անձին համար այդ կանգ կ'առնէ՞:

Իր ստեղծագործութեան մէջ մարդուն տիպարը կը գերակշռէ, ինչ որ կը դրսեւորուի դէմքերով, առանձին թէ համախումբ, կնոջ տիպարներ, որոնք հարցականներու դիմաց կը գտնուին, գոյութենական ակնթարթներ: Այսինքն արւեստագէտը իր նմանները կը փնտռէ, կամ պարզապէս ուրիշներու ցաւը կամ ուրախութիւնը պատկերացնելով, կը ձգտի ինքնաճանաչման: «Կը սիրեմ ընկերութիւնը, բայց մեր մէջ, մարդոց միջեւ, հարազատութիւնը նուազած է: Այս պատճառով ալ չեմ հաւատար մարդոց, անոնց ապրելաձեւը անկեղծութիւն չունի: Յարաբերութիւններուս մէջ խելացի բան մը կը սպասեմ խօսակիցէս, բայց ան բան մը չի տար ինծի, մանաւանդ չ'ըլլար մտածման խորացման իմ արկածախնդրութեանս»: Արուեստագէտի առանձնութիւն, քանի որ կը խորհի թէ նիւթապաշտական աշխարհին մէջ փոխհասկացողութիւնը տեղի տուած է: Կենսափորձէ բխած յոռետեսութի՞ւն, երբ գեղեցիկի եւ վերականգնումի հզօր ցանկութիւն ունի:

Կեանքը, մարդիկը եւ ընկերութիւնը սեւեռելու իւրայատուկ տեսանկիւն ունի, ինչպէս բոլոր վաւերական արուեստագէտները, ստեղծագործողները: Յոս որոշ դժգոհութեամբ կը խօսի Նորիկեան: Կը մերժէ շատերու կողմէ եղած այն դատումը որ իր գործերը, իր կերպարները տխուր են: Բայց ձեւով մը կը վկայէ. «Ճիշդ է որ հոգեվիճակներս հօրմէս ժառանգած եմ, եւ այդ պատմութեան մասնակից եմ, գիտակցութեան ճամբով, իմ վրաս ազդած են յիշողութեան պատկերներ, ես միայն անոնց մէջ չեմ, ուր որ ալ գտնուիմ, կը դառնամ դէպի կեանքը: Բայց ցաւեր կան, ոչ միայն հայկական, եւ անոնք կը ժայթքեն, կը տարածուին»: Ստեղծագործողին համար տառապանքը մասնակի երեւոյթ չէ, համամարդկային է:

Վիշտ կայ իր նկարներուն մէջ, դէմքեր, կիներ, որոնք կարծես անվերականգնելի կերպով ընկճուած են: Թէեւ Նորիկեան կը հաւատայ վերականգնումի, նոր եւ տարբեր երջանկութեան մը: Ինչո՞ւ այսքան շեշտել որբն ու որբութիւնը, մասնաւորաբար մեր օրերուն, երբ մարդիկ կիրքով կ'ուզեն բանտարկուիլ իրենց անձէն դուրս: Նորիկեան այս հարցին կը մօտենայ տարբեր տեսանկիւնէ, խօսելով իր աշխատելու եւ ստեղծելու ոճին մասին, շեշտելով որ իր կերպարները տեւաբար կը վերականգնին. «Քանդել

digitised by A.R.A.R.@

եւ վերակազմել զանոնք. եւ տարբեր բան դուրս կու գայ. քանդելէ ետք կը ծնի նորը»: Այլ խօսքով, ան տեւաբար մարդը կը փնտռէ, գայն հասկնալու փորձը կը շարունակէ: Ինչ կը վերաբերի նկարչական դպրոցի մը պատկանելիութեան, սահմանում մը տալու համար կ'ըսէ, որ կը պատկանի տպաւորապաշտներու ընտանիքին, ունենալով աշխարհը տեսնելու եւ զգալու իր առանձնայատկութիւնը, ընդհանրապէս մարդը ունենալով դրպէս ուշադրութեան կեդրոն:

Արուեստագէտները շրջաններ կ'ունենան, որոնք աշխարհը տեսնելու տարբեր կերպերէ կու գան, նաեւ իրենց կենսափորձի հոլովոյթէն: Հասկնալու համար Նորիկեանի ստեղծագործական աշխարհը, հետաքրքրական էր գիտնալ թէ կայի՞ն այդ շրջանները, ո՞ր շրջանի կամ շրջաններու հետ աւելի հոգեկցութիւն զգացած է եւ կը զգայ: «Ունեցած եմ շրջաններ. ինչպէս Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմէն առաջ եղած ժամանակը, մինչեւ 1995, եւ անկէ ետք: Բայց արուեստաբանները օր մը պիտի ընեն դասակարգումը, ըստ գործածած գոյներուս, դասաւորումներուս, գիծերուս: Բայց բոլոր շրջաններս հարազատ են ինծի, քանի որ ես կամ անոնց մէջ, իմ ստեղծագործական արկածախնդրութեամբս»: Կը խօսի Ֆրանսա մնացած երկար տարիներուն մասին: Այդ շրջանին է որ պատրաստած է հայ եկեղեցիներուն նուիրուած իր ալպոմը, զանոնք գունաւորելով հայ բանաստեղծութենէն քաղուած յատկանշական տողերու: «Ճիշդ պէտք է հասկնալ. գրական գործերու նկարագարդում չըրի, այլ այդ տողերը մթնոլորտ ստեղծեցին ինծի համար, հաւանօրէն նաեւ՝ արուեստասէրին»:

digitised by A.R.A.R.@

Յաճախ կ'ըսուի որ նկարչութիւնը եւ երաժշտութիւնը ազգային ազդակներէ ամէնէն աւելի դիւրաւ կ'անցնիին: Համամարդկային ըլլալ կը նշանակէ՝ ապազգային ըլլալ, որ կը նշանակէ նաեւ ըլլալ անանձնական: Ստեղծագործութեան մէջ ո՞րչափով ազգայինը, այս պարագային հայութիւնը, որոշիչ ազդակ է, եթէ է: Շփուած ըլլալով ազգայինէ դուրս գտնուող արուեստի աշխարհին, Նորիկեան ինքզինք ինչպէ՞ս կը տեղաւորէ անոր մէջ: Երբ կը խօսինք արուեստագէտի, ազգային պատկանելիութեան եւ յարակից հարցերու մասին, ան բարձրաձայն կը մտածէ եւ ինք է որ սփիւռքահայու յատուկ բնազանցական հարցումներ կ'ուղղէ. «Ես ինծի հարց կու տամ թէ ի՞նչ եմ ես. հա՞յ, լիբանանցի՞, թէ ֆրանսացի՞»: Հոս է որ կը դրուի անհատի ինքնութեան եւ արուեստագէտի ստեղծածին միջեւ եղած կապը: Իրեն համար «մշակոյթը արմատ է»: Կը խօսի Կորքիի արմատներուն եւ պատկանելիութեան մասին. «Կորքի Ամերիկայի կը պատկանի, նոյնիսկ եթէ ծագումով հայ է, այդ մթնոլորտի արդիւնք է, հայը իր մասնակցութիւնը կը բերէ տեղւոյն մշակոյթին, ձգեցէք որ ան իր երթը շարունակէ, այդ մարդը աշխարհին կը պատկանի, տիեզերական է: Ես կ'ապրիմ եւ կ'ըսեմ ինչ որ կը զգամ»: Այսինքն, վաւերական ստեղծագործողը կը նուաճէ համամարդկային տարածութիւն: Մտածումը կը խորանայ եւ ան կ'աւելցնէ. «Ես կը զգամ մարդուն, մարդոց զգացումները: Դուք ազգային կ'ըսէք, անով կը բացատրէք, ես կը գծեմ: Ես կը զգամ որբութիւն եւ երկրաշարժ. դուք կ'ուզէք ազգային ձեւով դիտել: Բայց իմ գործերուս մէջ կայ մարդկայինը. նեղ սահմաններէն անդին: Հարցերը արուեստի գործին յարաբերաբար տեղադրել իմ գործս չէ, ատիկա արուեստաբաններուն գործն է: Պէտք է ընդունիլ այն՝ որ արուեստի լեզուն համաշխարհային է, համամարդկային, տիեզերական: Նկարի մը առջեւ, կարեւորը նկարիչին պատկանելիութիւնը չէ, այլ այն՝ որ ան ինչ կ'ըսէ դիտողին, բան մը կ'ըսէ՞»:

Ինքնատիպ վերլուծում մը կը կատարէ Նորիկեան, մեր անմիջական պատմութենէն մեկնելով, հաւաքական եւ ընդհանրապէս չխոստովանուող կացութեան մը անդրադառնալով. «Այսօր աւելի դժուար հայ կը զգամ ինքզինքս քան մօտաւոր անցեալին, երբ հայրենիք եւ հայութիւն կը խռովէին հոգիները, ներկայ պայմաններուն մէջ կը փնտռեմ հայու նոր ինքնութիւնս: Հայաստանի անկախացումով երազէն իրականութիւն անցանք. եւ այդ իրականութիւնը տարբեր եղաւ մեր երեւակայածէն, իտէալականացուած հայերը եւ հայրենիքը դարձան սպառող քաղաքացիներ եւ տնտեսական երկիր: Անդրադառնալով Հայաստան-Սփիւռք յարաբերութիւններուն ընդհանրապէս, եւ մանաւանդ արտասահմանի արուեստագէտներուն հանդէպ ցուցաբերուած վերաբերումին, կրնամ ըսել որ ան գրեթէ հաւասար է անգիտացման: Ներազգային կեանքի մէջ, երբ արուեստագէտը չենք քաջալերեր,

digitised by A.R.A.R.(2)

գայն օտարի գիրկը կը նետենք: Ի վերջոյ, արուեստագէտը մարդ է»:

Թէ ի՞նչ են արուեստի հասունութիւն նուաճած Նորիկեանի վաղուան խոստումները, արուեստի աշխարհին եւ իր մասին գնահատումները եւ արդար փառասիրութիւնները, կը խօսի ինք. «Գիտէք, տպաւորապաշտութեան, impressionismeին յաջորդեց լուսանկարչութիւնը եւ նկարիչը անկախացաւ տեսանելի իրականութիւնը ներկայացնելու հարկադրանքէն», կը յուշեմ ինչպէս Ժան Քոքթօ ըսած է թէ «նկարչութիւնը ազատագրեց գեղանկարչութիւնը»: Կը շարունակէ «Այսպէս, Փոլ Աեզան գոյներու աշխարհը բերաւ, նիւթէն հեռու երթալով: Գոյն եւ գիծ, այդպէս գրուած են գործերս: Ի հարկէ կայ մշակոյթը, եւ հայ մանրանկարչութիւնը դրապէս ազդած են վրաս: Ես բառերու վարպետ չեմ, բայց կրնամ գունաւորել եւ այդպէս արտայայտել ինչ որ կը զգամ: Նկարներու մէջ ուշիմութիւն պէտք չէ փնտռել, այլ՝ տպաւորութիւն: Արշիլ Կորքի սկիզբը Փիքասոյի ճամբով ընթացած է, յետոյ դուրս ելած է այդ ազդեցութենէն, գտած է իր անձնական դրոշմը, գոյն եւ ձեւ: Շարունակել առանց ուրիշի նմանելու»:

Հայաստանի մէջ զարգացող նկարչութեան մասին խօսելով, Նորիկեան կ'ըսէ գնահատումներ, զորս արուեստաբաններ եւ արուեստի պատմաբաններ պէտք է խորացնեն: Այսպէս. «Սարեանի ստեղծագործական տեսութիւնը չհասկցան իր հետեւորդները, թէեւ դպրոց ստեղծեց, շատեր պարզապէս ընդօրինակեցին զինք: Մինասի հորիզոնը նեղ էր սկզբնական շրջանին, ապա միայն իր վրձինի շարժումները ազատ եղան, եւ այն ատեն տուաւ արժէքաւոր գործեր, հաղորդուելէ ետք Կորքիի աշխարհին հետ»:

Խօսելով իր սերունդի նկարիչներուն մասին, կ'ըսէ թէ անոնք տաղանդաւոր էին, բայց նոր սերունդ չեկաւ: Նորերը շղթայ չեն կազմեր, ուրկէ՞ կու գան, ո՞ւր կ'երթան, ուրկէ՞ կ'երթան: Ներկայ վիճակը փայլուն չէ նաեւ տնտեսական պատճառներով: Հոս, Լիբանանի մէջ, արուեստասէր զանգուած չկայ, այլ մտահոգութիւններ կան: Եթէ տնտեսական վիճակը լաւանայ, արուեստասէրները կը բազմանան, հետեւաբար ստեղծագործական կարելիութիւններ կը ստեղծուին»:

Նորիկեան կը հաւատայ որ արուեստի ճաշակը կը զարգանայ մանկութենէն սկսեալ: Եւ աւելին. «Նոյն այդ մանուկներէն շատ բան կարելի է սորվիլ: Անոնք երբ այցելեցին աշխատանոցս, իրենց արտայայտութիւններէն, հարցումներէն, ես շատ բան սորվեցայ, քանի որ անոնց նայուածքը դեռ չէր խաթարուած նիւթական հոգերով»:

Այս լիութեան հասած գեղանկարիչը գոյներու եւ գիծերու վարպետ է: Իր տիպարները, անոնք ըլլան Անտուն, Ճչացող, կեանքի հարցականներուն դէմ Տարիք չունեցողներ, հեռուն դիտող Ճամբորդներ, Ժողովուրդներու թշուառութեան պատկերներ, իրենց թելադրական հրապոյրներով Ներքնազգեստով կին կամ Մերկացող կին: Նորիկեան Նաթիւր մորքին տարբեր կեանք կու տայ ծաղիկներու ետին կանգնեցնելով կինը: Իր մշակոյթն ներշնչուած պատկերները, երբ կը խօսին հայոց մասին, ոչինչ ունին որպէս ամբոխավարութիւն, կիրք, անոնք մեզի կը բերեն գեղեցկութեան նուաճման ընդմէջէն ապրումներ՝ որոնք համամարդկային են:

Սփիւռքի ինքնատիպ եւ տաղանդաւոր արուեստագէտները բնական փառասիրութիւնը եւ ակնկալութիւնը ունին իրենց թանգարանը ունենալու, ուր մնայուն կերպով ցուցադրուին գործերը մարդոց, որոնք կանգնած են, օր մը պիտի ըսուի՝ կանգնած էին, Նորիկեանի հարցականին դիմաց. «Հա՞յ եմ, լիբանանցի՞ եմ, ֆրանսացի՞ եմ...», գեղագիտական փորձի ետին գտնուող անդոհանք՝ որ կը ներշնչէ եւ իրաքանչիւրի պարագային կը յանգի այլապէս հարստացնող գեղեցկութեան գիտի:

Զ. Պալեան

Մարտ 2007

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱԳԻՆ
Pakin

«ՅՈՒՇԱԲԵԿՈՐՆԵՐ ԱՐՁԱԿ ԷՋԵՐ ԵՒ...»
Մարուս Ս. Հասրաթեան
Պէյրութ, 2007
Հրատարակութիւն՝ Մ.Ա.Հ.Ա.Ե.Մ.ի
Հասցէ՝ U.A.E.C.N.E.-Publications
P.O.BOX 11-0377
RIAD EL SOLH, Beirut 110732040

«ՄԱՏԵՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ» - Զ. Հատոր - Ը. Դար
Հայկական մատենաշար Գալուստ Կիւլպէնկեան
Հիմնարկութեան
Անթիլիաս-Լիբանան, 2007

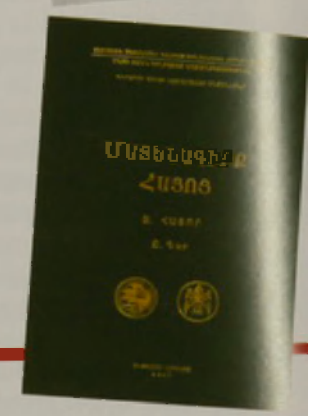

«ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ»
Ստեփան Ալաջաջեան
Խմբագիր՝ Սարգիս Մաճառեան
Միացեալ Նահանգներ
Հրատարակչատան Ե-Նամակ yerevanprinting@aol.com

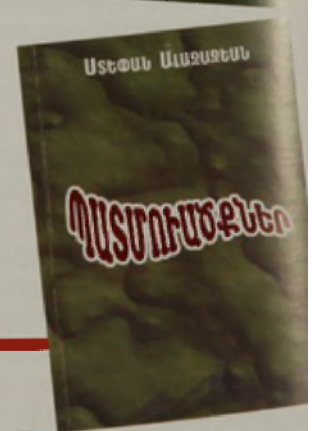

"L'ORIENT DES PHOTOGRAPHES ARMENIENS"
Institut Du Monde Arabe
Editions Cercle D'art
Ֆրանսա - 2007

Ֆրանսայի մէջ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐՈՒԱՆ օրէն ներս, լոյս տեսած հատոր մը. ՀԱՅ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐԻՉՆԵՐՈՒ ԱՐԵՒԵԼՔԸ անունով (L'Orient des photographes Arméniens): Հրատարակութիւն Փարիզի "Արաբական Աշխարհի Հաստատութեան" - Institut du Monde Arabe - եւ "Արուեստի Երգանակի Հրատարակութիւններ՝ու - Editions Cercle d'Art -, "Արեւելքի Դատկերներու Հաւաքածոյ" - Collection Images d'Orient - շարքին, 100 էջ: Կողքին վրայ կը յիշուի որ հայերը սեռաւոր նպաստած են բոլոր արուեստներու եւ արհեստներու զարգացման՝ օսմանեան կայսրութեան մէջ: Հատորին մէջ ամփոփուած են բազմաթիւ լուսանկարիչներու գործերը, որոնք պատմութիւն են, Պոլիսէն երուսաղէմ, մինչեւ Գահիրէ...

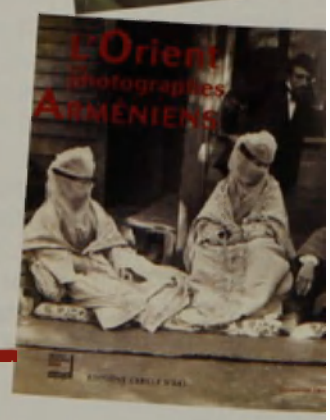

digitised by A.R.A.R.@

«ԼԵԶՈՒԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԹԷ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ»
Մովսես Անդրանիկի Նաճարեան
Հրատարակիչ՝ Թորոս Թորանեան
Հալէպ, 2007

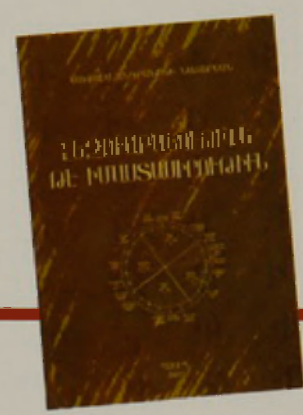

«ԽՈՐԱՆԱՐԴ»
Շահպան
Պէյրութ, 2006

«ԵՐԱՉԻ ՍԱՀԱՆՔՆԵՐ»
Ռոբերտ Եսայեան
Երեւան, 2004

«ԱՂԲԱՏՆԵՐՈՒՆ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆԸ» - Գ. -
Պօղոս Անապեան
Պէյրութ, 2007

digitised by A.R.A.R.@

digitised by A.R.A.R.@